

AZ
UJKORI ALKOTMÁNYFEJLŐDÉS
ELEMEL.

(XV. SZÁZAD MÁSODIK FELE ÉS XVI. SZÁZAD.)

EGYETEMES
EURÓPAI JOGTÖRTÉNETI TANULMÁNY.

IRTA:

DR. ILLÉS JÓZSEF.

BUDAPESTEN,
KILIÁN FRIGYES, MAGY. KIR. EGYETEMI KÖNYVÁRUS.
1898.

BEVEZETÉS.

Irodalom. Hajnik J.: Egyetemes európai jogtörténet. Budapest, 1896. Wenzel G.: Egyetemes európai jogtörténet. Budapest, 1873. Laurent: Études sur l'histoire de l'humanité. Bruxelles, V–IX. köt. Guizot: Histoire de la civilisation en Europe. Paris, 1894. Buckle H.: History of civilization in England. London, 1894. I–III. Draper W. J.: The intellectual development of Europe. London, 1875. I–II. Freeman E.: General sketch of european history. London, 1895. Freeman E.: The chief periods of european history. London, 1886. Freeman E.: The historical geography of Europe. I–II. London, 1881. Prutz H.: Geschichte des Mittelalters VI. k. Berlin, 1891. Ranke L.: Weltgeschichte. Neunter Theil. Erste und zweite Abtheilung. (Zeiten des Uebergangs zur modernen Welt. Ueber die Epochen der neueren Geschichte.) Lipsce, 1888. Phillips M.: Geschichte der neueren Zeit. I–III. Berlin, 1886. Duruy V.: Histoire des temps modernes. Paris, 1891.

ELSŐ FEJEZET.

A KÖZÉPKORBÓL AZ ÚJKORBA VALÓ ÁTMENET SZAKAL.

Az ujkor első századaiban (XVI–XVIII.) a középkori élet lassú kihalása mellett szemlélhetjük a modern élet alakulását. A két folyamat, a felbomlás és fejlődés, párhuzamosan halad egymás mellett.

Azok a tényezők, a melyek a középkorban működve, annak összes alakulatait létrehozták, mind kevésbbé, de még folyton éreztetik hatásukat. Az előző élet erőinek ez a csökkenése, szétszóródása következménye a folytonosan növekvő új tényezők ellenhatásának, a melyek az egész életet mindjobban áthatják.

Az az intézményvilág, a mely a középkori élet virágzási korszakában (XI—XIII. századok) a maga teljességében jelenik meg, lassan bomlik szét és veszti el jelentőségét. Az egyes intézmények vagy átalakulnak úgy, hogy az új intézmény megtalálja a maga fogalmi kifejtését és elméleti méltatását, ilyenkor a tartalom nem rejtőzik el a régi, ismert nevek alá, hanem nyíltan áll szembe a régivel és követeli helyét az életben; vagy észrevétlenül adnak helyet a teljesen újnak, az intézmény neve megmarad és egészen új tartalmat látunk benne.

Az egyik intézménykörből a másikba való átmenetben három szak különböztethető meg.

Az első az uralkodó erők kezdődő küzdelme az ellenkező erőkkel. Ilyenkor a régi intézménykör még látszólag teljesen ép, életerős és uralkodik minden életviszony felett; az új nézetek, felfogások csak elszórtan jelennek meg, alárendelt jelentőséggel bírnak s mindenütt erélyes ellenzésre találhatnak, visszaüzetnek vagy ha vissza nem üzetnek, semmibe se vétének.

A második az új nézetek egyesülése, találkozása ennek következtében erejük növekvése, majd egyes tereken uralomra jutásuk s innét a réginek teljes leszorítása. A régi intézménykör egysége megtörik, ereje alászáll, néha egyes fellobbanásaiban még életjelt ad magáról. Ilyenkor feladja követeléseinek egy részét, hogy a többit érvényesíthesse, beéri compromissumokkal, a melyek mentől több téren jelentkeznek, annál biztosabb előjelei a gyengeségnek.

A harmadik és utolsó szak, a midőn az új nézetvilág megtalálja kristályosodási központjait, azokat az egygyé olvasztó alapelveket, a melyek azelőtt elrejtve csak sejtették, de nem mutatták egész lényöket. Az alapszervezetnek homályos körvonalai élesen kiválnak s megszabják az új élet kereteit. A réginek már csak foszlányai tűnnek elő itt-ott s még túlélnek ezt a szakot is; mintegy kísértének az új élet köreiben, már nem küzdelemre hívó igényekkel, hanem a megszokottság leple alatt akarnak némi jelentőséghez jutni.

S ime egyszerre itt áll az a korszak, melynek ért-
hetetlen, megfejtethetlen az őt megelőző kor, s a mely a
maga tökéletességében, kikerekítettségében alig tudja
felfogni a leirt átmenetet. Mindenütt a legnagyobb ellen-
tétek tárulnak fel saját világa és a mult között.

A most vázolt átalakulás három szaka a következő-
képen oszlik meg az európai történelem egymást követő
századaiban.

Az első periodus a középkor utolsó századaiban
veszi kezdetét: magába foglalja a XIV. századot s tart a
XV. közepéig. A második fejlődési szak innét kezdődik
s az egész XVI. századot keretei közzé vonja. A har-
madik átvezet a XVII. és XVIII. századokon egész a
francia forradalomig. Ezzel nyeri lezárását a kezdetleges
ujkor, itt áll be a középkorral való teljes leszámolás és
az ujkori elemeknek uralma. A francia forradalommal
belépünk abba a légkörbe, a melyben élünk ma.

MÁSODIK FEJEZET.

A KÖZÉPKORI ÉS UJKORI ALKOTMÁNYÉLET ELEMELI.

Miután az átmeneti korszakok intézményvilágának összetétele oly elemekből történik, a melyek két külön körhöz tartoznak: igen természetes, hogy külön kell választani az egyes intézményeket s a szerint, a mint az egyik vagy másik korhoz vezetnek, kell tanulmányozni az előző vagy következő korban magában. Vissza kell menni a kihaló és fejlődő jogintézmények keletkezési és virágzási szakaira, így leszünk képesek megérteni azokat s tudjuk megmérni mindenkori hatásaikat. Az egész kor, mely a multnak és jövőnek szövedéke, így lesz áttekinthető.

Azon elemeket, a melyeken nyugszik a középkori társadalmi és állami rendezés, teljes kifejezésre juttatja a következő három irányadó intézmény: hűbériség, pápaság és császárság.

Ha jellemezni akarnók az elmúlt jogéletet, mely az ujkortól látszólag oly távol esik, úgy ezt a három alaptényezőjét kellene felemlítenünk, hogy megjelenítsük mindazt, a mi annyira jellegzetes a multban a maival szemben. Ennek a három alaptényezőnek az európai jogéletre való hatása a kezdetleges ujkorban szűnik meg lassankint.

Azon irányadó intézmény, a melyen nyugszik az ujkori élet: a modern, nemzeti alapon felépülő állam, melynek két irányban való fejlődése, az ujkori absolutismus (korlátlan királyság) és constitutionalismus (alkotmányos királyság) felé határozza meg az ujkori politikai és társadalmi rendezést.

A nemzetiségi alapon egymás mellé rendelt (coor-

dinált) államok, a melyek egyensúlyban iparkodnak tartani egymást, a kezdetleges ujkorban nyerik kifejlődésüket. Ekkor keletkezik Franciaországban az erős központi szervezet s ezzel együtt az újkori abszolutizmus jogi mintaképe. A modern alkotmányosság pedig európai jellegű szervezetet nyer Angliában a parlamentáris kormányformával, a mely azután hivatva van az egész európai jogfejlésnek megadni az irányt.

Az újkori abszolút királyság megalakulása kiszorítja a hűbérviséget. Ennek ugyanis politikai jelentőségét az egész középkoron át az öröknek az a szétszórtsága adta meg, melynek csak egész Európát átfogó keretet tudott nyújtani kezdetben a császárság, majd a pápaság. A souverainitás (közhatalom) kifejlődése, mely a hűbéri hierarchiát az öröknek szétesztését, nem tűrte, a magánjogi rendezés helyébe mindenütt a közjogit léptette.

A midőn a hűbérviség megszűnését jelöljük ki a kezdetleges ujkor egyik főfolyamatának, úgy ez alatt csak azt a vonatkozását értjük, mely a hűbéri uralmat, különállást érinti.¹⁾ A hűbéri közélet rendjének megszűnéséről van itt szó, mert a hűbéri felfogásoknak, nézeteknek nagy köre maradt meg az újkornak első századaiban s nemcsak tisztán a magánélet rendezésére szorítkozott, hanem a közélet által nyújtott viszonyokra is.²⁾

Az újkori állam függetlenítése be van fejezve

¹⁾ A középkori közéletnek egysége a hűbérúr hatalmában összpontosul. Ennek főkövetkezménye az életnek apró uralmi körökre való eloszlása, az egymástól különvált csoportoknak folytonos harca. A hűbéri közélet alatt értjük ezeknek a viszonyoknak rendjét.

²⁾ A középkor terminológiája szerint elegendő tájékozást nyújthatnánk, ha a magánjogi rendezést jelöljük ki, mint a melynek hűbéri jellege tovább tartott Európaszerte egészen a francia forradalomig, mert a hűbérviség magánjoga, még a közéletre vonatkozó szabályoknak egy jó részét is magában foglalja. Így pl. a személynek állását, a különböző rendekbe való tartozás szerint. Ennek ugyan van a hűbéri korban fontos hatása a tisztá magánjogokra is (már a modern jogban épen nincs), de a személy helyének meghatározása a társadalmi rendben s következményeinek területe nem a magánjog, hanem a közjog.

Európaszerte s megindul az egyház alárendelésének folyamata, a mivel a pápaság egyetemes uralomra irányzott szervezete is megtörik. A vallási tartalom, a mely a középkort eltöltötte, egész világi szervezetében mindjobban kiszorul és jogi létét elveszti, más körbe, a tisztán vallási és erkölcsibe száll át. Úgy a politikai, mint vallásos átalakulást teljes kifejezésre juttatja a reformatio. Ez után a világuralom többé nem lehetséges, még a lelkiekben sem. Az egyház egységével a pápaság is elveszti azt az európai jelentőségű concentrikus állását, a melylyel eddig birt.

A nemzeti államok teljes kifejlődésével végleg megszűnnek a császárság egyetemes uralmi igényei is. Az egész ezredéves multból nem marad egyéb hátra az ujkorban, mint az, a mit az egyes vezérállamokat megillető európai túlsúlynak nevezünk s a melyben a császárság régi európai egyetemes helyzetének megfelelő hatások némi visszatükrözése foglaltatik.

HARMADIK FEJEZET.
AZ UJKOR ELSŐ SZÁZADA.

1. §.

Az ujkor kezdetének kijelölése.

Jelen tanulmány tárgya az ujkor első százada, pontosabban: a XV. század közepétől a XVI. század végéig terjedő időköz. A vizsgálódásaink alá vont tér kijelölése végett szükséges, hogy közelebbről meghatározzuk a középkor és ujkor határvonalát.

Az ujkor kezdetének kijelölése annyiban alaki jelentőségű, a mennyiben az igazi történelmi felfogás szerint az élet nem ismer oly szigorú elválasztó vonalakat, a melyek mereven különítenék el a fejlődés folyamatát. Másrészt azonban kétségtelen, hogy vannak az átmenetnek oly szakai, a melyek már világosan megmutatják a különbséget a régi és új között. Míg tehát a határok kijelölésével egyrészt megszabjuk a kereteket, a megfigyelés alá vett jelenségek bizonyos csoportját, másrészt engedünk a fejlődés által nyújtott különbségek erejének.

Az ujkor kezdetét a XV. század második felére tesszük; időbeli pontosabb határuul szolgál az 1453. év, a melyben a törökök elfoglalták Konstantinápolyt.

A kelet-római birodalom megszűnésének éve ez. A ketté szakadt római császárság egyik felének eltűnése és a keletnek hatékonyabb előnyomulása nyugatra. Hatalmas hullám, egyike az ezredéves hullámveréseknek, a mely Ázsiából ismét átesap Európába. Következmé-

nyeiben fontos jelenség, melynek kihatása napjainkig tart. Az ottoman törökök szerepe sokkal nagyobb az európai életben épen az ujkor első századaiban, mint volt az ókorban a perzsa, a középkorban a saracen, hun, avar, mongol, a melyek mindmegannyi kísérletek az ázsiai életet meghonosítani Európában s megsemmisíteni az európai műveltséget. Annak az örökös küzdelemnek egyes jelenetei, melyeket a kelet világa vív a nyugattal. Ez esetben sikerül teljesen megakasztani a kelet-európai fejlődést: 1453-tól 1683-ig (Bécs ostromáig) egész Kelet-Európa elszakad és ázsiai életnek lesz színhelyévé. A bizánczi intézményvilág kihal s a nyugat-európai művelődés kihatása a keletre megszűnik.

A fenti időpont nemcsak a keleti társadalmi és állami élet szempontjából fontos, hanem a nyugati egyetemes művelődés tekintetéből is, melynek új szakát jelzi.

A XV. század közepétől kezdve megy végbe az a nagy forradalom, mely megváltoztatja az érdekeket, az eszméket és hitet Európaszerte.

1492-ben Columbus Kristóf felfedezi Amerikát, öt évvel később Vasco de Gama megtalálja a kelet-indiai tengeri utat: a kereskedelem teljes átalakulása, az ipari élet rendkívüli fellendülése s a világközlekedés megnyitása lesz a következménye. Új földrészek tárulnak fel, nyitnak meg mind szélesebb látkört s terjesztenek új ismereteket.³⁾

³⁾ A gyarmatosítási politika az európai élet körébe von más világrészeket is. Az európai művelődés már nemcsak erre a földrészre szorítkozik: az európai művelődés és Európa nem fedik egymást. Az előbbi szélesebb, nagyobb terjedelmű mint a földrajzi forgalom.

Igy, a mint az európai művelődés elemei a gyarmatokban tovább fejlődnek, úgy az állami és társadalmi rendezés is új területekre talál. Külömbőség van azonban az angol-szász (germán) és román (latin népfajok) colonizáció között. Míg az előbbieknél (angol, német, holland) főczél gyarmatállamok teremtése, a mely később az európai művelődés s ezzel a politikai és jogfejlődésnek tágabb és újabb tereket nyit (Észak-Amerika), addig az utóbbiaknál (spanyol, francia, portugál, olasz) kiszípolozás, gazdag jövedelmi források megnyitása. L. Duruy: i. m. 149. l. Wenzel: i. m. 676. l.

A XV. század renaissance-a vezet át a század második felének tudományos életben, külső (koszikus) világfelfogásban beállott forradalmához, melyet a más világrendszerekkel való foglalkozás (Copernikus 1473—1543) jelöl s a belső világ forradalmához, melyet az irodalmi téren az ókori classicismus felfedezése, feltámasztása a humanisták által készít elő, az erkölcsi téren pedig a reformáció tetőz be.

Végül 1494-ben kezdődnek a hódító háborúk Olaszország ellen és ezzel az európai nagy nemzetek versengésének kora. Az első küzdelmek folynak a francziák és spanyolok között Itália birtokáért, majd az európai vezérszerepért.

A modern műveltség ezeknek a nagy eseményeknek folyton érzi hatását, azonban még sokkal fontosabb esemény az, mely az európai jogélet szempontjából első sorban érdekel s a most jelzett jelenségeket megelőzte: az ujkori abszolút királyság kifejlődése és a hűbéri szakadozottság végleges megszűnése.

A XV. század második felében egész Nyugat-Európa már elérte azt az állami szervezettséget, melylyel egykor a római birodalom birt s a nyugat-európai uralkodók gyakorolják a római császárok feltétlen hatalmát. Legelőbb Franciaországban, azután Spanyolországban, végül Angliában sikerül az állami egység megteremtése s a hatalom központosítása a király kezében.

Az 1453. év tehát, ha nem teljes pontossággal, de mégis eléggé jól megfelel annak a czélnek, hogy kiindulási pontul szolgáljon az újkori európai jogélet tanulmányozásához.

2. §.

A középkori és ujkori alkotmányélet elemeinek vázolósa az ujkor első századában.

Már meghatároztuk a kezdetleges ujkor alkotmányéletének elemeit, nézzük most ezeknek jelentkezését a

tanulmány tárgyául szolgáló három százados folyamatnak azon szakában, mely a XV. század második felétől a XVI. század végéig tart.

Ebben a periodusban ütköznek össze a legélesebben a középkor és ujkor ellentétes áramlatai. Szükséges, hogy megérintsük azokat a pontokat, a hol az egymás ellen küzdő hullámok összecsapnak.

A XVI. században tovább fejlődik a XV. század második felében kialakuló modern királyság az abszolutismus felé, a hűbériség tehát teljesen kiszorul a közélet rendezéséből. A francia fejlődés, mely már itt is typusként áll előttünk, a legtökéletesebb központosítást létesíti a XVII. században⁴). IV. Henrik uralkodása (1589—1640) már átvezet a Lajosokhoz.

A XV. század reformmozgalmai Luther fellépésével (1517) végre megkapják kereteiket. A vallási átalakulás megtöri a pápaság egységét s meghozza a katolicismus megújhodását. A hitújítás által közvetlenül kifejezésre juttatott átalakulás kiemelkedő pontjai az augsburgi vallásbéke (1555) és a tridenti zsinat (1545—1563), a század végén pedig a nantes-i rendelet (1598). Az ujkor első századában kezdődik az egyházi és világi hatalom köreinek elválasztása, majd az egyházinak teljes alárendeltsége.

Végül a császárság még fellobbanó életerőt szívják el a nemzeti államok, a melyeknek egymás mellé rendeltsége kizárja az egyetemes uralom lehetőségét. Ilyen utolsó fellobbanást észlelhetünk V. Károly alatt. Az üres császári névbe ismét tartalom száll. A császárság közreműködik a vallási egység megóvására, az egyetemes uralomnak ghibbelin értelemben megvalósítására. Még II. Fülöpnek sikerül, bár a császári cím nélkül megközelíteni azt az állást, a mely a császárság lényének felel meg.

⁴) XIV. Lajos alatt van a virágzás kora, XV. és XVI. Lajosnál már a hanyatlás.

Igy állanak egymással szemben a különböző tényezők: a régi és új élet elhaló és fejlődő intézményei. Vajudásaik közepette születik meg az az intézményvilág, melyben ma élünk. Tanulmányunk rendszerében tehát követjük a kor társadalmi és állami életét, midőn az ellentétes tényezőket egymás mellett tárgyaljuk.

ELSŐ KÖNYV.

HŰBÉRISÉG ÉS KIRÁLYSÁG.

ELSŐ RÉSZ.

AZ UJKORI KIRÁLYSÁG MEGALAKULÁSA ÉS A HŰBÉRISÉG MEGSZÜNÉSE EURÓPA EGYES ORSZÁGAIBAN.

Irodalom: Hajnik J.: Egyetemes európai jogtörténet. Budapest, 1896. Fustel de Coulanges. Les origines du système féodal. Paris, 1890. Laurent.: La féodalité et l'église. Etudes sur l'histoire de l'humanité. VII. Paris, 1865. Boutaric E.: Le régime féodal, 1875. Secretan Ed.: Essai sur la féodalité. Lausanne, 1858. Bell And.: A history of feudalism. London, 1863. Gierke O.: Rechtsgeschichte der deutschen Genossenschaft. Berlin, 1868. Roth: Feudalität und Unterthanenverband. Weimar. 1863.

ELSŐ FEJEZET.

FRANCZIAORSZÁG.

Irodalom: Laferrière: Essais sur l'histoire du droit français. Thiercelin H.: Essai sur l'histoire générale du droit français. Jurisprudence générale par Dalloz. Paris, 1870. I. köt. Gasquet.: Précis des institutions politiques et sociales de l'ancienne France. Paris, 1885. I—II. Flach J.: Les origines de l'ancienne France I—II. 1886—1893. Glasson: Histoire des institutions et du droit de la France. 1888—1893. Esmein: Histoire du droit français. Paris, 1895. Schaeffner: Geschichte der Rechtsverfassung Frankreichs. 1859. Warnkönig-Stein: Französische Staats- und Rechtsgeschichte. Basel. 1875. I—III. Taine H.: Les origines de la France contemporaine I. k. Ranke: Französische Geschichte vornehmlich im 16-ten und 17-ten Jahrhundert. I—II. Lipse, 1868.

1. §.

Hűbériség és hűbéri királyság általános jellemzése.

Irodalom: Hajnik: i. m. 129—133 l. 149—153 l. Esmein: i. m. 181—200 l. Gasquet: i. m. I. k. 1—59. l. II. k. 115—144 l. Warnkönig-Stein: i. m. I. k. 202. l. III. k. 105—156 l. 348 l. Schaeffner: i. m. II. k. 7—9. fej.

A mint a középkorban Franciaországban éri először el a hűbériség virágzását s legtökéletesebb kifejtését, úgy legelőbb ott is vesztí el erejét és az újkori királyság leghamarabb ott jelenik meg. Az európai hűbériség tanulmányozásához Franciaország nyújtja a tipikus képet; ha a francia hűbérintézményvilágot ismerjük, ismerjük egész Európának hűbéri életét. A francia jogfejlődés minden egyes intézményt a legfinomabban és legkövetkezetesebben kidolgozott, úgy, hogy Európának többi részében azoknak csak durva s részben félbemaradt utánzásaival találkozunk.

Igy az egységes állami szervezet létrejöttének leírásánál is a francia alkotmánytörténethez kell fordulnunk s ha annak részletes elemzésébe is fogunk, úgy tulajdonképpen nem részszerű, hanem egyetemes jogtörténettel foglalkozunk.

A tanulmányunk tárgyát képező intézmény fejlődésének gyökerei visszanyulnak a középkor előző századaiba s azért nem is tudjuk egész tökéletességgel meghatározni, hogy mely időpontban lehet azt már elválasztani az egész kort összefűző többi intézmények szálaítól; mikor már önállóan kezd hatni, akkor fejlődésének igen előrehaladott fokát érte el.

Igy a legcélszerűbb, ha magunk elé állítjuk azt a képet, melyet mutat a legtávolabb múlt, a hol még épen nem jelentkezik az átalakulás s azután jelezve a későbbi fejlődés kiváló szakait, érünk saját korunkhoz.

A két kép, melyet így nyerhetünk, ellentétéinél fogva hívja fel figyelmünket az egésznek lényegére; megtaláljuk az esetleg közös pontokat és élénken kiválnak az elütő vonások. Az egyiktől való átmenet a másikhoz pedig reávezet a láthatatlan apró hullámszakaszokra, a melyek észrevétlenül nőnek meg hullámokká s mint az élet minden köreiben, úgy itt is, elmossák a fejlődés minden határvonalait.

Nézzük tehát a hűbéri királyság állását, jogi természetét a tulajdonképeni középkorban.

A király úgy tett számot, mint az ország első főhűbérura („souverain fief du royaume“). Ime a királyság jogi helyzetének legtökéletesebb jellemzése a hűbéri élet virágzási korában.

A különbség a király és a többi főhűbérúr közt az, hogy a király felett nincs további, sem közvetlen, sem közvetett hűbérur; ő tehát seigneur, de nem egyszersmind vazallus is.

Ettől az egyetlen fontos különbségtől eltekinthetünk, mert a főhűbérurak nem szükségképen voltak alárendelve egy magasabb szuzerainnek⁵⁾ s csakis midőn a hűbériség kiképződése már teljessé válik, lezáródik, áll elő a hűbériségnek az a hierarchiája, kúpszerű rendezése, melyben annak tetejére a király kerül.

A királyság jogi állását tehát meghatározza annak főhűbérúri minősége. Ezt kell kifejtteni, hogy tisztán lássuk, van-e még más tartalma is, marad-e vissza egyéb, mint a mit a fenti meghatározással körülírtunk.

A hűbérúr (seigneur de fief) jogi helyzetét két szempont világítja meg: a befelé tekintő, vagyis a hűbérúr hűbércseivel (vassal) szemben és a kifelé ható, vagyis a seigneur szuzerain urával szemben.

A belső viszonyt seigneur és vazallus közt egy magánjogi természetű szerződés hozza létre, a melyben az utóbbi ünnepélyes hűséget fogad az előbbinek. (Ez a

⁵⁾ L. Guizot: i. m. 267. l.

hommage, homagium.⁶⁾ A feltétlen hűségen kívül olyan szolgálatok képezik a hűbéres kötelezettségeit, a melyek az ujkori államjogban az alattvalói szolgálatoknak (állampolgári jogok és kötelességek) felelnek meg.

Ezek a következő főkötelességek körül csoportosíthatók: hadszolgálat, az igazságszolgáltatásban való részvétel (bíráskodás), tanácsadásban való közreműködés, végül a hűbéri segítség (aides féodales), mely még egészen szokásjogi alapon áll s csak rendkívüli alkalmak (ilyen a hűbérúr szükséghelyzete) indokolhatják. Vannak még más pénzüeli szolgáltatások is, a melyek azonban csak némely hűbérnél, mint ezeknek különleges, a rendestől elütő kötelezettségei jelentkeznek s itt is inkább önkényes alakban, mint kényszerűleg.

Ime tehát a közéletnek úgyszólván összes működéseit szemlélhetjük itt; az egész állami szervezet megjelenik a hűbéri viszony megalakulásában. A hadügy, mely a megalakult rendnek külső támadások elleni védelme; az igazságügy, mely a belső támadások leküzdésére szolgál; a kezdetleges pénzügy, mely mindkét szervezet fentartásához megadja a szükséges eszközöket, s végül a törvényhozás, a közhatalomnak legfőbb összefoglalása is már ott van csirájában a hűbérúr tanácskozó testületének megalakításánál.

A hűbérúr állása kifelé szuzerain urával szemben vezet el bennünket a „seigneurie“ (tartományurasság).

⁶⁾ Ez a hűségieskü adja meg az egész viszonynak erkölcsi tartalmát, jogi kiindulási pontját s ennek megsértése, a hűbérúr ellen elkövetett hűtlenség (felonia, az egész hűbéri büntetőjog egyetemes bünténye, mely magába felszívja az összes többieket) a legszigorúbb büntetés felidézője. Az alattvalói hűség és az állam ellen elkövetett hűtlenséghez némi hasonlóság csillan itt meg s ha szem előtt is tartjuk mindig azt az óriás különbséget, mely a kettőt egymástól elválasztja, a későbbi fejlődésnek bizonyos csiráit elvetve találhatjuk s meglehet, szorgosabb vizsgálat meggyőzhet, hogy az állampolgári viszony gyökerei egészen más csirákhöz vezetnek, de akkor is kétségtelen a hűbéri viszonyban kifejtett ezen érzelmek, szokások, jogi rendezéseknek az új viszonyból fakadó intézményre való erősítő, támogató hatása.

fogalmához, melynek átértése adja meg a kulcsát a hűbérurakat egymáshoz fűző, helyesebben egymás alá helyező rendnek.

A törzskirályságból fejlődött frank királyság közhatalma nem szűnt meg működni hűbérivé váltával sem, hanem mindazon egyes jogosítványok, melyek azelőtt a királysághoz voltak fűzve, szertefoszlottak s a mindent átható hűbéri felfogáshoz híven, magántulajdonként (patrimoniális rendszer) kerültek a főhűbérurak kezébe.

A királyi jogok ezen megosztását részben maga a királyság elősegítette, midőn azoknak gyakorlását egyeseknek adományozta, részben a főuraknak sikerült azokat tényleg hatalmukba keríteni saját területük felett s később tartományaikban örökletessé tenni.

A seigneurie alatt tehát a széttagolt királyi hatalom egyes részeit kell érteni, a melyek a főhűbérurak magántulajdonába mentek át.

A seigneurie birtoka jelölte ki a tartományurnak helyét a hűbéri hierarchiában, megszabta a többi hűbérurakhoz való állását.

A seigneurie, mint minden hatalmi kör, önmagától tárgult. Az egy irányban megindult fejlődés az eredetileg egyértékű (homogen) hatalmi köröket az erőknek különböző befolyása alatt külön értékű, terjedelmű körökre osztotta és így egy bizonyos hatalmi elrendezést (hierarchiát) teremtett meg.

A báróság (la baronnie) lett az a legjobban kifejlett seigneurie, a mely már majdnem a souverainitás teljét foglalta magában, benne ugyanis egyesültek azon kor összes közhatalmi működései.

A baronnie, a hűbéri világ legtökéletesebb közhatalmának tulajdonosa után jön a seigneur haut justicier, a ki gyakorolja a souverainitás legfontosabb részeit: az igazságszolgáltatás és az adókivetés jogát minden más hűbérúr beavatkozásának kizárásával; mai államjogi nyelvünkön kifejezve, az igazságügyi és pénzügyi fenségjogot.

Az igazságszolgáltatás (*haute justice*⁷⁾ volt a középkorban a *souverainitás* birtokának legfeltűnőbb jele: a büntető és polgári biráskodás mások felett legtöbbször kimerítette a közhatalmi működést.⁸⁾

A *seigneurie* birtokosai, az ország bárói, legnagyobb részt bizonyos külső összeköttetésben állanak a királlyal, a mennyiben hűbérüket (*grands fiefs*) közvetlenül a koronától birják. A minnek azt a jelentőséget, a melylyel az alattuk sorakozó kisebb hűbéresekkal őket összekötő hasonló viszony (t. i. a hűbéri adományozás által teremtett) bir, ennek tulajdonítani épen nem szabad; az az összeköttetés csak látszólagos és épen nem teremt megfelelő alárendeltségi viszonyt a tartományúr és király között.

A középkor társadalmi rendezésének központja a hűbérúr (*seigneur, herceg, gróf, báró, vicomte* stb.) a kinek személyes hatalmában egyesül a közélet összes tevékenysége. Ennek a hatalomnak egyes kisugárzásai a fenségjogok (*droits regaliens*), melyek így magántulajdon tárgyai, bár lényegökben nem a magán,

⁷⁾ A középkor mennyiségileg is megosztotta az igazságügyi fenségjogot. A számos apróbb s jelentéktlenebb felosztást magában foglalja a két fő ú. m. a „*haute justice*“ és „*basse justice*“ (a XIV. században jön még a „*moyenne justice*“.)

⁸⁾ Az egész koron át a törvényhozás, igazgatás és biráskodás összevegyülve jelenik meg a *jurisdictio* fogalmában. Ebben pedig mindig a biráskodás áll előtérben. Az egyes hatalmi ágaknak szétválása a legújabb fejlődés eredménye s minthogy nem is tökéletes, nem ritkán találkozzunk az előbbi állapotra emlékeztető maradványokkal, a mint pl. a modern államjog a törvényhozásnak fontos birói ténykedéseket jelöl ki. A birói hatalom preponderantiája még régibb társadalmi fejlődésszakra vezethető vissza. A jogszabályalkotása (törvényhozás) ugyanis a kezdetleges fokon összeesik az ítélet meghozatalával. A norma az ítéletben jelenik meg. — Az igazságszolgáltatásnak ez a szerepe még a középkort is túlhaladta.

Azt a kérdést, kinek hatalma alatt áll valaki, rendszerint annak a másiknak megoldásától tették függővé, hogy ki ítél felette. A hűbérúrnak legkiválóbb joga volt a vazallusa felett való ítélkezés.

hanem a közérdek védelmére szolgálnak, ennek a közérdeknek fogalma azonban igen szűk, úgy területileg, mint anyagilag, kis körök felett uralkodik, s csak kevés védelemre szolgáló érdeket emel ki.

A hűbérúr állását jogilag meghatározza a többiekhez való viszonya és pedig lefelé úgy mint felfelé. Minden hűbérúr egy személyben seigneur és vazallus, uralkodó és alattvaló, kivéven egyet, s ez a király. Hatalma sem mennyiségileg, sem minőségileg nem különbözik más hűbérúrétól, mert az, hogy ő *souverain fleffeux du royaume* kezdetben jogi változást helyzetében nem idéz elő. A király is csak tartományúr, s csak saját területén gyakorolhatja azokat a közhatalmi működéseket, a melyeket minden seigneurie tulajdonosa gyakorol. Az, hogy a királynak tényleg, s nem közjogilag minő az állása az egész országban, mindig személyes hatalmától függ, — saját tartományi hatalmának növelése jelenti közhatalmi állásának előtérbe nyomulását. Az a körülmény, hogy van egy főhűbérúr a többiek között, a ki csak seigneur és nem vazallus is, eleinte egyebet nem jelent, mint bizonyos tiszteletbeli elsőbbséget, s így nyeri jelentőségét s érthető át a középkori jellemzés, hogy a király csak „*primus inter pares*.”

2. §.

A hűbéri királyság átalakulása.

Irodalom: Hajnik J.: 133–138. l. 197–200. l. 228. és kv. l. Esmein: i. m. 323–357. l. Gasquet: i. m. 52–59. l. Schaeffner: i. m. II. k. 13–15. fej. Warnkönig-Stein: i. m. I. k. 388. l. 393. l. 191–209. l. III. k. 367. l. 402. l. Freeman E.: *The historical geography of Europe*. London, 1881. 329–352. l. Stein L.: *Lehrbuch der Finanzwissenschaft*. Lipsce, 1885. I. 107. l. 117. l. 365–375. l. Roscher W.: *System der Volkswirtschaft*. Stuttgart, 1894. IV. k. 234. l.

I.

A területi közhatalom (souverainitás) megalakulása.

Miután tisztába jöttünk a hűbéri királyság jogi természetével, áttérhetünk a további fejlődésnek, melyen az keresztül ment, vázolására, s kijelölhetjük azon emeltyüket, a melyek a királyságot arra a közhatalmi állásra helyezték, a melyen látjuk az újkor első századában. Ebben a jogtörténelmi áttekintésben minden intézmény elemzése reá vezet ugyanannak a jelenségnek kettős hatására: a fejlődést és a bomlást előidézőre. A hűbéri királyság átalakulása modern királysággá a hűbéri elemeknek folytonos kiszorítását és újaknak befoglalását tárja fel.

A főhűberek, vagyis a területek feletti magánhatalom egyesülésében míg egyrésztől megszűnik a hűbéri különállás s vele együtt az egész kor társadalmi életének alapszerkezete, másrésztől feltörnek az új elemek ugyanakkor, jelentkezik a korona alatt egyesített hatalom elidegeníthetlensége és elévíthetlensége, a mi már a magánjogi felfogással teljesen ellentétes közjoginak elismerése.

A fejlődés első szakában külterjes: a közhatalom megszerzése a hűbéri területeknek összekapcsolása útján történik, nem sokára megindul a belső is, a fenségjogok egygyé tömörülésével, de ez már csak követi az első.

Előbb foglalkozunk tehát a terület feletti közhatalom megszerzésével: a főhűberek egyesítésének azon különböző módjaival, a melyeket a százados jogfejlődés létrehozott; majd a közhatalmi tevékenység (fenségjogok) egyes ágainak (pénzügy, hadügy) megalakulását vázoljuk. Azután az elért egység megóvására szolgáló intézményeket vizsgáljuk, s itt első sorban a hűbéri királyság örökletessé váltára és a területi souverainitás főjelenségének, az

elidegeníthetlenségnek tárgyalására térünk át s ezzel kapcsolatban vesszük az abszolút királyság kifejlődésére szolgáló további jogintézményeket; az elsőszülöttséget (primogenitura), fiágiságot, és az agnatorokonságot.⁹⁾

A kiindulási pontot az a tiszteletbeli elsőbbség képezte, melynek ürességébe kezdetben csak az egyes királyok személyes kiválósága, hatalmi tulsúlya tudott tartalmat lehelni. A látszólag csak alaki jelentőségű pusztá czím áll a kezdetén annak a folyamatnak, melynek végső eredménye az állami egység megteremtése és a souverainitás központosítása az abszolút királyság kezében.

A királyságnak, hogy kifejttesse belső tartalmát, a közhatalom megtestesítője lehessen az állam egységes szervezetében, a hűbéri világ felfogásához híven, csak hűbéri módon lehetett eljárnia.

Az intézmények átalakulásánál azt látjuk, hogy az új intézménynek, midőn fejlődése legelején van, csak úgy lehet érvényesülnie, ha teljes mértékben fel tudja használni az uralkodó kor nézeteit, irányadó eszméit. Az új a régi úton indul meg, hogy azután azt újjá alakítsa. Az átalakulásnak ez a törvénye természetszerűleg következik a társadalmi erőknek hatásából: a már egyensúlyba helyezkedett rendnek, mint egy földrégnek megbomlasztása, oly elemi hatást tételez fel, a minővel egy intézmény fejlődésének első korszakában még nem rendelkezhetik s úgy kénytelen azon az úton törni fel a napfényre, a melyen a felette fekvő földrég szikláit, törmelékei engedik; ha nem tudja követni a sokszor igen szabálytalan, kacskaringós utakat, úgy elsenyved csakhamar a föld alatt.

⁹⁾ A jogtörténelmi leírásban, melyet nyujtani fogunk, a fejlődésnek tisztán jogi oldalára szorítkozunk. A szervezetek egymásutánjának bemutatása képezi célunket. Figyelman kívül hagyjuk itt azon értelmi, erkölcsi, gazdasági stb. szempontok részletezését, a melyek a szervezeteknek belső tartalmát adják s a melyekben kell keresni az egész folyamatnak miértjét. Itt az életnek vázát fogjuk látni. A magyarázatot a II. rész adja elő.

A hűbéri királyságnak magánhatalmi természetéhez híven magánhatalmának növeléséhez kellett fognia. A Capetingek hűbéreinek gyarapodása azonban nemcsak a tartományuri magánhatalom, hanem a korona területi hatalmának növekvése, az egységessé váló területi souverainitás története. Minden a „*duché de France*”-hoz, Capet Hugó hűbéri tartományához csatolt új „*fief*” „*domaine de la couronne*”-á, koronatartománynyá lett. Századokon át tart ez a folyamat s csak akkor nyer befejezést, midőn a *domaine de la couronne* és Franciaország területe fedik egymást. Külsőleg még minden a hűbériség uralmára vall, mintha csak egy tartományúr hűbéri hatalmának szertelen megnövekvésével állanánk szemben; úgy látszik a különálló báróságok összehalmazódása ez: a lényegben azonban egy teljesen új állapot áll elő s egy ennek megfelelő új intézménykör tűnik fel, az egyesített Franciaország és a központosított államhatalom.

Azon módokat, a melyeken az egyes főhűbérek a király tartományával egyesítették, maga a hűbériség szolgáltatta.

Ilyenek voltak: a visszatevés („*réversion*”). Midőn a báróság elismerte a királyság hűbérúri fenhatóságát (rendszerint csak fictió volt ez) s a tartományúr örökösök és érvényes végrendelet hátrahagyása nélkül halt el, a király érvényesíthette főhűbérúri jogát s ha elég hatalommal rendelkezett, a *réversion* jogczímén a hűbért visszacsatolta a koronához.

Az elkobzás (la *confiscation*) jogával szintén minden oly esetben éltek, midőn egy főbenjáró bűncselekményt meg tudtak torolni; a büntetés kimaradhatlan vagyoni jogi következménye volt a hűbér elkobzása és a korona uradalmaihoz fűzése.

Rendkívül elősegítette az egyesítéseket a *patrimonialis* elv, mely a középkorban annyira uralkodott. E szerint ugyanis a hűbér (*seigneurie*) ép úgy a szabad rendelkezés alá esett, mint a mai forgalmi életben az

adás-vétel bármely tárgya; a magánjogi vagyonátruházási módok tehát pótolták a közjogi címeket is.¹⁰⁾

Végül meg kell említenünk itt a pusztá hódítás útján való visszakapcsolását rég elszakadt részeknek. Nagyrészt ez utóbbi módhoz kellett folyamodni, ha a hűbéri eszközök nem voltak igénybe vehetők. Franciaország keleti részén, a Rajna mentén, le egészen a liguri öbölhöz újabb központok körül folytonosan keletkeztek kisebb hatalmi körök, a melyek sajátságos közbeneső helyzetüknél fogva, hol önálló királyságokká fejlődtek, hol a német császár névleges hűbéri fenhatóságát ismerték el, néha azonban szorosabb viszonyba jöttek a francia koronával is. Ezeknek a nemzetiségi alakulásában majdnem teljesen a francia játszsa a főszerepet és az természetes is, mert a német culturhatást gyakorolni még oly korán mint a francia, nem bírt. Ilyen nagyobb uralmak: a Franche-Comté, Duché de Bourgogne, Lyon, le comté de Provence s ezeken kívül még számos apró. Az egységes francia terület elhatárolásához ezek beolvasztásának szükségét korán felismerte a meginduló kristályosodás tengelye, a királyság s kiterjesztette a Rajna természetes választó vonaláig hódítási körét.

II.

A közhatalom egyes ágainak megalakulása.

Nemcsak a területi souverainitás megalakulását látjuk megindulni, hanem a közhatalom egyes ágainak megjelenését is észlelhetjük elég korán. A hűbériség által nyújtott eszközöket használja fel itt is a királyság, hogy nemcsak az egy kézbe egyesített terület felett

¹⁰⁾ Így pl. egy a középkorban igen elterjedt és közönséges eszköze a felségjogok átszállításának, közhatalmi állás megalapításának a hozomány által való megszerzése az illető terület feletti uralomnak. A francia királynék hozománya ép úgy hozzájárult a francia királyság emelkedéséhez, mint az előbb tárgyalt módok.

bírjon hatalommal, hanem ott a közfunctiókat is végezhesse. A területi felsőbbbség megszerzése ugyanis még nem jelentette a közhatalmi tövékenység megvalósítását is. A király, mint főhűbérúr, szerepel még tovább, mert nem távolíthatja el egy nagyobb hűbérnek a koronával való egyesítése, vagy egy koronahűbérnek visszacsatolása után azonnal a közbenső hűbéreseket (vazallusok) egész sorát s így nem szüntetheti meg egy csapásra a középkori közrendet.

Már a tartományurasságokban is megindult azoknak a teljes souverainitás megszerzésére való törekvésük következtében az alsóbb hűbéreseket eliminálása s egyes tartományokban az anyagi felségjogok központosítása annyira előrehaladt, hogy midőn azok egyesültek a koronával, minthogy a hűbéri közrend jórészt megszűnt s a modern államiság követelményei megvalósultak, a királyságnak nem volt egyéb teendője, mint az elért eredményeket a maga számára hasznosítani.¹¹⁾ Ez azonban kivételes, mert a tartományurasságok kialakulásának folyama megakadt. A királyságnak tehát mielőtt a kisebb hűbéreseket ilyen minőségüktől megfoszthatta volna, fel kellett használnia azon eszközöket, a melyeket a hűbéri világ felfogása nyújthatott.

A királyi praerogatívák neve alatt indul meg a folyamat, melynek eredménye az anyagi felségjogoknak közhatalmi szervezése.¹²⁾

A praerogatívák rendszerében foglal helyet a *droit de francs-fiefs et nouveaux acquêts*. Ez egy bizonyos pénzösszeget jelent, melyet a király jogosítva van követelni minden 15 vagy 20 évben mindazon nem nemes (alsó osztályú) egyénektől, a kik valamely hűbért ezen idő alatt megszereztek. Ezzel a joggal eleinte a souverain tartományurak éltek, később azonban

¹¹⁾ Ez az eset pl. a normandiai herczegség megszerzésénél.

¹²⁾ A hűbéri királyság helyzete t. i., hogy a király úgy tesz számot, mint «souverain fiefieux» képezte itt is a kiindulási pontot.

csak a király gyakorolta. A jogosítvány lassan nyert teljes alkalmazást és határozott általános törvénynyé csak az 1579-iki blois-i rendelet teszi.

Le droit d'amortissement. Azon legelterjedtebb mód, a melylyel az egyház a kezére került hűbért megtarthatta, volt, hogy az „*bien de main-morte*“-á vált, ez pedig bekövetkezett, ha a hűbérúr ehhez beleegyezését adta. A beleegyezésért s elvesztett jövedelmei fejében megfelelő pénzbeli kárpótlást (*droit d'amortissement*) nyert. A vagyoni hátrány kiegyenlítésére szükség volt különösen azért, mert az egyházi hűbér tulajdonképen sohasem ürülhetett meg, s így vissza nem szállhatott az egyház meg nem szakadó jogi léténél fogva. A hűbér teljes elvesztéseért járó kárpótlást kezdetben a hűbérúr (lehetett ez báró, gróf, herceg vagy a király is) szedte, a kinek beleegyezése a hűbér ily módon való adományozásához szükséges volt; a beleegyezést azonban a hűbériség felfogásához híven nemcsak a közvetlen hűbérúrtól kellett kikérni, hanem a közvetett seigneuróktól is: így jutottak el a királyhoz, a ki a fejlődés folyamán kiszorítja a közbenső tartományurakat. A királyi beleegyezés eleinte nem volt feltétlen; nem volt szükség reá, ha már három közbenső hűbérúr megadta; úgy szintén ha az illető tartományúr birt *souverain* módon a *droit d'amortissement*-al. A fejlődés végső eredménye, hogy csak két hűbérúr bír beleegyezési joggal a hűbérnak egyházi kézre adományozásához a közvetlen hűbérúr és a király. Mindkettő jövedelmi forrást nyer benne, a közvetlen hűbérúr szedi a kárpótlást a *dominium utile* elvesztésért, a király a *droit d'amortissement* a beleegyezésért.

Le droit d'affranchissement. A szolga sorsú felszabadítása a közvetlen hűbérúr részéről, minthogy az kikerült hatalma alól szintén maga után vont a felsőbb urak *dominium eminens*ének korlátolását, megcsökkenését, azért ezeknek beleegyezését ki kellett kérni, ez pedig az egymás fölé helyezett urak egész sorára vonatkozott, a szuzerain tartományurig (*capitalis dominus*).

A királyság itt is előtérbe nyomúl, lassan kiszorítja a közbenső urakat, s a felszabadítás hitelessé tétele, megerősítése révén regale jogot alkot magának, s díjat szed.

A városok fölszabadítását, kiváltságokkal felruházását kezdetben a közvetlen seigneur eszközli.

A kiváltságlevelek megerősítése, biztosítása végett azonban a városok a királyhoz fordulnak, ez vezet el ahhoz az elmélethez, a mely szerint szabad város alkotását csak a király, mint a közhatalom birtokosa végezheti. A közvetlen úr ugyanis a felszabadítással kijátszhatná a felsőbbet, a hűbéri felfogás következetes keresztülvitele ugyanis megkívánta a felsőbbek megegyezését, s főként a királynak közreműködését, a mely azután kiszorítja a közbenső fokokat és kizárólagossá válik.

Az aides féodales képezi a csirát, a melyből a királyi adó fejlődik ki. A folyamat forduló pontja itt is az, hogy a közbenső hűbérurak kiesnek, s a hűbéresek közvetlen a király alá kerülnek. A hűbéri felfogás szerint a rendkívüli alkalmakkor szolgáltatandó segítséget csak közvetlen alantas vazallusától kívánhatta a király. A közvetlen hűbéres azután fordult saját embereihez, a kik így a király érdekében adóztak. A királyság később felhasználta ezeket a rendkívüli alkalmakat úgy, hogy egyenesen az illető hűbérúr vazallusaihoz fordult és ezeket adózásra szorította; látszólag így nem is változott a helyzet, tényleg azonban keresztül van törve a hűbéri közvetettség elve, már állami adózással állunk szemben.

A droit d'arrière-ban megállapította a királyság jogát, hogy midőn saját vazallusainak hadereje nem volt elegendő (nemzeti veszély esetén) hűbéresének embereihez és az ország összes lakosaihoz fordulhasson. A király főhűbérúri szerepe észrevétlenül megváltozik, első sorban áll ugyan még a közvetlen urak hatalma hűbéreseik felett, de már másodsorban, mintegy kiegészítőleg a király hatalma is megjelenik, hogy végül egészen átalakítsa a helyzetet.

Megnyeri a király az ország összes templomai

feletti védnökséget, a seigneuré mellett vagy helyett: droit de garde général. E jog is kezdetben igen bizonytalan, hatásában igen erőtlén. A hűbérúr itt is megtartja saját jogkörét és a legfelsőbb úr, a király, csak melléje helyezkedik nem királyi jogán, hanem főtartományúri minőségére támaszkodva; később azonban ez a főfelügyeleti jog is hatályos emeltyűjévé válik a királyság közhatalmi állásának és az államnak az egyház feletti felsőbbségét állapítja meg.

A most jellemzett jogosítványok két fő felségjog szervezésében futnak össze: a pénzügyi és hadügyi közhatalom ágai ezek. A droit de francs-fiefs et nouveaux acquêts, droit d'amortissement, droit d'affranchissement rendkívüli és néha csekély jövedelmi forrásokat nyújtanak, pótolják a még ki nem fejlődött rendszeres adózási nemeket.

Le droit d'arrière-ban a hadügyi összműködésnek formáit teremti meg.

A szabad városok megalkotásának felségjoga összefügg azzal az újkori közjogi szervezéssel, a mely szerint politikai testületeket teremteni csak a közhatalomnak van joga.

Az aides féodales átalakítása impôt royal-á tisztán élénk állítja egy másik rendkívüli fontosságú hatását az egész folyamatnak, a melyet a felsorolt praerogatívák kifejlődése nyújt: közvetlen alárendeltségi viszony megteremtését király és hűbéresek közt. A hűbériség közvetett függési rendje megakadályozta az egységes állami szervezés lehetőségét; az által, hogy a király egyenesen fordulhatott közhatalmi tevékenységének kifejtése végett az ország összes lakosaihoz, létrejön az alattvalói függőség viszonya, mely későbbi kifejtésében az állampolgárság fogalmát hozza létre, annak összes hatásaival s államjogi következményeivel.

III.

Az állami egység megóvására szolgáló főintézmények.

A jognak conserváló hatását látjuk működni abban a folyamatban, mely mintegy kíséri a királyság közjogi állásának megalakulását. Ez a már megszerzettnek védelmére irányul, eredményében pedig az ujkori állam-szervezet egyes alkatelemeihez visz.

A hűbéri felfogás nem tesz különbséget korona-hűbér és más hűbér közt, ennek következménye az, hogy a korona hűbérei ép úgy tárgyai a vagyoni jogi forgalomnak, mint a többi hűbérek; megoszthatók, elidegeníthetők, hozomány s végrendelkezés tárgyát képezhetik. Ha ez a hűbéri felfogás továbbra is változatlanul alkalmaztatott volna a korona hűbéreire is, úgy egy gyengébb vagy kevésbbé előrelátó uralkodó csakhamar megsemmisíthette volna az előző fejlődés eredményét.

Az örökletes királyságban és a korona-hűbérek elidegeníthetlenségében jelentkező közhatalmi szervezésben pillanthatjuk meg azokat az intézményeket, a melyek egyrésztől consolidáló hatással bírtak, másrésztől a közhatalommal rendelkező ujkori királyság felépítéséhez járultak hozzá.

A Nagy Károly birodalmának felbomlása után a francia királyságban tényleg a választás elve jutott előtérbe.

Minden nagyobb állam bomlási folyamatában, a melynek első jele az összetartó szervezet meglazulása, számtalan apró központ kiválása indul meg s mindegyik azt a vonzást akarja gyakorolni, a melylyel a főközpont előbb bírt; a körülbelül egyenlő erők azonban ellensúlyozzák egymást, bizonyos ideig képesek feltartóztatni a további oszlást, mely azután saját köreikre veszi magát.

A választás elvének felmerülése következménye a királyi hatalom gyengülésének s ennek megfelelőleg a hűbéri nagyok emelkedésének, vagyis a központi szer-

vezet hanyatlásának és kisebb hatalmasságok jelentőségre jutásának. Nevezetes, hogy ennek a folyamatnak jelentkezése még teljesen a régi formák közt történik. Ugyanazon királyi család tagjai következnek egymásután s ugyanolyan szertartások mellett lesznek uralkodó királyokká, mint elődeik; azonban a koronázási czerimóniának egy színtelen részlete, a királyság nagyjai által történő bevezetés (installatio), a mely több jelentőséggel nem bírt, mint az előző actusok, mind nagyobb fontosságúvá lesz s valójában a nagyok által való választást takarja.

A társadalmi jelenségek változásainál folyton jelentkező tünetény ez. Marad minden a régiben — látszólag s ha kívülről vizsgáljuk a kor intézményeit, a csalódás teljes, nemcsak a későbbi idők vizsgálója, hanem az illető korszak tudósai előtt is.

A választás elvének fenmaradása találkozva a hűbériség többi intézményeivel, kétségtelenül nagy mérvben előmozdította volna a bomlás folyamatát, sőt talán lehetetlenné tette volna az újjászervezést.

Az öröklési monarchia visszaállítására szolgált a *rex designatus* intézménye.

A király még életében kijelölte fiai közül azt, a kit utódjának óhajtott, rendszerint a legidősebbet. Ezt meg is koronázták, így az utódlást illetőleg, már előzetesen bizonyos megállapodás jött létre. Ez a koronázás nem volt végleges, mert az uralkodó király elhalálózása után a *rex designatus* újból megkoronázták és ez tette őt valóságos királyllyá. Az előzetes koronázás a választás helyébe lépett és azt kiszorította. Az első koronázási szertartásban maradt nyoma a választásnak, a jelenlevő egyházi és világi nagyok beleegyezését, helyeslését is kifejezésre juttató felkiáltásban (*acclamatio*). Ez a választás azonban természetesen az uralkodó király akaratának tiszta megnyilvánulása. Ismétlődik az előbb észlelt jelenség: egy uralkodó intézmény köntösében jelenik meg az új, a mely azonban itt nem egyéb, mint egy régiebbhez való visszatérés. Előbb a választás elve

használta fel az örökletes királyság koronázási formáit s tette azt fictivvé, most az örökletesség küszöböli ki a választást ennek leple alatt.

Körülbelül két századra volt szükség, míg az örökletesség elve végkép megszilárdult s feleslegessé tette az alakoskodást, melylyel sikerült elérnie célját. Fülöp Ágost uralkodása jelzi az időpontot, melyben az örökletesség úgy jelenik meg mint az ország alkotmányának elismert alapelve. A századokon át betartott szokásból a fejlődés végén közjogi tétel keletkezett.

A hűbéri kor azonban megtámadhatta még más oldalról is az alakulásban levő közhatalmat.

Az uralkodó elvek szerint a hűbéreknek megosztása magával hozta volna a koronauradalmak szétfoszlását; a folytonos osztályok természetes következménye lett volna a királyság hatalmának ezzel arányban álló csökkenése. Itt tört keresztül a második nagy conserváló alapelv, melyben már a területi souverainitás csirái feküdtek: a korona hűbérek elidegeníthetlensége és egy kézben tartása. Ez utóbbit megvalósította az elsőszülöttség rendje, mely útját vágta az egyformán jogosultak versengésének. Azzal pedig, hogy a nő ág trónrajutását is kizárta a jogfejlődés,¹³⁾ a tulajdonképeni középkori jognézetek ellenőre, mely a nőt egyenlően jogosítja a hűbérek elnyerésére a férfival, elejét vette a veszélynek, mely a nőuralom gyöngeségei folytán előállhat; egyszersmind nem nyitott utat az uralkodónő házassága által egy további lehetőségnek, mely a francia királyságot idegen dynastia kezére játszotta volna. Következtesen a felvett irányhoz a jogfejlődés még a rokonság számításánál sem volt tekintettel a nő által közvetített közelebbi trónkövetelőre, hanem a férfiágot helyezte itt is előtérbe s így teljesen az agnat rokonság elvét alkalmazta a királyi házra.

¹³⁾ «Le royaume ne tombe point en quenouille, ores que les femmes soient capables de tous autres fiefs.» (Loisel: Institutions IV. 3., 86.) Így fejezi ki ezt a középkor jogi tudása.

Ha egyenként vizsgáljuk ezeket a már vázolt elveket, a melyek homlokegyenest ellenkeznek a hűbéri világ felfogásával, irányával s ezen mindenütt rést ütöttek, azt találjuk, hogy mindezen új eszmék már más légkörből táplálkoznak, és mind találkoznak egy gyúponthoz: a köz hatalom szervezésében. A királyság magánhatalmi természetéből folyó egyes tulajdonságok lassan lefoszlanak, s mind jobban kiemelik annak közhatalmi állását. A király nem rendelkezhetik a koronával, mint a tartományúr hűbéreivel, utódját kijelölik a kialakuló államjog szabályai.¹⁴⁾

Az elsőszülöttség rendje a fiágisággal rendkívül hozzájárul a központi hatalom megszilárdulásához s egyzersmind folytonos növekvéséhez. Ezek az előre megállapított alaptörvények kizárják azoknak a bomlasztó erőknak a működését, a melyek minden király halála után felszabadulnak, és részt követelnek a közhatalomból. A szervezet magától működik, és pedig annyira tökéletesen, hogy egy pillanatnyi zavarnak, kétségnek sem enged helyet. Innét a tétel: „Le roi est mort, vive le roi!”¹⁵⁾

3. §.

Az ujkori királyság.

Irodalom: Hajnik: i. m. 181. l. 199. l. Esmein: i. m. 328—357. l. Gasquet: i. m. 52—59. l. Warnkönig-Stein: i. m. 513. l. Thiercelin H.: i. m. 197—209. l. Schaeffner: i. m. II. k. 13. fej.

A kiemelkedő közhatalomnak nemcsak a vele szemben álló hűbériséggel kellett megküzdeni, hanem a saját maga által teremtett új hűbéri renddel, melyet a királyi család tagjainak ellátására szolgáló *apannage*-ok

¹⁴⁾ Nines többé a végrendekezésnek, előleges lemondásnak, hozomány átadásnak, ajándékozásnak stb. államjogi hatása.

¹⁵⁾ Kétségtelen, hogy az egységes alkotmány fejlődésének a *absolutismus* felé haladását nem kis mértékben idézi elő a királyságnak ez a szervezettsége.

noveltek naggyá. A királyi hűberek elidegeníthetlenségének elve ugyan épen maradt, azonban a király testvéreinek kielégítésére a hűbéri korban jóformán egyedül lehető mód nyervén alkalmazást — a koronajavaknak hűbérként való odaátalása — a koronahűberek különválásának folyamata tényleg ismét kezdetét vette, és az egyes hűberek a királyi család ágainak (Bourbon, Anjou, Orléans házaknak) kezében lassan a tartományúri souverainitás teljét szerzik meg. A király főhűbérúri és közhatalmi elemek beszövése folytán emelkedő állása eleinte megakadályozta ugyan, hogy a hűbériség elvei teljesen áthassák a koronahűbéreket is és így az ezekkel való magánrendelkezés (ezeknek örökletessé válta, eladómanóyozása és elidegenítése) sokáig nem jut érvényre, de végül ez is bekövetkezik s itt látjuk újból megindulni a küzdelmet a királyság és a féodalité apanagiste közt a hűbéreknek visszacsatolása miatt. Ez a küzdelem már átnyulik a mi korszakunkba is és az ujkorí jogfejlődés első századának végéig tart; az egész folyamat fordulópontja pedig XI. Lajos uralkodása, a mely alatt az ujólag kifejlett tartományuraság ereje lehanyatlík s a hűberek visszatérnek a koronához.

Az egyesítés ezen új periodusában ismét felszínre kerülnek azok a módok, eszközök, melyeknek kipróbált-ságáról már tanuságot tett a mult a régi hűbéresekkal szemben. Így az apanage-nak visszaháromlása (la réversibilité de l'apanage) helyt fogott minden oly esetben, midőn az egyenes ágon férfiörökös nem volt; az átörökíthetőség tehát rendkívül meg volt szorítva. A nőág kizárásánáj hivatkoztak a saliai törvényre, mely azonban csak külső tekintélylyel való leplezése volt a megszorítási célzatnak.¹⁶⁾ Az apanage kiosztásánál az adományozási oklevélben is iparkodtak kifejezésre juttatni annak koronahűbéri természetét, s megtiltani az elidegenítést. A souverainitás fentartása céljából pedig a tartományúri fenhatóságot jelentékenyen megszorították, sőt annak

¹⁶⁾ Nem valószínű, hogy a «lex salica» érvényét az egész középkoron át megtartva, élő jog lett volna.

teljes kifejlődését megakadályozták az által, hogy a legfontosabb királyi jogok (*droits regaliens*) gyakorlását, mint a melyek elválaszthatlanul odatapadnak a koronához, visszavonták, s a királyi fentartott esetek (*cas royaux*) elméletével, főként ezeknek folytonos gyarapításával nem hagytak meg egyebet a tartományúri *jurisdiction*ból, mint az üres nevet. A hűbérúr nevében az általa kinevezett hivatalnokok jártak el, de a királyság közvetlen és tökéletes fenhatósága alatt.

A leányágot a szokásjog a pénzbeli kielégítésre szorította, s így ez oldalról a koronahűbérének tartományurassággá válását kikerülte. Ez az alapelv V. Károly alatt 1374-ben már kifejezetten jelentkezik és az 1566-iki *ordonnance* első *articulusa* azt világosan fentartja: „*Le domaine de nostre couronne ne peut estre aliéné que ... pour apanage des puinez masles de la maison de France.*“

Nem tökéletes megszilárdulásáról tesz tanúságot, hogy ezt az elvet is megsértették, mert pénz hiányában koronahűbért adtak hozományul, ez azonban bármikor visszaváltható volt a megfelelő „*deniers*“ kiadásával.

A későbbi középkorban, s az ujkor kezdetén mind nagyobb mértékben talál érvényesülést a római jog, melynek elméleti művelését a gyakorlati alkalmazás váltja fel. Így a koronahűbérék elidegeníthetlenségének, mely a területi *souverainitás* jelentkezésének következménye volt, elméleti igazolását és kifejtését nyújtotta a római jog. A római császári közjog nem ismerte a hűbéri világ magánjogi felfogását. A római közjogi fejlődés elérte azt a magasabb fokot, a melyen a közhatalom egészen különvállik a magánjogtól, s annak minden vonatkozásától. A római jogi felfogással teljesen összeegyeztethetetlen volt a hűbéri, mert megengedte a közhatalmi jogosítványoknak átszállítását (*patrimonialis felfogás*) ugyanoly módon, mint a vagyoni jogi forgalom tárgyait képező dolgok és jogok felett. A korlátlanul váló királyság tehát megtalálta a maga kész *doctrináját* a római jogban, melynek folyton nagyobb érvényt szer-

zett a gazdasági átalakulás a magánjogi téren, s ez természetszerűleg reávezetett a közjogi elemekre is, a melyeket belőle kivonni lehetett.

Ugyancsak az elidegeníthetlenség megőrzésére működik az a vallási biztosíték, mely a koronázási eskűben foglaltatik.

A középkori szertartások között igen fontos szerepet játszott koronázás egyes cselekményeibe más és más tartalmat önt a fejlődő jogélet. Ebben a korban a koronázási szertartás egyik actusában, a koronázási eskűben megjelenik az elidegeníthetlenség s kiterjed a közhatalom összes jogosítványaira, főként a területi épség fentartására. A XV-ik század folyamán jobban kidomborodik ennek az eskűnek a jelentősége, ott látjuk ismételten az ordonnance-okban. A XVI-ik században pedig végleges alakját találjuk az 1566-iki, már idézett rendeletben (ordonnance). Azok az esetek azonban, a melyek áttörik az eskűt is, elég gyakoriak. Még mindig kísért a tartományuraság, az apanage-ok intézménye feléleszti a hűbéri nézeteket s egy darab középkort visz át az ujkorba.

A nőág részére tett adományoknál jelentkeznek azok a garantiák, a melyeket már nem a mult világából kölcsönöznek, hanem az alkotmányos biztosítékok új rendszeréből. A biztosítékok a közjogi ellenőrzés jellegét viselik magukon: a koronahűbért adományozó „lettre patente“-nak keresztül kell menni a parlament¹⁷⁾ tűzén s csak ha beiktatást nyer, lesz érvényes.

A mint az elidegeníthetlenség megkülönböztető jeggyé válik s a hűbéri souverainitást az ujkoritól teljesen elválasztja, úgy az elévülés kizárása lesz a második pont, a melyen a hűbéri világ felfogása verebéséget szenved. A magánjogi elévülésnek alkalmazása

¹⁷⁾ A «Parlement de Paris» a királyság legfőbb törvényszéke, a mely azonban még a középkori *jurisdictio* fogalmának megfelelőleg nemcsak ítélkezik, hanem részt vesz a törvényhozásban is a törvény kihirdetése által s itt fejt ki alkotmányos ellenőrzést.

közjogosítványokra ugyanis ismét visszavezetett volna a középkori különváláshoz s ezt tette lehetetlenné az elévülés kizárása, melyben a modern közjogi felfogásnak egy sarkalatos tételével találkozunk: a souverain jog nem évülhet el.

Az ujkori jogfejlődés a közhatalom erejét gyarapítja a közvagyonnak (koronabirtoknak) növelésével a király magánvagyonának bevonása által s miután erre is ráüti a közjogi felfogás ismerveit, teljesen szakít a hűbéri felfogással e téren. A hűbéri korban a király magánvagyonra és a koronajavak teljesen összeolvadnak; ez következménye annak, hogy a király nem különbözik a többi főhűbérúrtól, így nem is bír közhatalommal, a melynek külső jelentkezése lenne a vagyon körében is. A mint a király több lesz, mint főtartományúr, már élesebben elválnak azok a vagyonrészek, a melyek a korona alatt tömörülnek, az ő saját szerzeményeitől. Ez utóbbiak csak úgy lesznek koronajavak, ha a király ezek egyesítését formálisan elrendeli.

A XVI. század folyamán azonban sokkal erősebb már az ujkori fejlődés iránya s a korlátlan királyság növekvő közhatalmi jellegének megfelelőleg iparkodik azt vagyoniilag is erősíteni. A központi hatalom vagyoni túlsúlyát az állami egység fentartása és a közfunctiók gyakorlása céljából a modern jogfejlődés folyton gyarapítja és ennek megfelelőleg az uralkodó király magánhatalmának külön vagyoni erejének gyengítését idézi elő.

A XVI. század közepén sajátyszerű fordulatot észlelünk és ez a legélelénkebben mutat rá az átalakulás folyamatára s egyszersmind a középkor és ujkor alkotmányéletének különbségére: a hűbéri királyságban minden vagyon a király magánvagyonává válik, az ujkori királyságban minden vagyont koronavagyonná törekszenek tenni.

Az uralkodó király szerzeménye is koronajószággá lesz, ha tíz éven át kezelték köztisztviselők; mintegy a király hallgatag beleegyezését tételezik fel. Az új király trónralépésének napján összes magánvagyonát a koro-

nának adja. Jelképes magyarázattal fejezi ki magát a jogi tudás, midőn azt mondja, hogy a franczia király örök és elválaszthatlan házasságra lép a koronával s ezen házasságba hozományul viszi az ő személyes vagyonát. Ezen felfogás ellen a királyság természetesen küzdelmet folytat. XII. Lajos 1505. végrendeletében erősen kiemeli a külömbséget saját vagyona és a koronajavak közt s külön „Chambre des compts“-t¹⁸⁾ alkot a blois-i grófság számára, melyet magántulajdonának jelöl ki. Még IV. Henrik is megkísérli, hogy egészen külön tartsa trónralépése előtt szerzett vagyonát. Ez a törekvése azonban megtörik a párisi parlament magatartásán, mely a leghatározottabban ellene szegül s megtagadja az illető kiváltság levél becikkelyezését. Végre Henrik is kénytelen engedni és 1607. júliusi rendeletében elfogadja azt az álláspontot, melyet a közjogi fejlődés ujkori iránya jelölt ki.

4. §.

Az ujkori királyság fejlődése a modern absolutismus felé.

Irodalom: Hajnik J.: i. m. 197—200. l. 211. l. 222. l. Esmein: i. m. 354. l. 591. l. Warnkönig-Stein: i. m. I. k. 510 l. III. k. 371 l. 402. l. 586. l. Gasquet: i. m. 52—78. l. Schaeffner V.: i. m. I. k. 317—508. l. Stein L.: Die Verwaltungslehre. Die vollziehende Gewalt. I. Stuttgart, 1869.

A francia királyság közhatalmi állása absolutistikus irányban a XVI. század folyamán mindjobban kiemelkedik. A XV. század második felében véghezment külső egység (területi közhatalom) megteremtése után jött a belső, az elért eredmények következményeinek levonása. A folyamat nincs befejezve a külömböző hűbéri uralmi körök egyszerű összehalmozásával, szerves egészsze kellett olvasztani azokat. A decentralizált, egymással összefüggésben nem levő, minden rendezést nélkülöző hatalmi működéseknek központosítása, rend-

¹⁸⁾ Egyike azon kivételes jurisdictióval felruházott szerveknek, melyeket még mindig fentart, sőt alkot a királyság.

szerré fejlesztése volt a feladat. A hűbériség számos hatalmi forrásának helyét egy foglalta el, a királyság, ebből kellett kisugározni az összes hatalmi működéseket. A király lesz tehát minden közhatalom birtokosa, ő ruházza át annak egy részét, bizonyos mérvét közegeire, a különböző szervekre: az ő nevében gyakorolják ezek a hatalmat.

Az állami osszműködés első feltételét, a szervezés megállapítását u. m. az összeütköző cselekvések elhatárolását és egybefoglalását a király teremti meg. Megalkotja a souverain akarat kifejezését, a törvényt. Az állam összes lakosait kötelező általános parancs lép a kiváltságok, különleges szűkkörű szabályozások helyébe. A középkor egész lényegét, a különállást, szakadozotttságot, kiskörű szabályozást, kifejezi a privilegiumalkotás, míg a törvény az ujkori felfogásnak ismerető jele.

Az ujkori király lesz a törvényhozó hatalom kizárólagos birtokosa, hatalmát nem osztja meg a nemzettel, nincs még korlátozva alkotmányos szerv, a parlament által. Így jegecedik ki a tétel: „Si veut le roy, si veut la loy.“

Az egységes akarat megvalósítására szükséges egységes cselekvés, a közigazgatás főágai a királyi hatalomból veszik eredetüket. Minden igazságszolgáltatás kútfeje a király. Ha nem személyesen működik, úgy az egész állam területére egyformán kirendelt tisztviselői az ő nevében ítélkeznek: „Toute justice émane du roy.“ A pénzügyi felségjog csak a királyt illeti meg: ő vezethet kényszerforgalmú csereeszközt, pénzt; ő szedhet adót minden alattvalótól egyformán: „Le roy seul peut frapper monnaie d'or et d'argent. Au roy seul appartient prendre tribut sur les personnes.“ A hadügyi felségjog, a háború és béke elhatárolása, az ő souverain akaratától függ; „Toutes guerres sont defendues au royaume de France, il n'y a que le roy qui puisse en ordonner.“ Az egyház feletti fővédnökség („Le roy est protecteur et gardien des églises

de son royaume“) alatt indul meg az államnak teljes függetlenítése a pápaság beavatkozásaitól s végre a XVI. században megvalósulást talál a királyság azon törekvése, a mely az egyház alárendelését tűzi ki céljául.

A XVI. században a fejlődő absolutismusnak meg kell küzdeni azon többé-kevésbé független erőkkal, a melyek a hűbériségnek már átalakult, de még meg nem semmisült maradványai. A királyság maga is alkot szervezeteket, a melyek tovább fejlődve, alkotmányos ellenállást fejtenek ki, de még középkori módon t. i. kiváltságok megszerzése és különösen a *jurisdictio*¹⁹⁾ tágitása által. Ilyen egymástól különálló, átalakuló kivesző szervezetek: az *États généraux*, *États particuliers* ou *provinciaux*; *municipalismus* (helyi szabadságok szervezetei); a *clérus* gyűlései (*Assamblées du Clergé*, a papság kiváltságainak fentartója); a *souverain administratif* központok (*Cours souveraines*) és a parlamentek.

Ezek nagyrészt a multból átnyuló intézmények már elvesztik a hűbéri jelleget s megtartják azt a működésüket, a mely az ujkori életben még egyáltalán hatással bírhat. Akadályai lesznek az absolutismusnak, de nem az egység felbontására hajló irányzattal, hanem a mindent elnyelő korlátlan uralom ellensúlyozásával. Már a XVII. század elején ezek az ellenhatások is megszűnnek; 1614. után az *États-généraux* nem jön össze s csak közvetlenül a francia forradalom kitörése előtt támad ismét fel. Mintegy visszatérés akart lenni az *ancien régime* absolutismusa előtti időre,²⁰⁾ mert az *États-généraux* összehívásának megszűnése élesen jelzi a korlátlan uralom virágzási korának kezdetét.

A többi szervezetek egyike-másika látszólag még

¹⁹⁾ Már az is jellemző az átmeneti korszakra, hogy még nem tudják tisztán elválasztani a hatalmi ágakat és még mindig a *jurisdictio* fogalmával dolgoznak.

²⁰⁾ A régi szervezetnek felélesztésétől várták a felbomlás megakadályozását. A lehanyatló absolutismus visszaemlékezése hatalmának kezdetére.

él, a valóságban azonban már az absolutismus eszközévé lesz pl. a városok külön szervezete, a papság gyülekezete stb. A parlamentek ellenállása teljesen megtörik 1771-ben, ez tehát a legtovább tartja meg erejét.

A jog egyetemes történelme számtalan példával szolgál különböző korokból és helyekről, hogy az absolutismus kifejlesztése legyen az egyeduralmi (mint pl. a római császári, az orosz birodalmi) vagy aristokratikus (mint pl. a velencei) az egész életet átható adminisztráción épül fel. A korlátlan akarat korlátlan megvalósítója az állami igazgatás; ezzel szemben az önkormányzat megalakulása a korlátolt uralomnak egyik előfeltétele, támasza (pl. Anglia, „selfgovernment“-je). Az állami igazgatás következetes keresztülvitele a társadalmi fejlődés bizonyos szakában (ilyenek voltak pl. a XV—XVI. századok) feltétlen szükségként áll elő.

Az ujkori absolutismus fejlődésének főeszköze a XVI. században már egész Franciaországot lassan behálózó adminisztratív szervezet. A király tanácsa (conseil du roi) és a tartományi intendánsok (intendants des provinces) képezik azokat az oszlopokat, a melyek az egész absolutismust tartják.

A királyi hatalom körében látjuk tehát megjelenni az ujkori államot, mintegy megtestesülve: nemcsak a souverainitás külső kifejezője, képviselője, hanem tényleg maga a souverainitás egész teljében. A király nemcsak alakí, hanem az anyagi felségjogok osztatlan birtokosa. Az ujkori souverainitás tehát először fejedelmi lesz s csak később válik nemzetivé. A XVI. század lassú munkája visz el XIV. Lajos végleg kifejtett absolutismusához; az összes felségjogok egy kézben egyesítése után azok szerves összefoglalása áll be, míg elérkezik az egész folyamat kicsúcsosodása a „L'état c'est moi!“ alapelvében.

5. §.

A hűbéri és ujkori királyság elmélete.

Irodalom: Lásd a megelőző §-oknál idézett műveket és a következőket: Villari P.: *Nicolo Machiavelli und seine Zeit*. Rudolfstadt, 1882. Macaulay Th. B.: *Machiavelli. Critical and historical essays*. I. 61—111. l.

A jogfejlődésnek irányát jelzik az elméletek,²¹⁾ a melyek lehetnek egyszerű elvonásai az életnek s így kiegészítik ismereteinket, positiv tartalommal bírnak; sokkal érdekesebbek s jelen czélunknak megfelelőbbek azon elméletek, a melyek már eszményekkel keverten rajzolják le a jogéletet s így tért nyitnak a különböző óhajtásoknak; kifejezésre juttatják a jogrendezésre vonatkozó törekvéseket.

Ez utóbbi elméletekben megtaláljuk azt az eszmekört, a melyben az illető kor legműveltebb szakembere él. Azok a történeti levezetések, elméleti igazolások, a melyeket bőven nyújtanak, nem jelölik meg igaz nevén azt a szükségletet, melynek ellátására valamely új jogrendezéssel törekszenek, hanem leplezni igyekeznek s ebben az eljárásban oly módokhoz fordulnak, a melyek a társadalom akkori értelmi és kedélyvilágának legjobban megfelelnek.

Igy alakulnak a vallásos, erkölcsi igazolások, így használják fel az előző kor emlékezetben, hagyományokban megőrzött történeteit. A társadalom ugyanis az átörökölt szellemi hagyományokhoz (eszmékhez, bizonyos egykor hatékony összműködési módokhoz, valamikor czélszerű, a szükségletek kielégítésére szolgáló eszközökhöz) akkor is ragaszkodik, a mikor már azok jelentőségüket elvesztették; még varázserőt tulajdonít nekik, mikor már alig van hatásuk. Ez az élet conserváló erejének a kelletén túl való működése.

Az eszményszerű elméletek tehát felhasználják a társadalom átalakítására való törekvéseikben ezeket a

²¹⁾ Az elméletek rövid vázolását itt adjuk, mert tényleg a francia jogfejlődésben jelennek meg leghamarább s legtökéletesebben.

kényszer-képzeteket is: minden ilyen elmélet igazi értéke épen abban rejlik, hogy magában foglalja az új élet valamely főfontosságú irányának csiráját.

A hűbéri királyság elméletét levonhatjuk abból a dogmatikus rajzból, a mit nyújtottunk jellemzésénél. A király „souverain fief du royaume,“ „primus inter pares.“ Bizonyos tiszteletbeli elsőség illeti őt meg, maradványa az előző kor valóságos hatalmának, a törzsi és római elemekkel kevert királyságénak.

A hűbéri kor eszménye a souverain, vagy suzerain tartományúr, a ki a hűbériség láncolatával fűzi magához a vasallusok több, vagy kevesebb számát. Így a középkor a hatalmas tartományúr képében festi le a királyt is.

A modern királyság az állam souverainitásának hordozója, egységének központja. A király az egyetlen, kinek hatalmához hasonló, még megközelítőleg sincs, mert az ő hatalma minőségileg különbözik minden másétól: közhatalom.

A kezdődő újkor eszménye a központosított közhatalom, a korlátlan királyság s az összekötő kapocs közte és a társadalom között nem többé a hűbéri hűség, személyes szolgálat és önkéntes segítség viszonya, hanem az uralkodó és az alattvaló közti.

A XVI-ik század felfogásában²²⁾ ölelkezik a hűbéri és az ujkori elem. Még nem tudják elszakítani magukat a hűbéri eszméktől s nem képesek megalkotni a nemzeti souverainitás tanát sem a maga teljes tisztaságában. Mindkét körből veszik tehát az elmélet szerkesztéséhez szükséges anyagot, ebből egy rendkívül sajátos és igen jellemző vegyülék áll elő.

Az egységesen szervezett közhatalom kezdetben a királyi hivatalokban testesül meg.²³⁾ Az amalgamizáló eszköz a királyi igazgatás, ennek szervei a hivatalnokok. Igen természetes tehát, hogy a kortársak előtt az

²²⁾ L. Loyseau K.: *Traité du droit des offices*. Guy Coquille: *Institutions au droit français*.

²³⁾ L. Hajnik J.: i. m. 223. l.

egész folyamat legkiválóbb jelensége a középkorival szemben a királyi hivatalnok maga, a ki az egész ország területén egyformán jelentkezik. Így a királyt is úgy fogják fel, mint az ország első hivatalnokát, de nem csak ez ő, hanem még hűbérúr is. A király ezen állásában kettős viszony különböztethető meg: az Istennel és a néppel szemben: „... (le roi) est officier et feudataire tout ensemble et à l'égard de Dieu et à l'égard du peuple.“²⁴⁾

Az elsőben jelenik meg az ujkor i Isten kegyelméből (ex Dei gratia) való királyság, melynek ebben a viszonyzatban keresztény jellege nyomul előtérbe; az ujkori király ugyanis a világiakban Isten helytartója. A nemzeti souverainitás is kifejezésre talál, midőn a másik viszonyban a király a néppel áll szemben. Az elméletnek további fejlődése háttérbe szorítja a népsouverainitást és mindjobban az isteni jogra alapítja az abszolút hatalmat.

A vallási igazolás ugyanis rendkívül kedvez a korlátlan uralomnak, felmenti minden kapcsolatot megállapítása alól az alattvalókkal. Ha a királyság felelősséggel egyedül Istennek tartozik és hatalmának eredetét is onnan vezeti le, úgy nem kell tűrnie semmiféle emberi korlátozást, ellenőrzést. Az elméletnek ezt a befejezettségét korunkban még nem találjuk. Itt még a királyi hatalom eredetét illetőleg visszatérnek a néphez, ennek választásában és a souverainitás gyakorlásának átruházásában találják meg.²⁵⁾ Kezdetben nem is tekintik az elmélet a királyt a souverain hatalom birtokosának, hanem csak gyakorlójának, midőn az élet ezt megegyeztetve, találják ki a hosszú időn át gyakorlott hatalom elbirtoklásának elméletét.

A teljes absolutismus tökéletes isteni jogra alapítását már a XVII-ik század teoretikusai viszik keresztül²⁶⁾

²⁴⁾ L. Loyseau K.: i. m. I. köt. II. fej. 21. 22.

²⁵⁾ L. Esmein: i. m. 356. l.

²⁶⁾ L. Le Bret: De la souveraineté du roi, L'Homme au P.: Maximes générales du droit français (1614). Loisel A.: Les institutes coutumières (1608).

és a XVIII-ikban a megállapodott elvre egyszerűen hivatkoznak.

Az abszolút királyság elméletében a fejlődés folyamán mind nagyobb szerepet játsza az isteni jog úgy, hogy teljes kialakulása után ismertető jellé válik a királyságnak többi fajaival szemben.

A mint már említettük, a francia korlátlan királyság lesz az európai typus, egyszersmind eszménye a többi monarchiáknak, így az isteni jogra alapításban, u. m.: a hatalom eredetének levezetésében s fennállásának belső igazolásában. Európaszerte ugyanazon elméleteket látjuk megjeleníteni némi, a körülményeknek megfelelő változtatásokkal, mint a francia legisták, szakemberek eszményekkel kevert leírásaiban, a hol a francia életet iparkodnak visszaadni.

A korlátlan királyság kifejlődése, — a mint a második részben bővebben van vázolva, — megfelelt az európai művelődés azon új szakának, melyben saját korunk életének kezdeteit találjuk. A szellemi és anyagi haladás követelte a társadalmi erőknak nagyobbkörű összefoglalását, az emberi tevékenységnek magasabbrendű vezetését; ennek az új jogrendezés szükségletének fedezése az egységes államokba való tömörülés. Az állami szervezést csak egy központosított hatalmu királyság vihette végbe. Itt találjuk meg tehát az egész folyamat eredetét és magyarázatát.

Jól érezték a kor jogtudósai ezt az alapszükségletet, mindenestre tisztábban, mint a társadalom nagy tömege, bár ennél is meg kellett jelennie. Belátták az abszolutizmus feltétlen előnyeit, különösen összehasonlítva a hűbéri élettel, az elméleti támogatásban azon eszközökhöz nyultak tehát, a melyeknek felhasználása útján a kor eszmekörében még mindig erős hatásra számolhattak.

A békésebb, tökéletesebb életet megalkotó intézmények önmagukat is igazolják: a műveltebb társadalom fenn fogja tartani azokat, mert megérti a haladást. A kezdetén az új állapotnak azonban még erős hullámzások észlelhetők, nem tudják megmérni a nagy különb-

séget, mely őket az előző élettől elválasztja; nem különösen azok, a kik látszólag²⁷⁾ többet vesztenek, mint nyernek: az uralkodó osztályok (gondoljunk itt a főhűbérurakra). Előáll tehát a szükséglet oly elméleti igazolás után, mely különösen egy felsőbb akarattal, renddel való megfelelést állapít meg. Az ilyen vallási, erkölcsi igazolás azt adja meg a fejlődésben levő életnek, a mi még hiányzik, t. i. az idő folyamában megnyert állandóság helyett nyújtja a külső (isteni) támogatásba vetett hitet, bizalmat.

Olaszországban, a hol majdnem teljesen hiányzanak a hűbériséget ellensúlyozó tényezők, és nincs meg az erős nemzeti együvértartozás érzete sem, az újkori szervezkedés csak kis körökben érezteti hatását. Mégis itt jelenik meg legtisztábban a modern, korlátlan királyság elmélete a XVI-dik század nagy, gyakorlati államférfiánál, Machiavellinél. Nemcsak államjogi tudással, hanem világos történeti ismeretekkel is rendelkezve megalkotja az „Il Principe“-ben a modern kor eszmény-szerű absolutismusát.²⁸⁾

Az újabb történelmi kutatások már kétségtelen módon megállapították, hogy Machiavelli szemei előtt oly egységes nemzeti alapon felépített Olaszország lebegett, mint a minőt Francia- és Spanyolországban szemlélhetett. Kellő tudatával bírt a nyugaton lefolyt átalakulásnak egész lényegéről, s megértette, hogy csak egy

²⁷⁾ Látszólag, mert a művelődés magasabb foka minden egyes alapszükségeit tökéletesebb ellátásban fogja részesíteni. Az életnek fokozása minden társadalmi osztályra kiterjed, ha nem is egyenletesen.

²⁸⁾ A XXVI. fejezetben fejti ki tulajdonképeni célját művének, midőn mintegy vizsgálódásainak eredményét összefoglalva, megállapítja, hogy csak az mentheti meg Itáliát az idegen ellenségtől, ha sikerül egy fejedelemnek bevezetni a kormányzásnak új formáját, mely nagyobb rendet, főként egységes összműködést biztosít. Különösen az állandó nemzeti hadsereg megteremtésétől várja Olaszország állami egyesülésének megalakulását. L. Ranke: *Geschichten der romanischen und germanischen Völker*. 151—174. l.

erős központi hatalom képes megszüntetni a hűbéri szakadozottságot, és biztosítani az összműködésre már érett, nagyobbkörű társadalom további haladását. Machiavelli elméletét nem is homályosítják el vallásos igazolások, felfogását nem teszik elfogulttá e korbeli demokrata nézetek. Teljes lélekkel köztársasági volt, míg meg nem győződött, hogy az olasz társadalmat kisebbségi köztársasági együttműködés meg nem mentheti a végső felbomlástól. A nemzeti öntudat is kifejezésre jut munkájának egész szellemében, abban a korban, midőn az az olasz társadalom különböző rétegeit még nem hatotta át.²⁹⁾

Machiavelli tehát az újkor fejlődését tárja fel, midőn művében az abszolutizmus apologiáját írja meg.

²⁹⁾ Oly kevésbé érzi az appennini félsziget társadalmát a közös szervezkedés szükségét és látja be ennek feltétlen előnyeit, hogy akkor, midőn a francia, spanyol nemzet már összműködő szervezeteket képeznek, az olasz apró uralmak egymás ellen ezeket hívják be segítségül s így nagyban elősegítik anyagi romlásukat, szellemi elhanyaglásukat.

MÁSODIK FEJEZET.

ANGLIA.

Irodalom: Freeman E.: The growth of the english constitution. London, 1894. Creasy E.: The rise and progress of the english constitution. London, 1886. Hallam H.: The constitutional history of England. I–III. London, 1872. Stubbs: Constitutional history of England. I–III. Oxford, 1875. Barnett Smith: History of the english parliament. I–II. London, 1892. Gneist R.: Englische Verfassungsgeschichte. Berlin, 1882. Glasson E.: Histoire du droit et des institutions politiques, civiles et judiciaires de l'Angleterre. I–VI. Paris, 1883. Ranke: Englische Geschichte vornehmlich im 17-ten Jahrhundert. I. Lipse, 1872.

1. §.

Hűbériség és hűbéri királyság általános jellemzése.

Irodalom: Hajnik J.: i. m. 134. l. 141. l. Creasy E.: i. m. VII–VIII. fej. Freeman E.: i. m. 50. l. Glasson: i. m. I. k. 133–158. l. III. k. 58. l. 84. l. IV. k. 59–84. l. Gneist: i. m. 94–110. l. Stubbs: i. m. I. k. 9. fej.

Hűbéri királyságról oly értelemben, mint azt különösen a typust nyújtó Franciaországban láttuk, Angliában szó sem lehet. Nem is jellemezhetjük az angol királyt úgy, mint főhűbérurat „souverain fiefieux du royaume“-ot. Az angol király megtartja az egész közép-koron át közhatalmi állását, nem szűnik meg az állami szervezet központja lenni. Állásában mindig fontos szerepet játszik annak közérdekű jellege. Azon működések,

a melyeket személyesen végez, vagy végeztet tanácsával, igazgató közegeivel stb. nem fedik egy seigneur tevékenységet, hanem azon mindig jóval túlterjednek.

Nem kell azonban azt gondolnunk, hogy az angol középkori királyság teljesen azonos az ujkorival, s így az az egyetemes európai átalakulás, melyet előbb rajzoltunk a sziget-világba ki nem hathatott, s annak fejlődése egészen érintetlen maradván, kivételt képezne minden irányban az európai életben.

A hűbéri elemektől mind jobban megtisztuló állami lét kora Angliában is akkor kezdődik, mikor Európaszerte. Az állami központosítás, egységes szervezés megvalósulása itt is megindult, mint Franciaországban. Az az alkotmánytörténeti kép, melyet a francia állapotokról nyújtottunk, tehát nem talál az angol életre mindenben. Fel kell tüntetnünk a főkülönbségeket, melyek a continentális és angol hűbériség között jelentkeznek, a megegyező jelenségekre pedig egyszerűen utalhatunk.

Hogy felfedjük az angol hűbériség és a continentális közti eltérést, vissza kell térnünk az angol hűbériség eredetéhez, meg kell vizsgálnunk annak az angol földben való tenyésztését.

Hűbéri elemekkel találkozhatunk az angol középkori társadalomban már a normann hódítás előtt is. Az angol-szász-britt földön megtaláljuk a hűbériségnek jóformán összes alakjait, külsőségeit, kidolgozott hűbéri rendről azonban nem beszélhetünk, a mindent átható hűbéri szervezkedés nem indult meg, csak a legszükségesebb előfeltételeket, üres formákat szolgáltatva a későbbi életnek.³⁰⁾ A normann hódítással kezdődik Anglia tulajdonképeni hűbéri kora. A normann törzsek életét a francia területen való hosszas időzés hűbéri elemekkel töltötte meg: ezeket vitték tehát magukkal át a csatornán.

³⁰⁾ «The Saxon ceorl and his thane were in a far different position relatively to each other, from that in which the Anglo-Norman villein stood relatively to his lord.» Creasy: i. m. 85. l.

A normann hűbériség a transfúciónál azonban oly változást szenvedett, hogy teljes virágzáshoz nem juthatott. A Hódító Vilmos alatt megvalósult hűbéri szervezés főszempontja, hogy az a hódítás megerősítésére, a korona hatalmának növelésére szolgáljon. A hűbéri különállás csak addig terjedhet, míg nem kockáztathatja a hódítók érdekeit, s ebben főként az egységes királyságot, mint az uralom főtámaszát.

A tartományúri souverainitás kialakulása feltételezi a hűbéri közvetettség rideg logikáját, mert csak így lehet a közvetett vazallusokat lassankint teljesen kivonni a király hatalma alól. Ezt tette lehetetlenné az a rend, melyben a király közvetlen ura („lord“) lesz az összes vazallusoknak, s legfőbb hűbérúr oly értelemben, hogy tőle kapja a hűbért minden hűbéres, s neki tartozik hűséggel minden vazallus.³¹⁾ Abban a jelenségben, hogy az ország egész területe tulajdonképpen a király közvetlen hatalma alatt áll, bár a hűbéri viszony előtérbe nyomul, a területi souverainitás rejtőzik. A király ugyan, mint „lord“ adományozta a hűbéreket, de azok nem váltak el hatalmától, nem tették azt pusztán névlegessé. Minden földtulajdonos bárminő rangú és rendű volt is, s akár milyen kis területet birt, megjelent Vilmos előtt letenni a hűség eskűjét (the oath of fealty) mindegyik elvégezte a homagium egész szertartását.

A király közvetlen hatalmának ez a hatása azonban nem azt jelenti, mintha az angol hűbériség el nem jutna a sub-infeodatio rendjéhez. A hűbériség hierarchiája itt is megalakult, azonban a király (már Hódító Vilmos maga 1086-ban a Salisbury szerződés alkalmával) azokat, a kik közvetlenül nem tőle nyerték a hűbért, hanem más hűbérúrtól saját vazallusaivá tette az által, hogy hűségi esküt követelt tőlök is, mint király és valamennyi hűbéres legfőbb ura. („Lord paramount“). A közvetett hűbéresek hatalma alá kerültek, mint közvetlen vazallusai, a kik tőle nyertek hűbért (tenants in capite).

³¹⁾ Creasy: i. m. 88. l.

A hűbériség iránya az uralmi körök elaprózása, a hűbérek folytonos megosztása következtében beálló különállása az együttműködő szervezeteknek: ennek létrejövetelében főtenyező a sub-infeodatio. Az egész folyamatnak végső következménye pedig a fő központi szerv, a királyság felbomlása, helyesebben eltűnése: a közvetett alárendeltség útján lassankint a királyság elveszti azt az alzatot, a melyen nyugodott.

Ennek a folyamatnak vette elejét a fentemlített eljárás Angliában. A sub-infeodatio hatását teljesen ellensúlyozta a királynak szolgáltatott eskü.³²⁾ Annak, a ki nem a királytól nyerte hűbérét, két ura volt: az egyik, a kitől a hűbért kapta, a másik a király, mint legfőbb úr, s ez utóbbi ép úgy hatalommal bírt felette, mint saját vazallusai felett. Így a király és alattvalói közt lazábbá válhatott az összeköttetés, ha külföldön folytatott harcok, belvillongások, vagy a központi hatalom hanyatlása, a királyok gyengesége hatottak közre, de sohasem szakadt meg.

A tartományuraság megalakulását megakadályozta továbbá az a körülmény, hogy a nagy hűbérek összetömrítése meg lett nehezítve. Már Hódító Vilmos politikája, hogy a kiváló szolgálatok jutalmazásáért nyújtott földeket nem egy helyütt adja ki, hanem a királyság különböző részeiben. Nincs megadva tehát a főhűbéruraságnak kedvező tényleges helyzet, a melyből ki lehetne indulni.

A királyi jurisdictio folytonos ébrentartása s ennek megfelelőleg a hűbéruri területi jurisdictio megszorítása, valamint a régi népies szász bíróságok (a grófi és „hundred“ törvényszékek) meghagyása nagyban hozzájárultak a felségjogok megóvásához. A közhatalmi tevékenység legfontosabb ágai tehát nem váltak teljesen magánjogi forgalmi tárgyakká, nem oszlottak széjjel a nagyobb urak közt. A királyi törvényszék (king's court) hatásköre fokozatosan tágult, s így el lehet mondani, a mit

³²⁾ L. Creasy: i. m. 89. l.

helyesen emel ki Creasy: „ . . . it was impossible for any feudal lord in England to raise his baronial court into the judicial importance which was arrogated by each count and seignior on the Continent.“³³⁾

A hűbéri különállás virágzását annyira jellemző magánharcz sem juthatott oly uralomhoz, hogy megállapodott joggá, törvényes eszközzé vált volna s ily módon elősegítette volna a széthúzó erők játékát. Az angol király békéje (the king's peace) nem volt pusztá fenyegetés, hanem valóság, a ki megszegte a király békéjét, megtörte a közrendet, az ellen a közbéke őre teljes súllyal lépett fel.³⁴⁾

Az angol közéletnek nem a hűbérúr, hanem a király lesz a központja, egysége. Nem is meríti ki a hűbéri viszony az együttműködés összes alakulatait, hanem ott szövődnék már az egészet átható államjogi összetartó kapcsolatok is.

2. §.

A hűbéri királyság átalakulása.

Irodalom: Hajnik J.: i. m. 198. l. Freeman: i. m. 140—150. l. Glasson: i. m. IV. k. 58—84. l. Stubbs: i. m. II. k. 17. feje. Freeman: Historical geography of Europe. I. k. 553—556. l.

Az angol hűbériség és királyságnak az előző szakaszban feltárt különbségeiből kitűnik, hogy a francia jogtörténetből kiemelt, az átalakulásra ható eszközök itt nem közhatalmi állás (állami egység) megteremtésére, hanem annak kibővítésére, ujkori irányban való kidolgozására irányulnak.

Az angol jogfejlődés kiinduló pontja tehát nem a

³³⁾ Creasy: i. m. 90. l.

³⁴⁾ «Thus Norman feudalism in England secured more order and regularity, and embodied a stronger central governing power, than could be maintained in the feudal States of Continental Christendom.» Creasy: i. m. 90. l.

területi egység (területi souverainitás) megteremtése, mert azt nem is bontotta fel tartományuraság megalakulása. Észlelhetünk azonban egy hasonlatos folyamatot, mely mégis a területi elhatárolást, az állam testének kifejlődését jelenti s ez az angol uralom megszűnése francia területen. Ez által ugyanis végleg meg van állapítva az angol közhatalom tevékenységének színtere, s az egységes államterület nem szakad többé két részre, angolra és francziára.

Az anyagi felségjogok legfontosabbjait is megőrizte az angol királyság s itt legfeljebb a hűbérurak által igen kis körben gyakorolt, átruházott felség-jogosítványok beolvasztásáról emlékezhetünk meg.³⁵⁾

Az angol alkotmánytörténet az egész középkoron át nem is a közhatalom megalkotása körül forog, hanem annak megosztásán munkálkodik. Sokkal fontosabb jelenség a parlament létrejötte, fejlődése, mint az, hogy a királyság elveszti hűbéri jellegét. A parlament megalakulása pedig jelenti a nemzet közhatalomban való részvétét, részesedését.

A pénzügyi, hadügyi közhatalmi tevékenység nem kizárólag a király kezében összpontosul, nem is tartja meg hűbéri természetét, hanem alkotmányos ellenőrzés alá kerül, a király és a parlamentben képviselt nemzet együttműködését tételezi fel.

Angliában is szerepet játszik a királyság vagyonának növekvése. Nem ugyan a király, mint hűbérúr magánvagyonának, hanem a koronavagyonnak kiváló jelentősége van abban, hogy a király érvényt tud szerezni akarátának.³⁶⁾ Az angol király vagyoni túlsúlyának alapját már Hódító Vilmos megvetette, a ki

³⁵⁾ Pl. a bárói törvényszékek megszüntetéséről.

³⁶⁾ Tudor Mária korában már külön választják a király magánvagyonát a koronajavaitól és ezeket állami vagyonként kezelik.

a hódítás alkalmával ugyancsak kivette részét a zsákmányból.³⁷⁾

A királyság örökletessé vált Angliában is nagyban elősegíti a megszerzett közhatalmi állás megerősítését. A fiágiság és agnat rokonság elve azonban itt nem emelkednek érvényre s ez oldalról a hatalom conserválása meg nem indul.

Az angol hűbéri királyságból ujkori királyság válik tehát azáltal, hogy megtisztul a hűbéri elemektől s ebben az átalakulásban működnek az eszközök, melyek a francia jogfejlődésnek tényezői.

3. §.

A királyság az ujkorban.

Irodalom: Creasy: i. m. 274. l. Freeman: i. m. 101. l. Hallam: i. m. I. fejt. Gneiss: i. m. 461. l. Barnett Smith: i. m. I. k. 297–356. l.

Az ujkor kezdetének történelmi eseményei: a százéves háború kedvezőtlen kimenetele és a két rózsza közti harcz (1455—1485.) következtében a hűbéri aristocratia ismét felemelkedik, a királyi hercegek pedig ugyanolyan hűbéri különállás megteremtésére törnek, mint a féodalit é ap anagiste. Az örökletesség elve meggyöngül s már a választási nyomul előtérbe: ez különösen kedvez a hűbéri főnemesség törekvéseinek a különállás, közhatalmi jogok megszerzése felé.

A trónöröklési harcz (York és Lancaster-ház közt) befejezése után a hűbériségnek ez a még egyszer fellobbanó ereje úgyszólván teljesen kialszik. A hosszas harczban a hűbéri főnemesség teljesen kimerül, meg van tizedelve; számos vérbeli herceg, a ki szintén mint tartományúri különállásra törő főhűbérúr tesz számot, elpusztul; a főnemesi vagyon a korona alá jut. Midőn

³⁷⁾ „William kept nearly 1500 manors, and almost all the cities and towns of any note, as his own share of the spoils of the Conquest.“ Creasy: i. m. 90. l.

VII. Henrik véget vet a két rózsa harcának azzal, hogy a két családot yorki Erzsébet, IV. Eduard leányának, feleségül vételével egyesíti, megindul az a folyamat, a melyet Franciaországban szemlélhettünk: a korlátlan hatalom kifejlődése. Ennek megalapítója és a hűbéri elemek háttérbe szorításával az állami élet terén teljes kifejezésre juttatója a Tudor dynastia, mely VII. Henrikkel kezdődőleg a XVII. századig uralkodott.

A királyság állásának emelésében és a hűbériség megszüntetésében újból működnek az elkobzás, visszaháramlás módjai; a francia eszközökhöz újak is járultak, ilyenek a kiséret jogának (*droit de main-tenance*) eltörlése, melylyel a főnemesség fegyveres ellenállását törték meg. A hűbérúr fegyveres szolgálban bírta ugyanis különállásának egyik főtámaszát, ennek vetett véget a kiséret jogának megszüntetése. A főnemesség vagyoni hatalmának alapjait rendítette meg a hitbizományok elidegenítésének megengedése; ezzel ugyanis a nagy vagyon együttmaradását nehezítették meg.

Nemcsak a főhűbéruraság megsemmisítésére, hanem már a korlátlan uralom megvalósítására szelgáló szerv a csillagkamara.³⁸⁾ Ennek *jurisdictio*ja korlátlanul tágul úgy, hogy végül minden polgári vagy büntető pert magához vonz; természetesen ennek megfelelőleg összehusgorodik a jury hatásköre. A csillagkamara előtt folytatott nagyszámú felségsértési pereknek, melyekhez anyagot mindig találnak, legenyhébb következménye a vagyon elkobzása, ha a személyes kiválóságtól lehet tartani, úgy fővesztés is. Az elkobzott hűbérek természetesen a korona alatt egyesülnek.

A XV. században már észlelhetjük az alkotmányos fejlődés megakadását. A parlament megszűnik ellenőrző, korlátoló működését folytatni, elveszti azt a belső erőt,

³⁸⁾ A király «*Concilium Ordinarium*»-a nyerte ezt az új nevet. Ugyanaz a szerv, a mely a francia absolutismus egyik főtámasza lett. («*Conseil du roi.*»)

a melylyel az előző századokban bírt.³⁹⁾ A két rózsza harcrai alatt változóan, a melyik ház győzött, annak öröklési jogait erősíté meg és hozzájárult ellenségei üldözéséhez. Ebben már nagy gyengeség jeleit lehet észlelni, más oldalról azonban még a XV. században a parlament nem sülyed annyira, mint a XVI-ban. Épen az a törekvés, a melylyel minden győző siet jogainak megerősítésére a parlament szentesítését igénybe venni mutatja, hogy az nem minden jelentőség nélküli. Sőt a vonzó erőről, a melylyel épen az alsóházban való tagság bírt, e korban is vannak tanúságaink.⁴⁰⁾

Az angol alkotmányos (parlamentáris) fejlődés folyama az ujkorban megakad, a nagyobb központosítás, erőteljesebb egység létrejvetelének folyama megindul s a hűbéri közjogi rend teljesen megszűnik.

4. §.

Az angol királyság absolutismusa.

Irodalom: H a j n i k J.: i. m. 198. l. F r e e m a n : i. m. 103. l. C r e a s y : i. m. 263—266. l. H a l l a m : i. m. I. köt. 2. és 5. fej. G l a s s o n : i. m. IV. köt. 63—84. l. V. köt. 54—68. l. G n e i s t : i. m. 447—460. l.

A continentalis jogfejlődés typusának a francia absolutismusnak rajzolásánál megállapítottuk annak lényegét: ez a közhatalom teljes, osztatlan megtestesülése a király személyében. A modern absolutismus iránya tehát a királyt teszi az alaki és anyagi souverainitás osztatlan birtokosává.

³⁹⁾ VI. Henrik alatt jön létre a legreactionariusabb eszköz, a melyhez a királyság az angol parlament fejlődésének egész folyama alatt nyult. A grófsági választók képesítése meg lesz szorítva, nagyobb vagyoni censushoz kötve. Hogy ez az eszköz már magában véve alá nem ásta a képviselő elvét, az csak a pénz értékében beállott változásnak köszönhető. A census rem volt oly magas, hogy a választók rendkívül nagy tömegét kibuktatta volna. L. F r e e m a n : i. m. 101. l.

⁴⁰⁾ Nem egy felsőházi tagnak fia jelent meg a «commoner»-ek között. L. F r e e m a n : i. m. 102. l.

Angliában is észlelhető az az irányzat, a melynek kiinduló pontja a királyi (korona) praerogatívák (king's prerogative, prerogative of the Crown) rendszere lesz.⁴¹⁾ Ezalatt az angol közhatalom megosztása rejlik. A praerogatívák legkitünőbbjei tulajdonképen a modern államiság következményeképp maradnak meg a királynál.⁴²⁾

Az állami egységet külső viszonyokban kifejezésre juttatni a király feladata, ő képviseli a souverainitást; a király küldi és fogadja a követeket; ő köti meg a nemzetközi szerződéseket; ő a legfőbb hadúr, a királyság vízi és szárazföldi haderejének fővezére; a király üzeni meg a háborút.

A királyi praerogatívák rendje nemcsak a most felsorolt jogosítványokra terjed ki, hanem belenyulik a törvényhozó hatalom gyakorlásába. A parlament összehívása és feloszlatása, a felső ház alakítása új peerek teremtésével, az alsó ház szervezése új képviselőküldő kerületek (borough) alkotásával mindmegannyi közvetett eszközei a királyi hatalom részvételének a törvényhozában. A souverain akarat kifejezésének, a törvénynek létrejövedele közvetlenül tőle függ, mert királyi jog a törvényhozó testület által felterjesztett bill visszautasítása,⁴³⁾ a hozzájárulás megtagadása. A kormányzat az ő kezébe van letéve; a király teremti meg a kormányzati tevékenységet a souverain akarat kifejezése által rendelteivel (ordinances). Többnyire rendelettel lépteti életbe a törvényeket s ha még ebben a korban nem is beszélhetünk összhangban levő egységes kormányzatról s a

⁴¹⁾ Vannak ugyanis oly souverain jogok, melyeket a király egyedül gyakorol, a nemzet közvetlen vagy közvetett részvétele nélkül. Ezeket az elmélet úgy tünteti fel, mintha a királyság fenntartotta volna magának akkor, midőn a nemzettel megosztotta közhatalmát.

⁴²⁾ Nemcsak a monarchiában vannak egy physisai személyhez kötve, hanem köztársaságban is külön egységet követelnek, nagyobb részt az elnök személyéhez tapadnak.

⁴³⁾ «The king's concurrence with the Houses was essential for all legislation, and his power of refusing assent to their petitions or bills was then frequently exercised.» *Creaty*: i. m. 264. l.

rendeletek legnagyobb része kivételes esetek külön szabályozását tartalmazza, mégis nagy jelentőséggel kell bírni már ennek a közfunktiónak is, mert nem egyszer maga a parlament kéri fel a királyt rendelet kibocsátására s így mintegy saját tekintélyét, hozzájárulását is közli vele. A kormányzat souverain vezetése a praerogativák körébe esik a király tanácsának (Privy Council concilium ordinarium) a legfőbb igazgatási testületnek királyi szervezése folytán. Itt még egyesül a tiszta igazgatás a bírói működéssel s ez utóbbinak hatásköre folytán tárgul az absolutismus növekvésével. Az alsóbb bírói szervezetben a királyi bíraskodást a békebírák (justices of the peace), a kik valóságos állami hivatalnokok, létesítik; ők a király nevében szolgáltatnak igazságot.

A most felsorolt praerogatívákhoz járulnak még a XIV. és XV. század folyamán a következők: a korlátlan hatalom a külföldi városok és testületek felett, a melyeket hódítás útján szereznek meg; a királyságban levő összes erősegek és várak királyi kormányzata.⁴⁴⁾

Kisebb jelentőségű nagyobbrészt a pénzügyi felségjog gyakorlását magok után vonó praerogatívák pl. a pénzverés, rangok, címek osztogatása, kikötők megnyitása a külföldi kereskedelemnek, idegenek bebocsátása az országba.

A királyi praerogatívák ezen rendjét látjuk megalkakulni Angliában már a középkor utolsó századaiban: ez is egyike azon folyamatoknak, a melyeken az ujkori államiság kifejlődik és hűbéri közjogi elemek elenyésznek. A királyság kezében összpontosuló fentartott jogok ugyanis megteremtik annak közhatalmi állását; az alaki fenségjog osztatlan egységét, a törvényhozás alkotmányos megosztását és összhangját, a kormányzat (igazgatás és birói hatalom) állami szervezését.

A későbbi fejlődés folyamán a XVI. században mindinkább többet iparkodnak belevonni a praerogatívák

⁴⁴⁾ Nem állíthat fel egy alattvaló sem megerősített helyet királyi engedély nélkül.

körébe, mintegy lassan felszívni az összes állami tevékenységet. Az utolsó Plantagenet-ek alatt még mindig alkotmányos keretek között mozog az egész folyamat, a hatalmas Tudorok azonban már tényleg érvényt tudnak szerezni a korlátlan uralkodásnak, ha jogilag nem is sikerül a continentalis absolutismus alapelveit keresztül vinni. A Stuart-ok folytatni igyekeznek az előző dynastia által megkezdett irányt, törekvéseik azonban hajótörést szenvednek, nemcsak az uralkodó személyeknek szellemi gyengesége és azon minden előrelátást nélkülöző eljárás miatt, melylyel az angol alkotmányosság látszatát is magoktól eldobni igyekeznek, hanem mert a XVII. században megszűnik a korlátlan királyi hatalom után a társadalom szükséglete. Az angol közélet már megszabadult a hűbéri elemektől s a XVI. század alatt a szellemi és anyagi haladás által kellőleg megérett a képviselői rendszer és önkormányzat bővebb és tökéletesebb kifejtésére.

Az eddigiekben rajzoltuk az angol absolutismus fejlődését a praerogatívák rendszeréből, szükséges, hogy kijelöljük itt is a főkülönbségeket a francia fejlődéssel szemben.

A legfontosabb mindenestre az, hogy az absolutismusnak nem sikerül megsemmisíteni az előző korból fenmaradt szervezeteket: a municipalis szabadságot, a grófsági önkormányzatot stb. és főként a parlamentet, mint az „États-généraux“-val Franciaországban a Cortezzel Castiliában és Arragoniában történt. A fejlődő absolutismus természetesen a parlament tevékenységének felfüggesztéséhez fordult s a mint Franciaországban látjuk, hogy a királyság az États généraux-t, mely hasonlatos működést (adómegajánlás és ezzel kapcsolatos ellenőrzés) kezdett kifejteni, folyton nagyobb időközökben hívja össze, úgy Angliában is ritkábban van országgyűlés s ezeknek működése teljesen a királyság akaratának felel meg.

A parlament hatalmának végleges megdöntésére szolgáltak: a kormányzatnak activ beavatkozása a válasz-

tásokba és új választó városoknak teremtése. Ez az erős támadás a közhatalmi főellenőrző szerv ellen ismét tanúságot szolgáltat, hogy Angliában a XVI. század folyamán sem szűnik meg végleg a parlament élete.

Az angol absolutizmus nem is alkotja meg az állami igazgatásnak új szervezetét, nem hálózza be tisztviselői karával az egész országot. A már kialakult közhatalmi intézmények megmaradnak, de merő eszközévé válnak a korlátlan hatalommal rendelkező királyságnak. VIII. Henrik alatt parlament, bíróság, jury és egyházi gyűlések egyformán az uralkodó akaratának egyszerű kifejezői.⁴⁵⁾

A korlátlan hatalom élénk kifejezésére találunk abban a jelenségekben, a melyek VII. és VIII. Henrik törekvéseit mutatják be már a pénzügyi souverainitás osztatlan megszerzésére. A parlamenti közhatalmi tevékenység eredetre nézve első és legfontosabb terét akarják a királyi praerogatívák rendjébe bevonni. Eleinte csak egyesektől kényszerítenek ki adózást parlamenti jóváhagyás nélkül, segítségek és adományok czimén, végül 1525-ben VIII. Henrik megkísérti a királyi bizottság (royal commission) megalkotásával áttörni a közjogi alapelvet, hogy semmiféle adózásnak nincs helye parlamenti beleegyezés nélkül.⁴⁶⁾ A kísérlet azonban nem sikerül, az egész bizottságot fel kell oszlatni oly hatalmas és általános visszatetszést, valóságos ellenállást szül az absolutizmusnak ez a nyílt kifejtése.

A korlátlan hatalom működési körébe vonja az egyházat.⁴⁷⁾ Ez az egyháznak az állam alá rendelése által történik, mely a reformációnak lesz a következménye. A VIII. Henrik alatt bekövetkezett szakítás a pápasággal csak külső jele egy már százados fejlődésnek, melyben az angol egyház tényleges függetlensége Rómától megalakul. A XV. század viharaiiban már az egyház mindjobban a világi hatalom alá kerül, s csak természetes,

⁴⁵⁾ L. Freeman: i. m. 103. l.; Creasy: i. m. 275. l.

⁴⁶⁾ L. Creasy: i. m. 276. l.

⁴⁷⁾ L. bővebb kifejtését a II. könyvben.

hogy a Tudor-ok absolutismusa magához ragadja az egész szervezet feletti uralmat. VIII. Henrik lesz az anglikán egyház feje és parlamenttel hozatja meg 1539-ben a hat fejezetből álló billt (véres bill), melyben megvannak állapítva az anglikanizmus tételei. Erzsébetet 1557-ben a felső ház nyilvánítja az angol egyház fejének s meghozza a korona lelki fenhatóságát tartalmazó esküt, melyet minden állami hivatalnoknak le kell tenni. 1562-ben pedig 39 fejezetből álló bill rendezi az anglikán egyházat az episcopalis rendszer alapján. A XVI. századbeli angol jogfejlődés tehát a vallásügyi fenségjogot a királyság kezében összpontosítja.

Ha Henrik és Erzsébet üres formákká is változtatták sokszor az alkotmányos biztosítékokat, kifejlődött közhatalmi intézményeket, mégis kimélik létüket. Valóságos félfő gonddal látjuk VIII. Henriket minden ténykedésében eljárni, hogy megtartsa az alkotmányos formákat, megőrizze a látszatot.⁴⁸⁾ Így megérthetjük jogi szempontból is a XVII. században újból egész erővel meginduló constitutionalismus végső kifejlődését. A midőn az absolutismus kora elmulik, a megőrzött régi szervezetek ismét megkezdhetik működésüket, s kiépíthetik az ujkori alkotmányosság típusát az angol önkormányzatban (self-government) és képviseleti (parlamentáris) kormányzatban.

⁴⁸⁾ L. Freeman: i. m. 106. l.

HARMADIK FEJEZET.

SPANYOLORSZÁG.

Irodalom: Du Hamel V.: Histoire constitutionnelle de la monarchie espagnole. Paris, 1845. Marina: Theorie des Cortès ou histoire des grandes assablées nationales des royaumes de Castille et de Léon. ford. Fleury. Freeman: Historical geography. I. 529—540. Philippson: i. m. l. k. 40—71. l. 333—357. l. Ranke L.: Geschichten der romanischen und germanischen Völker von 1494 bis 1514. Lipsee, 1874. Ranke L.: Fürsten und Völker von Süd-Europa im 16-ten und 17-ten Jahrhundert.

Az iber félsziget a már megállapított nyugat-európai jogfejlődésnek harmadik és utolsó színtere. Míg a francia és angol jogtörténeti részben, mert az elsőnél a mintaképpel foglalkoztunk, a másodikban pedig a sziget-világ külön életének elütősége követelte a nagyobb figyelmet az anyagnak bővebb kifejtését kellett nyújtani, addig a jelen rajzban röviden fogjuk kijelölni azokat a pontokat a melyek az általános európai jogfejlődés szempontjából méltánylást igényelnek.

A mi az iber félsziget hűbéri életét illeti, annak az általános európai jellegtől két irányban látjuk eltérőségét. Egyrészt a spanyol alkotmányosságnak (közhatalmi berendezésnek) jelentkezése, másrészt a vallásos (keresztény) elemnek túlsúlya azok a jelenségek, a melyek más szint kölcsönöznek az itteni középkori életnek.

Az alkotmányos fejlődést a Corteznek szereplése nyújtja, mely sokkal erőteljesebb, mint a szomszéd Franciaország États généraux-ié; némi tekintetben közeledést látunk itt az angol fejlődéshez. A Cortez működésében sokkal több a közhatalmi elem, mint az egyszerű rendi érdek képviselője.

A vallásos irány felhasználja a hűbériség lovagi életét azon lovagrendek (Sz. Jakab, Alcantara, Cala-

trava) megállapítására, a melyek a muzulman arabokkal való folytonos harcz következtében mit sem vesztenek erejükből a középkor vége felé sem, s így egész hatalmukat kölcsönözhetik oda az állami egységet megalkotó absolutismusnak.

A XV. század második felében a félszigeten három nagy különálló királyságot találunk.⁴⁹⁾ Itt tehát nem egy királyság áll szemben a souverainitás megszerzésére törekvő tartományúrákkal, hanem minden egyes királyságban jelentkeznék a különállásra való törekvések. Az egységes államterület megalkotásának folyama eltérő: nem belülről kifelé ható. Nem a hűbéri király lesz modern királylyá, a primus inter pares valóságos primus-sá, hanem egy a hűbéri királyok közül elnyeli a többieket.

Az egymástól különvált királyságokban a XV-dik században a hűbéri közélet ugyanazt a képet tárja elénk mint a mely a francia területen rajzoltunk.⁵⁰⁾ Ennek a hűbériségnek megszüntetése és az egységes államterület megalkotása a Katholikus Ferdinánd alatt kezdődő és V. Károly, II. Fülöp által teljesen kifejtett absolutismus következménye. A spanyol korlátlan uralom megsemmisíti a Cortez alkotmányos működését, ép úgy, mint a francia kioltja az Etats généraux életét; egyszersmind megtöri a főhűbérurak hatalmát, ezzel véget vet a hűbéri közélet rendjének. A „csillag-kamara“ hivatását teljesíti az absolutismus által újból felállított Szent-Inquisitio, mely ugyancsak a főhűbérurak vagyonának a korona részére való elkobzásával, esetleg a hatalmasabbak kivégzésével segít megteremteni az egységes

⁴⁹⁾ Portugália egészen különvált. II. János uralkodása alatt (1481—1495) itt is végbe megy a nyugat-európai fejlődés. A hűbériség megszűnik és helyt ad az egységes államnak, mely szintén az absolutismus felé halad. A «cortez» alkotmányos hatalma alászáll. János utódja Emmanuel húsz éven át egyszer sem hívja össze.

⁵⁰⁾ A királyi hatalom névlegessége; a hűbérurak különállása egyrangúsága a királyiylal; a rendi kiváltságok uralma a tartományok, városok és személyek jogi állásában.

spanyol államot. Rendkívül emeli a korona hatalmát az a szervezett állami haderő, melyhez az araboknak a XV-dik században bekövetkezett teljes kiűzésével s a mórok kipusztításával hivatásukat vesztett katonai rendek beolvasztása által jut. Itt is egy a középkorban kifejlődött intézménynek felhasználását észlelhetjük egészen modern irányban. Az állam belső békéjének megteremtésében főeszköz a Szent-Hermandad, az államilag szervezett közrendészet, melyet itt látunk egész Európában a legnagyobb tökélyre emelkedni.

A XV-dik század folyamán a spanyol Habsburg királyok a közhatalmat ép úgy egyesítik személyükben, mint a francia uralkodók.

A spanyol abszolutizmusnak eltérő jelleget kölcsönöz V. Károly alatt a német-római császársággal való összeköttetése és az a helyzet, mely egész Európának elsőrangú hatalmává teszi. Németalföld, Burgund, Olaszország legnagyobb részének birtoka a császári koronával egyesülten növelik nagygyá azokat az irányokat, melyek a spanyol királyság hivatásának az egyetemes európai uralmat jelölik ki. Midőn II. Fülöp csak mint spanyol király léphet föl, mégis folytatja elődjének politikáját. A folytonos európai jellegű harcokban szükség van egy rendkívül pontosan összeműködő állami szervezetre. Ezt a korlátlan uralomnak sikerül is megteremtteni.

Az egyháznak teljes alárendelése az állam alá itt is megvalósul és a korlátlan hatalmu uralkodó lesz a spanyol egyház feje, ép úgy, mint Angliában. A különbség az, hogy ha V. Károly, II. Fülöp ellentétbe helyezkednek is a pápákkal, az egyház külső egységét nem bontják meg.⁵¹⁾ A spanyol egyház egész hatalma azonban a király kezében összpontosul.

⁵¹⁾ VIII. Henrik megmarad orthodox katolikusnak a szakítás után is. A «defensor fidei» csak következetes lesz ahhoz a szerepléséhez, melyben Luther ellen vitázó iratokkal támadt. Ép oly katolikus, mint a spanyol király, csak az egyházi szervezet teljes alárendeltségét s a külső függéstől való mentességét szerzi meg és ugyanezt tényleg megvalósítják V. Károly és II. Fülöp is. L. bővebben a II. könyvben.

Az állami souverainitás tehát nemcsak befelé jelentkezik a társadalom közhatalmi szervezésében, hanem kifelé is, mert a középkori egyházi függőség viszonyát megszünteti.

Az ujkori alkotmányfejlődés folyamata — a hűbériség megszűnése és a nemzeti alapon szervezkedő, az abszolutismus felé haladó királyság megalakulása — az iber félszigeten a legközelebb áll a typust nyújtó francziához. Míg Angliában nem sikerült az alkotmányos életet kioltani, addig itt ez is megsemmisül.

Az egyetemes európai művelődést tekintve pedig, fontos jelenség, hogy a félsziget az ujkor első századában válik teljesen európai területté: a XVI-ik században sikerül a sok századon át tartó keleti életet az arabok kiűzésével végleg kiszorítani.

NEGYEDIK FEJEZET.

NÉMETORSZÁG.

Irodalom: Schröder R.: Lehrbuch der deutschen Rechtsgeschichte. Lipse, 1894. Zoepfl H.: Deutsche Rechtsgeschichte. Stuttgart, 1858. Waitz G.: Deutsche Verfassungsgeschichte. I—VIII. Berlin, 1874—1893. Gierke O.: Rechtsgeschichte der deutschen Genossenschaft. Berlin, 1868. Walter F.: Deutsche Rechtsgeschichte. 1857.

1. §.

Hűbériség és tartományuraság általános jellemzése.

Irodalom: Hajnik J.: i. m. 134. l. 142. l. 198. l. Schröder R.: i. m. 571—600. l. Zoepfl: i. m. 480—494. l. Freeman: Historical geography. I. 191—218. l.

Nyugat-Európában vizsgáltuk a középkori életből az ujkoriba való átmenet első nagy jelenségét: a consolidált, nagy, nemzeti államok létrejöttét. A számos kis-körű, apró uralmak eltűnnek s helyet adnak a mindent magában foglaló egynek, a mely hatalmának összegyűjtésében más és más eszközökkel jár el, de mindenütt ugyanazt az eredményt hozza létre. A nagy átalakulás nem is történhetett másként, mint hogy a kisebb érdekkörök erejét egy nagyobb szívja fel magába: a királyság. A társadalmi élet egész berendezésének átváltozása, a modern állami kereteknek megfelelő elhelyezése későbbi következménye lesz az egységnek. Ez maga után vonja a folyamatot, melynek végén a megsemmisült hűbéri társadalom helyébe az ujkori lép.

Most, hogy áttérünk Közép-Európa alkotmányi fejlődésének bemutatására, látjuk, hogy itt az európai fejlődés jellemzett egyetemes jelensége egységes államalkotólag nem jelentkezik, s a mennyiben az ujkori államéletre való átmenet itt is megindul, úgy az egészen más irányt nyer. Az a folyamat, mely Nyugat-Európában a XV-dik század végén fejlődésének első szakát elérte Közép-Európában a XIX-dik század végén nyeri lezárását. Németország egységes állami léte 1871-el kezdődik, Olaszországé 1861-el. Az ujkori alkotmányfejlődés itt tehát rendkívül lassan ér el ugyanarra a fokra, előbb kisebb köröket hat át.

Nyugat-Európában az abszolút királyság valósítja meg az állami egységet, a melynek anyagát az egy nemzetté alakult társadalom adja. Németországban a hűbéri királyság nem emelkedik az ujkori király közhatalmi állására s nem sikerül megakasztania a főhűbérurak tartományi különállásának kifejlődését. A német király megmarad első seigneur-nek, a kinek császári czíme s ezzel járó még nagyobb tiszteletbeli kiválósága, egyetemes uralmi hivatása nem hogy elősegítenék a teljes souverainitás megszerzését, hanem még akadályozzák.⁵²⁾

A császárság folytonos harczot folytat ugyanis előbb a pápasággal az európai világi hatalom birhatása végett, majd az Olaszország feletti uralom megszerzéseért, a mely a császári czím valóságának elengedhetlen kelléke látszott lenni. Ez utóbbi, a római örökség, mely a császárság hatalmát, mikor még tetőpontján állott, folyton emésztette, volt a főtényező a német államiség kialakulásának megakasztásában.

Németország közjogi fejlődésében igen érdekes jelenség az eddig rajzolt két irány — a középkori hűbéri és az ujkori államalkotó — találkozása.

A hűbériség egyik főhatását jelzi a nagyobb hűbér-

⁵²⁾ A császárság a III. könyvben nyeri ezen korszakbeli szereplésének teljes kifejtését. Így ezen a helyen csak annyiban vehető tekintetbe, a mennyiben érinti a német hűbériség, illetve királyság jogtörténetét.

urak mind teljesebb függetlensége a királytól s tökéletesebb önállóságuk egymással szemben. Az alhűbérbeadás (sub-infeodatio) a közvetettség elemét teremti meg. Ez pedig a felsőbb és legfelsőbb úr, így a király souverain hatalmát névlegessé, illuzoriussá változtatja. Az a kötelék, mely az uralkodót és alattvalót összefűzi, finomabbá válik s végül elszakad. A hűbéri közélet jellemző ténye tehát az egységbe foglalt hatalomnak szétbontása a főhűbérúri körök közt.⁵³⁾ A hűbériség még további kifejtése szükségképen magával hozta volna a főhűbérúri hatalomnak további megoszlását az alhűbérúri körök közt (itt is a közvetettség szerepelt volna mint felbontó elem) ekkor érünk el azonban korunkhoz, a melyben a fejlődésnek újabb szaka megállítja az egész oszlási folyamatot.

Az ujkori alkotmányélet a központi szervezést, a laza kötelékek megfeszítését vonja maga után. Az elszórt hatalmi jogok egygyétfoglalása a későbbi középkorban már megindul és pedig ott, a hol a hűbéri élet culminált, a főhűbéruraságnál. Így a király Nyugat-Európában ép úgy, mint a többi egyenrangú seigneur lassan megszűnteti a közvetettséget saját hatalmi sphaerájában, az alhűbéreseket megszüntetve közbeneső gátul szolgálni. Minden vazallus egyforma, közvetlen alávetettség (subordinatio) viszonyába jut, a vazallusi köteleességek tehát csak egy úrral szemben állanak fenn s ez az úr lesz a központja a fejlődő államjogi szervezkedésnek.

Az ujkori alkotmányfejlődés azonban nemcsak az egyes tartományok belső életének rendezését hozza létre, hanem tovább megy s a hűbéri királyságot teszi az összes tartományok állami egységének megteremtőjévé. Igen szépen megvilágítja a most vázolt fejlődést a francia jogélet.⁵⁴⁾

⁵³⁾ Így természetesen a király is bir megfelelő souverain jogosítványokkal, de nem mint király, hanem mint hűbérúr.

⁵⁴⁾ A hűbériség hozta létre a nagy francia herczegségeket, mint hűbéri uralmi köröket (Burgundia, Normandia, Bretagne stb.). Az ujkori fejlődés azonban előbb ezen hűbéri uralmakat átalakítja a modern államiság követelményeinek megfelelőleg a közhatalom egységes szervezése útján, majd kiemeli a királyságot valamennyi tartomány közül s ezzel véget vet a további középkori életnek.

A német legfelsőbb hűbérúri körök is kiképződtek, a „Fürstenthum“ birodalmi hivatalaiból örökletes tartományuraságok váltak.⁵⁵⁾ A tartományúri hatalom kezdetben teljesen hűbéri jellegű: a hercegi, grófi, határgrófi (Markgraf) jogosítványok összege teszi ki. Ebben a körben a király közvetlen államhatalma főhűbérúrivá változott. A közvetlen birodalmi kormányzat mind szűkebb térre szorúl: vannak bizonyos felségjogok, a melyek nem tartoztak a hercegek, grófok, határgrófok hivatali jogosítványaihoz, ezek még egy ideig fentartják a közvetlen összeköttetést király és alhűbéresek között. Végre ez a fonál is elszakad, a tartományúri hatalom a királyságtól függetlenné válik s „Landeshoheit“ lesz.

Ez azonban még nem jelenti a modern souverainitást; a hűbéri közvetettség a tartományúri területeken belül teljes, a közélet jogosítványai megosztottak, az uralom még magánjellegű, a kötelességek a személyes tartozások categoriájába esnek. Nemsokára jelentkezik az új irány is, mely a tartományuraság belső kiépítését viszi keresztül. A közhatalmi jellegű működések kezdete ez. Itt természetesen az első követelmény a vazallusok közvetlen alárendeltsége, az alhűbérek eliminálása.⁵⁶⁾ Ugy mint a király udvaránál keletkezik a tartományúr udvaránál a központi igazgatás szervezete s itt már az állami hivatal, nem többé a hűbéri magánhatalmi kezelés nyomul előtérbe. A központosítás mind tökéletesebb lesz és az ujkori alkotmányfejlődésnek megfelelőleg az egyes tartományok erőinek teljes összefoglalását vonja maga után.

Itt kezdődik a nyugati alkotmányélettől való elszakadás. Míg ott az ujkor első századában már az egygyeolvadó nemzetek körülbelül egyforma nagyságú tömbökbé alakulnak, addig a német földön a nemzet nem lesz körülhatárolt egészsze s lassú kikerekedésének folyamában

⁵⁵⁾ L. Schröder: i. m. 571. l.

⁵⁶⁾ „Eine Lebensfrage für sämtliche Territorien bildete die Überwindung der eigenen Vassallen.“ Schröder: i. m. 581. l.

annyi külön részre szakad, a hány tartományúri fenhatóság keletkezett a későbbi középkorban. A tartományúri központok valóságos ujkori értelemben vett állami életet fejlesztenek, még pedig kizárólag monarchikus irányban.⁵⁷⁾

Beszélhetünk tehát Németországban is valóságos államhatalomról, mely egyeduralmi, a központosítás felé halad, absolutismust törekszik megvalósítani. Mindezt azonban sokkal kisebb térre, a hűbériség által létrehozott és az ujkori szervezés által átalakított tartományokra kell szorítani. Németországban a hűbériség megszűnése nem az egész nemzetet egybefoglaló királyság műve, hanem az ujkori tartományuraságé. A mennyiben kutatásunk tere kiterjed a hűbériség ujkori történetére, úgy ezen vizsgálódásaink Németországban a tartományuraságok történetéhez vezetnek.

2. §.

Tartományuraság az ujkorban.

Irodalom: Schröder: i. m. 780—784. l. 795—817. l. Zoepfl: i. m. 548—573. l. Prutz H.: i. m. VI. k. 515. kv. l.

A tartományok belső életében az ujkori állami szervezkedéssel, a mely a hűbérit lassanként háttérbe szorítja, találkozunk úgyszólván minden téren.

A souverainitás hordozója, ebben a korban birtokosa lesz a tartományúr (Fürst) ép úgy, mint nyugaton a király. A tartományúr ezen változás által hűbérúri (seigneur) minőségét lassan elveszti.⁵⁸⁾ A fejlődés folya-

⁵⁷⁾ «Die reichsständischen Territorien hatten mit Ausnahme der Reichsstädte und der zu diesen gehörigen Landgebiete ausschliesslich monarchische Verfassung.» Schröder: i. m. 796. l.

⁵⁸⁾ Itt a világi területeket vesszük, nem az egyháziak a. A tartományi rendiséget nyert városokra sem illik a leírás, mert itt a municipálismus a kiindulópont s nem az egyeduralmi szervezet.

mának fontos jelensége a magánjogi felfogás megszűnése s a közjoginak megjelenése a tartományokkal való rendelkezést illetőleg. A tartományuraság nem képezi többé a magánjogi forgalom (adás-vétel, végrendekezés stb.) tárgyát, hanem előre meghatározott közjogi alapelv szerint száll át. Az elsőszülöttség rendje (primogenitura) lesz az örökletes tartományuraság főtámasza, ép úgy mint a francia jogfejlődésben.⁵⁹⁾ Ez mindenesetre elejét is veszi új főhűbéruraságok keletkezésének, mert nem engedi meg az örökségi osztályokat. Ez az egész változás, mely elhatározó az állami szervezkedésre nézve, miután így a közhatalom központosítása megindulhat, a házi (családi) törvényhozás révén megy végbe (Hausgesetzgebung), mely következtése lesz az uralkodó házak autonómiájának. Eleinte szükséges volt az elsőszülöttségi rend megerősítése végett a császárhoz fordulni s így az egykori függésnek még itt némi jeleit látjuk, később már csak czélszerűnek tartották a megerősítést s nem többé kötelezőnek.⁶⁰⁾

A tartományúri hatalom nem képezi többé az elnyert felségjogoknak, hűbéreknek és védelmi területeknek bizonyos conglomerátumát, hanem valóságos monarchikus államhatalommá alakul át.

A westpháliai békeoklevél francia tervezete már egy teljesen befejezett fejlődést jellemez, midőn a tartományúri hatalmat „souverainité“-nek nevezi. Maga az okirat „Jus territorii et superioritatis“-t alkalmaz. Németül a szokásos és már megállapodott megjelölés: „Landesfürstliche Obrigkeit“ vagy „Landes- oder hohe Obrigkeit“.

A hatalom lényegére és felfogására igen érdekes fényt vetnek a német s latin jogi közmondások: „Jeder

⁵⁹⁾ Már az 1356. évi aranybullában a tartományurak területére vonatkozólag el lesz ismervé azoknak oszthatatlansága és elidegeníthetlensége; a primogenitura pedig be lesz vezetve. Százados fejlődés szükséges még, hogy ezek az alapelvek végleg megszilárduljanak. L. Zoepfl: i. m. 520. l.

⁶⁰⁾ L. Schröder: i. m. 799. l.

Herr (Fürst) ist Kaiser in seinem Lande.“ „Qui libet status tantum potest in suo territorio, quantum imperator in imperio.⁶¹⁾ A tartományi fejedelem és a császár a souverainitás minőségét tekintve miben sem különböznek egymástól. A német birodalomban a császár (király) valóban primus inter pares a XV. és XVI. századokban is; ennyiben még a hűbéri élet tűnik fel előttünk, csak ha szétbontjuk az így összefoglalt tartományokat, látjuk, hogy ezeknek belső élete már teljesen ujkori.

A törvényhozás, az egész tartományra kiterjedő egységes szabályalkotás, teljes birtokának a tartományúr részére elnyerése végett észleljük azt a törekvést, mely a tartományúri hatóságnak a tartományi rendektől való függetlenítését tűzi ki végeztélül. A tartományi rendek ugyanis még igen különböző állást foglaltak el az egyes területeken. Némely, különösen egyházi uraságokban részt követeltek a hatalmi jogokból, erőteljes működést fejtettek ki; másutt, különösen összetett tartományokban hol a nagyobb egység szüksége élesebb volt, teljesen eltűntek, hogy a tartományúr korlátlan kormányzatának adjanak helyet.

Az egész folyamat, mely teljesen azonos azzal melyet a nyugat-európai abszolutizmus nevével jelöltünk minden nagyobbmértvű küzdelem nélkül meggy végbe. Sehol sem támad fel a lakosság zöme, hogy tiltakozzék a korlátlan uralom megalkotása ellen. És ez természetes is, mert a tartományi rendek a hűbéri különállás, kiváltságok stb. védelmére alakulnak, rendi nem országos érdekeket képviselnek. Ezeknek megsemmisítésével tehát az egész lakosság állása egy niveaura emelkedik, az alattvaló közjogi fogalma alakul meg s ebben a jogok és köteleességek egyformasága a hűbéri kiváltságok helyett.

Ausztriában, Porosz- és Bajorországokban teljesen megsemmisülnek a középkori rendi szervezet és képviselőlet ép úgy, mint Franciaországban az États-généraux vagy Spanyolországban a Cortez és ugyan-

⁶¹⁾ L. Schröder: i. m. 803. l.

csak az absolutismus lényének megfelelőleg a korlátlan törvényhozói hatalom, a független adóztatás joga a tartományúr kezében összpontosul.⁶²⁾

A hűbéri élet megszűnésének és az ujkori megalakulásának első jelensége tehát a rendi különállás megszűnése és az egész területre egyformán kiterjedő országos érdekeket képviselő törvényhozás létrejötte.

Az anyagi felségjogokat a tartományuraság teremti meg.

A középkori zsoldos rendszer és lovagi szolgálat helyébe, úgy mint nyugaton az állandó hadsereg lép. A pénz ügy terén még sokáig bizonyos dualismus tartja fenn magát, a mely következése a rendek adó-megajánlási jogának. A tartományúri és tartományi szükségletek fedezésére szolgáló jövedelmek ugyanis a tartományúr korlátlan rendelkezése alá esnek; a rendek által megajánlott adók azonban külön pénztárba (Landkasten) folynak és szigorú rendi ellenőrzés alatt tartatnak. Az absolutismus kifejtése megszünteti a tartományi rendek befolyását s nemsokára a külön kezelést is (így Brandenburgban, Ausztriában, Bajorországban).

Az igazságügy is átalakul. A népbíróságokat tanult, államilag szervezett bíróságok váltják fel, előbb a felsőbb fokon, a felebbezési fórumoknál, majd az alsóbbakon is.⁶³⁾ A felsőbb bíróságok megmaradtak társas formájukban; a jogtudós bejutott az ítélő collegiumba a bíró azonban megtartá az első helyet, de nemcsak a pervezetésre szorult ezentúl tevékenysége, hanem az ítél-

⁶²⁾ L. Schröder: i. m. 807. l.

⁶³⁾ Az igazságszolgáltatás modernizálása a legszorosabb összefüggésben van a római jog receptiójával. A receptiónak is meg van a maga európai története. Épen a XV–XVI. századokban megy végbe a folyamat. A germán «Urteilfinder» eredeti jogalkotó jelentősége megszűnik, a kész normák egyszerű alkalmazásának ad helyet. L. Hajnik J. i. m. 252. l. 280. l. Stein L. Die Verwaltungslehre. Das Bildungswesen. (Stuttgart. 1894.) 272–315. l. Stintzing: Geschichte der deutschen Rechtswissenschaft (München-Lipsee, 1880) 37–88 l.

kezésben is részt vesz. Az alsóbb fokon a társasbiróság (Urteilercollegium) lassan átalakul jogtudós, egyes ítélő bíróvá. A rendszert szervezése is megindul az abszolutismust leginkább kifejtő tartományuraságokban.

A mint nyugaton az állami hivatalok, különösen a központi igazgatás létrejötte lesznek az állami egységnek és korlátlan uralomnak főtényezői, úgy itt is. Az abszolutismus felé leggyorsabban haladó Ausztria lesz a minta egész Németországban. A centralisált közhatalom főszervei: az udvari tanács (Hofrath), a közigazgatás (administratio) és jogszolgáltatás ágaira; az udvari kamara (Hofkammer) a pénzügyi, az udvari haditanács (Hofkriegsrath) a hadügyi souverainitás legfelsőbb gyakorlására. Bizalmas természetű államügyek consultativ hatósága a titkos tanács (Geheimer Rath).

Az eddig előadottakban a tartományuraságot úgy tekintettük, mint önmagában álló lezárt egészet. S így vontuk meg egész életműködésének párhuzamosságát a nyugati államokkal. Ugyanazon erők működnek itt is, mint ott s az azonos okok azonos eredményeket hoznak létre. Most vizsgálunk kell a külön erőknek eltérő eredményeit s ez mutatja meg a tartományok viszonyát egymáshoz és az egészhez.

Kijelöltük már a különbséget a közép-európai és nyugati jogfejlődés között s megállapítottuk, hogy a tartományok államisága nem fedi a nyugat-európai, mert nem nemzeti egységet foglal magában. Németországban a nemzeti egységet a tartományokból összerakott, helyesebben tartományokra szétbomlott birodalom képezi s ennek egységét juttatja külső kifejezésre a német-római császár (német király) a birodalmi ülés (Reichstag), melyben képviselve vannak az egész birodalom rendei (Sitz und Stimme).

A XV. és XVI. századokban látunk kísérleteket a nemzeti alapon szervezett állami egység megalkotására is. A kiinduló pontot a még meglevő központi szervek, császár és birodalmi ülés képezték.

A császár illetve király közjogi állását vizsgálva a következő eredményre jutunk. Bir a birodalmi külképviselet jogával, a háború megüzenésének és nemzetközi szerződések megkötésének jogát azonban már elvesztette; a császár hívja össze a birodalmi ülést, viszi be a kezdeményező javaslatokat, minden határozat ellen veto joggal élhet, azokat szentesíti és kihirdeti; a legfelsőbb igazságszolgáltatás (jurisdictio) az ő személyes joga. Az ujkor kezdetén a tartományi törvények megerősítése végett még igen gyakran fordulnak a császárhoz, a XVI. század második felétől kezdve ez a működés már megszűnik.

Ezek a jelenségek mutatják, hogy a közhatalmi jogosítványok némely romjai még tartják a császár-királyt koncentrikus állásán. I. Miksa és I. Ferdinánd alatt történnek a birodalmi reformok, melyeknek végcélja az egyeduralmi elveket emelni érvényre az egész szervezetben szemben a rendek törekvéseivel, a melyek a birodalmat aristokratikus köztársasággá akarják tenni s a császár-királynak nem hagynak meg mást, mint az elnöklést és bizonyos ügyvezetői tevékenységet.

Az I. Miksa által 1497—1498-ban megteremtett „Hofrath“ az első tervezetben birodalmi ministerium. A birodalom és az örökös tartományok legfelsőbb igazságügyi és kormányzati hatósága volt. Az ugyanakkor szervezett „Hofkammer“ a pénzügyek egységes vezetésére, az összes birodalmi bevételek és kiadások elszámolására volt hivatva. Midőn a birodalmi kormányzat (Reichsregiment) teljesen ellenkező szervezése a fentemlített központi hatóságok működését birodalmi ügyekben hatástalanná tette, lettek azok kizárólag az örökös tartományok szervei. I. Ferdinánd alatt újra visszanyerik elvesztett hatáskörüket.⁶⁴⁾

A birodalomnak említett ellenkező, nem az egységes állam, hanem inkább államszövetség felé haladó szervezése élénk kifejezésre talál a Reichsregimentnek

⁶⁴⁾ L. Schröder: i. m. 772. l.

1495-től 1521-ig tartó folytonos ujjaalakításában. A Reichsregiment alapján az egész német területnek birodalmi körökre való osztása szolgált (előbb 6, majd 10 körre). A körök eredeti jelentőségükben a Reichsregiment választó kerületei. A Reichsregiment collegiális szervezet, mely 20 (V. Károlynak a worms birodalmi gyűlésen újból alkotott szervezete szerint 22) tagból áll, az elnöklés a császárt illeti meg. A hatásköre kiterjed a birodalom minden bel- és külügyére. A császár nem egyéb, mint elnöklő tag, a ki gyakorolhatja, mint birodalmi rendiséggel bíró, de nem mint császár-király, az őt megillető jogokat.

Ime az egész Németbirodalomnak államszövetségi alakja, melyben a tartományok az egyes önálló és független államok. A Reichsregiment azonban ebben az első tervezetében nem sokáig tartotta fenn magát, folytonos összeütközései voltak a császársággal. V. Károly alatt végre átalakul a császár távollétében helytartósággá és csak addig tartja meg korlátlan működését, míg az uralkodó vissza nem tér.

A köröket (Kreise) is törekszenek egy az egész Németbirodalmat összefűző állami szervezet alkotmányos egységeivé tenni. Minden kör élére egy igazgatót (Kreisdirektor, Kreishauptmann) állítanak a kör ügyeinek vezetésére. A kör hatásköre kiterjed a Reichskammergericht, majd a Reichsregiment választásaira, az egyes körökre eső katonaccontigensek kiállítására és az erre vonatkozó költségek fedezésére, a Reichskammergericht ítéleteinek az illető kör területein való végrehajtására, végül a körrendészetre. Az egész szervezet azonban nem tudta megteremteni azt az állami létet, a mely a tartományokban kifejlődött, s így nem teljesítette egységesítő, központosító hivatását.

Az előadott törekvésekből, különféle testületek szervezéséből, a mely egész korszakunkon át tart, tűnik ki a tartományuraság viszonya az egész német területhez. Tényleg külön államiséget nyernek el, hiszen még a szabad és független szövetségkötés jogát is,⁶⁵⁾ sőt a

⁶⁵⁾ L. Schröder: i. m. 801. l.

külön külképviseletet is gyakorolják. Így valóságos nemzetközi jogalanyokká válnak, s kilépnek az egész Német-birodalom kereteiből. Ennek a laza keretnek némi jeleit észlelhetjük abban, hogy a szövetségkötési jog nem irányulhat a császár és birodalom ellen.⁶⁰⁾ Az egész viszonyt megvilágítja, midőn 1502-ben a választó-fejedelemségek egyezsége lépnek, hogy évenként összeülnek azon módok megállapítása végett, a melylyel függetlenségüket és önállóságukat egymással és a császárral szemben megvédhetik.

A tartományok egymáshoz való viszonyára nézve a legjelentősebb, hogy egyenrangú testekké fejlődnek; az előző kor fokozatai (minőségbeli különbségei) választó-fejedelemségek, fejedelemségek és grófságok közt teljesen elenyésznek.

A Franciaországban, Angliában, Spanyolországban véghezment változás — a hűbériség megszűnése és az államiszervezkedés — Németországban nem az egész német területet egygyé foglaló állami élet terén, hanem a tartományúri hatalom köreiben ment végbe. Előbb a területi, majd a teljes souverainitás megszerzése lett az eredménye. Az ujkori alkotmányéletet tehát Németországban a tartományok központosítása, a korlátlan hatalomnak a tartományurak kezében való egyesítése jellemzi.

⁶⁰⁾ Már magában véve azonban ez a korlátozás igen érdekes fényt vet a tartományok és birodalom viszonyára. A birodalom mindinkább elméleti, mint valóságos létet folytat.

ÖTÖDIK FEJEZET.

OLASZORSZÁG.

Irodalom: Hajnik J.: i. m. 198. l. Philipppson: i. m. 251—261. l. Ficker: Forschungen zur Reichs- und Rechtsgeschichte Italiens. IV. k. 1868—1874. Freeman: Historical geography I. k. 231—289. l. Ranke: Geschichten der romanischen und germanischen Völker. Ugyanattól: Fürsten und Völker von Süd-Europa im 16-ten und 17-ten Jahrhundert.

Közép-Európa másik részének, az appenini félszigetnek alkotmányéletében a középkori elem, a hűbériség, sokkal hatékonyabb tényező az ujkori jogfejlődés első századában, mint a német területen. Ennek megfelelőleg az ujkori szervezkedés, a közhatalom egységének megvalósítása sokkal kisebb körben érvényesül és jobban magán viseli a hűbériség jellegét, mint a Németbirodalomban. Itt még kevésbbé lehet szó a nemzeti alapon történő állam kifejlődéséről, mint az Alpeseiken túl; még kísérletek is alig történnek ez irányban.⁶⁷⁾ Nincs is megadva az a külső támasz, az a keret, melyet a császárságban és a birodalmi többi központi szervekben észlelhetünk a Németbirodalomban.

Az appenini félsziget hűbéri jogfejlődése teljesen

⁶⁷⁾ Ilyen kísérlet, midőn Konstantinápoly elvesztének hatása alatt 1454-ben az egész appenini félsziget egyesül, mintha az egységesen szervezett hatalom öntudata áthatotta volna az olasz tartományokat s egyszerre megszűnnék a középkort jellemző elaprózása az uralmaknak. Lodiban örök szövetségre lépnek. Ez azonban csak rövid ideig tart, az országok egysége csakhamar megbomlik s ismét folyik a harc ugyanolyan módon, mint az egész középkoron át.

elszakította egymástól az egyes részeket. A középkori alkotmányfejlődés elérkezik a nagyobb hűbéri uralmi körök kiképzéséhez, de tovább halad a bomlás útján s teljessé teszi a különállást, a közéletnek széteszlását. A félsziget országai úgy állanak egymással szemben, mint a spanyol hűbéri királyságok: a különbség csak az, hogy itt mégis van egy hatalom a többiek közt: a pápaság, melynek csak világi uralmát tekintve is meg volt az egész középkoron át az a tiszteletbeli elsőbbsége és valóságos túlsúlya, mely Itáliában őt ép úgy megillette, mint Franciaországban, Angliában, vagy még a Német-birodalomban is a hűbéri királyt.

A pápaság tehát, ha tisztán világi hatalom lett volna, képezhette volna az egész olasz területet nemzeti alapon összefoglaló állam központját. A pápaság azonban világi törekvéseiben is az egyetemes európai uralomra tört s ez az ujkori államalkotó irányt teljesen paralizálta. Miután világi céljai nem valósultak meg, vallásos jellege pedig a XVI-ik század folyamán előtérbe nyomul, elveszti a lehetőségét is annak, hogy csak oly szerepet játszhasson az olasz területen, mint a császárság a németen.

A modern jogfejlődés a külön életet folytató nagyobb uralmak belső (alkotmányszervezeti) átalakítását kezdi meg.⁶⁸⁾ Az egész folyamat azonban nem oly egyetemes és intensív, mint az, a melyen a német tartományurasságok mennek át. A folyamat végén nem találunk az egész olasz területen egymás mellett álló (koordinált) országokat, a közélet minőségét tekintve egyenrangú tényezőket, mint a német tartományurasságokat s nem a szervezetnek modern közhatalmi kiépítését, minden részében hűbéri elemekkel marad az átszöve.

Kétségtelenül a nyugati áramlat hatásaként látjuk

⁶⁸⁾ «La royauté ne s'établit pas en Italie, sous son nom du moins; mais il n'importe guère quant au résultat. C'est au XV-e siècle, que tombent les républiques italiennes; la même où le nom en demeure, le pouvoir se concentre aux mains d'une ou de quelques familles; la vie républicaine s'éteint.» Guizot: Histoire de la civilisation en Europe. 310. l.

úgyszólván az egész olasz területen a XV. század második felében és a XVI-ikban a monarchikus elvet uralomra jutni. Itt azonban ismét figyelniünk kell arra a jelenségre, mely megkülönböztető t. i. hogy ezek a monarchiák nem jelentik a teljes szakítást a hűbériséggel, így a monarchiák-ban megjelenik a hűbérül adományozás.⁶⁹⁾ A hűbériség felfogásának megfelelőleg az egyes országok túrni kénytelenek, majd a pápa, majd a német-római császár főhűbérúri igényeinek érvényesítését. Mint valóságos feudumok vándorolnak francia kézből spanyol uralom alá s vissza. Ugyancsak a hűbériség közjogi, helyesebben magánjogi felfogásához híven az uralkodó családok összeköttetései kisebb vagy nagyobb területek egygyétfoglalását idézik elő.

Ezek a jelek, melyek a közhatalom modern fogalmával teljesen ellenkeznek, mutatják a nagy különbséget. A hűbéri élet uralmára vall a „condottieri“-k szereplése az olasz területek közéletében. Ezek a condottieri-k (Viscontiak, Sforzák stb.) csakis a középkorhoz hasonló életviszonyok közt teremhetnek meg. Ugyanazon feltételek adnak létet a XII—XIII. századok kalandor lovagvilágának, mint a XV. századbeli condottieriknek, a kik katonai hivatásuknak élve barangolják be kaland-szomszomszágban Olaszországot s fegyverük erejét az egymással ellenséges viszonyban álló országok, városoknak bérbeadják. Odavonulnak, a hol gazdagabb zsákmány kínálkozik.

Az ujkori erőteljesebb szervezésre és a hűbéri élet megsemmisítésére irányul az olasz köztársaságok külső vagy belső átalakulása egyeduralmakká. Külső, a mennyiben az előbb bizonyos ideig már csak névleges köztársaság valóságos monarchiává lesz, mint azt pl. Genuánál, Flórencznél látjuk, vagy belső, a mennyiben megmarad köztársaságnak, de a democraticus elemek mind nagyobb kiszorításával, már a monarchiát megközelítő aristocraticus tyranniává női ki magát, mire Velence e korbéli

⁶⁹⁾ Például szolgál Genua, melyet a francia király, mint főhűbérúr, adományoz Sforza Ludoviconak.

alkotmánytörténetéhez fordulhatunk. A jelzett változás a demokratikusabb nagy tanácsnak a tizek tanácsa által történt háttérbeszorításával s végül 1454-ben a három állam-inquisitor felállításával áll be. Lassan a köztevékenység minden ereje kihal az egész szervezetből a rettenetes ellenőrző s kémkedő politika következtében, a mi élet még megmarad, az mind a szervezet fejébe vonul vissza, a három állam-inquisitor akaratában nyer kifejezést.

Ha végig tekintünk az appenini felszigeten az előbb megállapított nyugati áramlat tanuságául szolgálnak a savoya-piedmonti herczegség, mely a savoyai ház alatt, a milanoi herczegség, mely a Sforzák alatt, a toscánai herczegség, mely a Mediciek alatt, a nápolyi királyság, mely az Aragoniai ház alatt, s végül a pápai államok, melyek VI. Sándor és II. Gyula alatt a korlátlan uralom megvalósítása felé haladnak. Az az absolutismus, mely az olasz herczegségekben észlelhető, nem tisztán a nyugati, mert ebben is rendkívül sok hűbéri vonás van.

A független és consolidált állami lét nyugati mértékét legjobban megközelítik a pápai államok VI. Sándor, II. Gyula alatt, a kik a pápaságnak már pusztá főhűbér-úri állását ismét közvetlen hatalommá változtatják. A kiváló alhűbérurak, az Orsinik és Colonnák kivételével jóformán mind eliminálva vannak. Az egész területen a pápai hivatalnokok igazgatása évényesül s véget vet a még alig egy félszázaddal előbb teljes mértékben uralkodó hűbéri magánharcznak és lovagéletnek. V. Sixtus tovább folytatja a hűbéri életnek az elődei alatt kezdett megszüntetését. A savoya-piedmonti herczegség különösen Emmánuel Phillibert alatt tesz rendkívüli haladást az előbb vázolt irányban.

A városi köztársaságokban, melyek már a tulajdonképeni középkorban is a hűbériséggellenes intézmények kifejlődésének gyújtópontjait képezik, csak természetes, hogy az ujkori jogfejlődés nem egy elemét már teljesen kialakulva találjuk. A közhatalmi működésnek nem egy ágához Velence nyújtja a legfényesebb

példát külképviseletének, diplomatiái összeköttetéseinek finoman kidolgozott rendjével, azon bámulatos igazgatásával, mely a községállami érdekeket beléletében, száraz-földön s a tengeren egyformán tudta megvédeni.

Az olasz területen megosztozó herczegségek, köztársaságok, apró hűbéruralmi körök egymáshoz való viszonyában sem tisztán a modern souverainitásnak megfelelő függetlenség az irányadó. Vannak még bizonyos főhűbérúri igények, melyeket különösen a pápaság és német-római császárság érvényesítenek, de nemcsak ezek, hanem a francia királyok (Anjouk) is. Némely területeket a hűbéri alárendeltség viszonya megfoszt az önálló létől s közéletüket folytonos külső beavatkozásnak teszi ki. Más tartományok egészen függetlenül szövetségeket kötnek, nagyobb coalitioakat alkotnak, egymással harcban állanak, sőt a külképviselettel felruházva mint nemzetközi jogalanyok lépnek fel. Az országok nagyobb szövetkezéseiben már a modern egyensúly elve is alkalmazást talál: a nagyobb hatalomra, túlsúlyra szert tett uralom ellen a többiek egyesülnek.⁷⁰⁾

Anyugat-európaialkotmányfejlődés általános iránya — a hűbériség megszűnése és a központi szervezkedés — ha csekélyebb mértékben mint a Németbirodalomban mégis érezhető, de nem az összes kisebb körök (tartományuraságok, országok) átalakulásában a központosító és egységes kormányzat felé, hanem csak egyes tartományokban, ott, a hol a félsziget életének erősebb hűbéri tényezői akadályául nem szolgálnak.

Az állami egység megteremtésének folyamata, mint azt Nyugat-Európában láttuk, Közép-Európában nem indul meg az egy nemzetté tömörülés alapján. A Németbirodalomban még megtaláljuk a nemzeti szervezkedésnek nyomait, az olasz félszigeten még ezt sem. Vizsgálatainkat a legtökéletesebbel kezdtük Franciaországgal s fokozatosan haladtunk el az appenini félszigetig, a hol az ujkori nagy hullámnzásnak már csak alig észlelhető elmosódott gyűríűire akadtunk.

⁷⁰⁾ Így több ízben V e l e n c z e ellen.

HATODIK FEJEZET.

M A G Y A R O R S Z Á G.

Irodalom: Hajnik J.: Alkotmány és jog az Árpádok alatt. Pest, 1872. Ugyanattól: Magyarország és a hűbéri Európa. Pest, 1867. Bartal: Commentariorum ad historiam status jurisque publici Hungariae aevi medii libri quindecim. Pozsony, 1847. Fessler, Szalay, Horváth, Kerékgyártó történelmi munkái és Fraknói V.: A Hunyadok és a Jagellók kora (1440—1526). Budapest, 1896. Acsády J.: Magyarország három részre oszlásának története. (1526—1608.) Budapest, 1897.

1. §.

A hűbériség és királyság általános jellemzése.

Irodalom: Hajnik J.: Alkotmány és jog az Árpádok alatt. 110—118. l. 202—208. l. Ugyanattól: Magyarország és a hűbéri Európa. 20—32. l. 61—66. l. L. továbbá a II. rész. 2. feje. 6. §-nál idézett irodalmat.

Az ujkori alkotmányfejlődés elemeinek hatásait vizsgálva Magyarország közéletében, megállapíthatjuk, hogy mint Angliában úgy itt sem jutott uralomra a hűbériség a maga teljességében s így a hűbériségnek különösen a közélet terén (az alkotmányfejlődésben) nyilvánuló főhatása t. i. a tartományi különállás itt sem jelentkezhetett. Nem is lehet szó a főnemesek tartományúri souverainitásáról; nem különösen abban az értelemben, a mint nyugaton.

Az egy nemzetté alakult törzsek összetartó kapcsa a királyság nem változott át sohasem főhűbérúri hatósággá. A magyar király sohasem *primus inter pares* vagy *souverain fief* du royaume, hanem mindig megtartja közhatalmi állását. Az alhűbérbeadás (*sub-infeodatio*) ki nem fejlődik oly mértékben, hogy a közvetettség beekelésével megszakította volna az összeköttetést az ország szabad elemének nagy tömege és az uralkodó közt.

A magyar alkotmányfejlődést úgy lehet legjobban jellemezni, hogy a Szent István-féle szervezkedés⁷¹⁾ által megteremtett királyság néphatalmi minősége nem szorul háttérbe a hűbéri főközpont megbonlasztása s kisebb körök kiképzése következtében, hanem bizonyos hűbéri elemek felvételével (rendiség) megmarad a legujabb időkig. Csak az ujkori államiság fogalmának megfelelően, mint a közhatalom főszerve, tisztul meg ismét a rendiségtől s ennek helyébe vesz fel ujkori elemeket.

Azonban a nyugati irányoknak hatását végleg Magyarország sem kerülte ki.

A magyarság élete a XVI. századtól kezdve a nyugati hűbéri intézmények folytonos meghonosulásáról, a hűbéri eszmék lassú beszivárgásáról tesz tanúságot. Magyarország Európa életében mindig részt vesz, bár földrajzi fekvése révén a kelet-európai országok közzé kerül, közéletének minőségénél fogva a nyugathoz tartozik.

Igy Magyarországon is megindul a hűbéri főnemesség kiképződésének folyamata. Zsigmond uralkodása alatt már oly hatalomhoz jut, hogy a királyt teljes elnyeléssel fenyegeti.⁷²⁾ A főnemességet hűbéri természetű szerepléshez juttatja a szabad királyválasztás, melynek következtében minden trónváltozás, pedig az Árpád-háznak kihalta óta azok igen gyakoriak, a nagyobb vagyonnal bíró főúri családok emelkedésének kútforrása. A császárság és pápaság hűbérjogi alapon történő beavatko-

⁷¹⁾ Mintaképe a frank királyság.

⁷²⁾ Zsigmondot a főnemesség, midőn Németországból 1401-ben visszatér, elfogja és elzárja. Egészen a nyugati hűbériség megnyilvánulása ez.

zásai folytán felkeltett különféle érdekek kielégítése ; a török elleni védekezés módjai felett a nézetek eltérősége (a német császársággal való összeköttetés vagy erős nemzeti fejedelemség megalkotása) a kisebb erőközpontoknak mindnagyobb súlyt kölcsönöz s a folytonos szét-húzásnak, particuláris fejlődésnek kedvez.

A XV. század első felében tényleg a hatalmas főurak külön életet kezdenek élni, nagy kiterjedésű birtokaik felett mindazon jogok gyakorlását egyesítik, melyek a királyságot illetik meg, egymással harczban állanak, szövetségeket kötnek, sőt külföldi szövetkezésekhez is folyamodnak. Ilyen a nyugatiakhoz hasonló hűbéri tartományurak, a Chákok, Brebiriek, Cilleyek, Ujlakiak stb.

Ez a magyar közéletnek e korbeli rajza, s ebben meg is találjuk a nyugati vonásokat, de nem a további fejleményekben. A hűbéri főnemesség állása a királysághoz változást nem szenved, az ország területi egysége meg nem törik, s a főnemesi családok által gyakorolt jogok nem lesznek souverain jogokká. Hogy ez be nem következett, ennek oka főként a hűbériségnek az az eltérősége, melylyel az *ősiség* nálunk továbbfejlődött.⁷³⁾

Az *ősiség* ugyanis nem ismeri a főnemeselek (főrendüek) főhűbérúri állását. Nemcsak a főnemes áll közvetlenül a király (később a korona alatt), hanem a köznemes is. Míg nyugaton a közsabadok egész osztályát a hűbéri közvetettség (sub-infeodatio) a főhűbérurak alá helyezi s a király alól kivonja, addig Magyarországon a hűbéri élet nem ismeri az alhűbéreselek egymástól függő láncolatját. Egy a nemesség „una eademque nobilitas“ mondja a kor nagy theoreticusa Werbőczy. A főpapok és főurak nagyobbak a köznemeseknél méltóságra (ők a koronának a kitünőbb jogok és kötelességek alapján kitünőbb tagjai) nagyobb társadalmi becsülésben részesülnek, de nem képeznek egy a köznemességgel szemben alkotmányjogilag lezárt egészet.

⁷³⁾ L. Hajnik J.: Magyarország és a hűbéri Európa. 86—115. l.

Angliában kifejlődik a főhűbérúri állás és ennek megfelelőleg a hűbéri közvetettség, a királyságnak azonban sikerül azt csakhamar kiküszöbölni s így egye-síteni az ország összes szabad lakosságát. Magyar-országban nincs szüksége a királyságnak ily irányú működésre sem, mert nincs ily irányú fejlődés. Lénye-gileg ez különbözteti meg Magyarország hűbéri életét a continentálistói és az angoltól is.

Az erőteljes köznemességnek a királyság alá tarto-zása (ép úgy, mint Angliában a *commoner*-eké) további oka az alkotmányos fejlődésnek. A köznemesség anyagi létét biztosította az ősiség, mert a vagyont a családhoz kapcsolta s ennyiben a hűbérek (családi ingatlan) átörökhíthetőségének szerez érvényt. A köz-hatalmi tevékenységnek megfelelő tért nyitott a megyei ség. A főnemesség átalakulásának főhűbérura-sággá tehát egyik további akadály a köznemesség.

A XV. század közepe felé éri el a magyar társa-dalmi fejlődés azt a fokot, a mely igen közel áll a nyu-gatihoz. A főnemesség versengései által előidézett anarchia, a királyi hatalom teljes alászállása s a köz-ponti szervezet bomladozása, ugyanazok a jelenségek, melyeket Nyugat-Európában is találtunk.

A XV. század második felében (1458—1490) jön Mátyás kora s most ismét nyomon követhetjük a Nyu-gat-Európában észlelt jelenségeket. A legjelentősebb ezek között a főnemesség hatalmának megsemmisítése. A ki-rályság megerősítésére szolgál az állandó hadsereg, mely a banderiális szervezet, mint az erőteljesebb védelem céljainak meg nem felelő, helyébe lép. Mátyás fekete serege ugyanazon cél elérésére szolgál, mint VII. Károlyé. Természetes, hogy ennek az állandó seregnek fentartása végett csak úgy meg kell teremteni az állandó adót, mint Franciaországban a l'impôt perpétuel-t.

A nyugati absolutismusra vall az, hogy a Mátyás által összehívott országgyűlések csak puszta kifejezései lesznek az ő akaratának, eszköz céljainak elérésére, mint pl. a Cortez Katholikus Ferdinánd alatt.

A Mátyás után beálló óriás visszahatás tönkreteszi a központi hatalmat s a nemsokára bekövetkező török hódoltság teljesen útját vágja az absolutismus továbbfejlődésének.

2. §.

A hűbérség az ujkorban.

Irodalom: Hajnik J.: Egyetemes európai jogtörténet. 231—238. l. Ugyanattól: A nemesség országgyűlési fejenként való megjelenésének megszűnése. 1873. Botka T.: Jogtörténeti tanulmányok a magyar vármegyék szervezetéről. Budapesti Szemle 1865. évf. L. továbbá az előző §-ban felsorolt műveket.

A XVI. század folyamán Magyarország folytatja azt a hűbéri életet, melyet a Mátyás alatt megindult erősebb állami szervezkedés — a beszivárgott hűbéri elemeknek, különösen a főhűbérúri különállásra való törekvésnek kiszorítása és az egységnek tökéletesebb keresztülvitele — félbeszakított. A hűbériség oly mérvű kifejtése, mint a XII—XIII. századokban nyugaton, ekkor sem áll elő. A hűbéri magánjogi felfogás végső következményei nem állanak be, nem is észlelhetjük az egyes területeknek teljes különválását.

Az ország három részre oszlása (a nyugati habsburgi Ferdinánd alatt Pozsonnyal, mint központtal, a török hódoltság területe Budával, a keleti Zápolyai alatt Gyula-Fehérvárral) nem a hűbériség uralomra jutásának hatása, hanem a török hódításnak s a szabad királyválasztás elvének, tehát egészen más természetű okoknak.

A magyar hűbériség főjelensége az egész közéletnek mind jobban földhöz kötöttsége.

A közhatalmi működés előfeltételeit a föld birtoka adja meg. Az ismét feléledő banderialis szervezet, a közhatalom védelmi működése (hadügyi felségjog) teljesen a földesúri hatalomhoz fűződik, míg a pénzügyi felségjog főforrását a portánként szolgáltatandó telek-

adó nyújtja. Az igazságszolgáltatás és közigazgatás lokális főszerve az úri hatóság, mely a földesúri hatalom kifejezője. A magyar alkotmánynak az a rendi szerkezete, a mely különösen a XVI. század folyamán lesz mind tökéletesebbé, nem egyéb, mint az egész közéletnek hűbéri elemekkel való áthatása. Ez a rendiség megfelel a francia „états”-ba vagy a spanyol „brazos, estamentos”-ba való csoportosulásnak, de lényegben legközelebb áll az angol parlament rendi képviselőéhez, mert a rendi országgyűlésnek két táblára szakadásával az alsóra esik itt is a súlypont. Az alsó tábla ugyanis hasonlóan a „house of commons”-hoz egy erőteljes köznemesi osztályt foglal magában s épen ennek a közszabad osztály befolyásának lehet betudni a magyar rendi országgyűlések további életet és a fejlődés irányát az alkotmányosság (korlátolt közhatalom) felé.

Magyarországban is megindult a küzdelem a mindinkább hűbéri alapra helyezkedő főnemesség (főpapok és főurak) és a közszabad osztály (köznemesség és városi polgárság) közt. A XVI. század folyamán folytonosan észlelhetjük a főnemesség törekvését magához ragadni a közhatalomban való részesedést és kiszorítani a köznemességet. Erős az irányzat a főnemesség kiválóbb állásának jogi fixizálására. Így a főnemesség kibuktatja a köznemeseket a kormánytanácsból; azért áll elő annak szüksége, hogy az 1495-, 1498-, 1518-ban hozott törvény-cikkek folytonosan kimondják mintegy jogfentartásképen az alapelvet, mely szerint a kormánytanácsban a köznemest a főnemessel egyenlő hely illeti meg. A főnemesség ezeknek a törvényeknek nem engedelmeskedik, az ország kormányzatát teljesen a saját hatalmi körébe akarja vonni.

Külön is válik a két rend: az udvari német és a zápolyai nemzeti pártra. Külön tartanak gyűléseket, hoznak határozatokat, kötnek szerződéseket, mint a közhatalom egyedül jogosított tényezői.⁷⁴⁾ Közvetlenül a

⁷⁴⁾ Például szolgálhat a köznemesség 1505-iki határozata, erre feleletül az 1506-iki kettős házassági szerződés. Az 1525-iki hatvani és az 1526-iki rákosi gyűlés.

mohácsi vész (1526) előtt éri el a két rend közti harcztetőpontját. A nagy katasztrófa és ennek közvetlen következménye, az ország területi egységének megszűnése, bár sokat elvesz a küzdelem erejéből, mégsem vet annak teljesen véget; tovább folyik a kettős királyság leple alatt.

Az egész alkotmányharcz jelentőségét, természetét éles világításba helyezi a kor nagy codifikációja, Werbőczy Tripartituma. Kifejtve találjuk itt a magyar alkotmányosság alapelveit s bár épen a köznemesi állás egyenrangúságának erős markirozásából következtetni lehet mennyiben felelt meg a valóságnak az, mégis meggyőződhetünk belőle, hogy nem sikerült a főnemességnek jogi állását főhűbérurivá átalakítani s a köznemességet maga alá vazallusi viszonyba hozni.

A küzdelem ily irányú kimenetele lesz a főtényező a magyar országgyűlés későbbi alkotmányos életének meghatározásában. A mint Angliában sem szűnik meg a parlament közhatalmi működése még a legkorlátlanabb uralom alatt sem, úgy Magyarországon sem vesztí el a rendi országgyűlés életerejét. Egészen ellenkező azonban a rendi országgyűlések nyugati continentális története. Franciaországban 1614-ben, Spanyolországban már 1538-ban végleg megszűnnek. A magyar és angol rendi gyűléseket fentartja a köznemesség folytonos részvéte a közhatalmi működések gyakorlásában; a francia États és a spanyol Cortez elenyészik a köznemesség lehanyatlásával együtt.

Magyarország rendi életének egy további különbsége rejlik a continentálissal szemben abban a jelenségben, hogy a magyar közélet nem ismervén tartományi különállást, nem ismert „États provinciaux“-t sem, a melyek valóságos prototypjai az „États généraux“-nak.

A vármegyéknek XVI. századbéli virágzása első vizsgálatra azt a képet látszik nyújtani, a melyet nyugaton a tartományi életben láttunk. Ez azonban a további kutatások során csak a fokozottabb közélet localizálásáról tesz tanúságot. Távolról nézve a vármegyéknek a

török hódoltság alatt való szereplését, valóságos apró tartományi élet jeleit véljük felfedezni.⁷⁵⁾

A megyék végezik úgyszólván az összes köz-functiókat.

A banderiális országos szervezet a török idők alatt felbomlik és helyet ad a részleges felkelésnek, a védelem helyhezkööttségének, mely teljesen a vármegye feladata lesz ép úgy, mint a várak fentartása. A közköltségek fedezéséről a megyei gyűlések gondoskodnak. A törvénykezés a folytonos zavarok közepette mindjobban a megye hatáskörébe jut. A megyegyűlések, melyekben már nemcsak a köznemesség vesz részt, hanem a főnemesség is, sűrűbbekké válnak s hatáskörük kiszélesbül. Megvitatják itt a közélet összes fontos ügyeit, megadják a követi utasításokat az országgyűlésre. Az országgyűlések a háborus idők következtében ritkábban lesznek tartathatók s miután rendszerint az ország legnyugatibb részében, Pozsonyban vannak, az odautazás nehézségei az ország déli és keleti részeiből oly rendkívül nagyok, hogy lehetetlenné teszik az összes nemesség részvételét.⁷⁶⁾ Így a megyegyűlés pótolja igen sokszor az országgyűlés hiányát is.

Mindazonáltal nem szakad meg az egyes megyék között az a közjogi kapocs, mely őket egy állami egészbe fűzi. A megyéknek ily irányú fejlődése ép oly kevéssé vezet a hűbéri tartományokra való szakadáshoz, mint a közhatalmi jogoknak (hadtartás, bíraskodás

⁷⁵⁾ Nem tekinthetjük tartománygyűléseknek azon több megye részére a nádor által tartott törvénykezési gyűléseket sem, a melyek, a midőn a nádori ítélőszékek és proclamata congregatiók megszűntek s ezek helyébe a megyei közgyűlések léptek, elvesztvén lét-alapjukat, teljesen eltűntek. Az 1504. decr. 1. cz. úgyszintén az 1597. decr. 46. cz. határozott tanúságot szolgáltat, hogy ezek a gyűlések alkotmányos alappal nem bírtak. Ezek ugyanis kimondják, hogy a király ilyen conventiculumokat ne tartson s azokon magának adót meg ne szavaztasson.

⁷⁶⁾ A megváltozott gazdasági viszonyok lehetetlenné teszik a kisebb birtokú köznemesség fejenkénti megjelenését.

stb.) az ország nagyjaival való megosztása. Mindkét téren az alkotmányosság további megteremtése lesz a végső eredmény. A megyék tevékenységéből korszakunkban az álladalmi önkormányzat, a közhatalmi jogok megosztásából az alkotmányos (korlátolt) közhatalom nőtt ki.

Az ujkor első századában a törvényhozó hatalom gyakorlásában való nemzeti részvétel megszűnik.⁷⁷⁾ A hűbéri rendekbe szakadás elve nyomul előtérbe. Nem a törzs, később nemzeti élet felfogásának megfelelő összes szabad elem jelenlétét látjuk, hanem a rendi képviseletet. A nemzetgyűlésből hűbéri rendi gyűlés lesz. Végbemegy a két táblára való oszlás: a főrendiházra, a melynek a főpapok és országos méltóságok tanácsa képezte magvát és az alsóházra. Ez a folyamat lezárását 1608-ban nyeri, midőn törvényessé és véglegessé válik; ekkor már egész szervezete (tagjai, működési módja, tartási ideje stb.) megalakul s 1848-ig kisebb változásoktól eltekintve fenmarad.

Azt a nagy különbséget, mely Magyarország hűbéri életét elválasztja a nyugatitól, élénk kifejezésre juttatja a szent korona elmélete,⁷⁸⁾ mely a XVI. században nyerte teljes kifejtését.

A szent korona elmélete az állami egység öntudata a hűbériség szűkkörű felfogásával szemben. Az elmélet egyrészt eszményszerű kifejtése annak a vágynak, mely egy szervezetbe, állami közösségbe óhajtja vonni az egymástól török hódoltság által elszakított részeket. Tanúságot tesz az a jelenség, hogy épen abban az időben nyer teljes kifejtést a szent korona elmélete, mikor a valóság mintegy megczáfolni látszik (mert Erdély egészen külön életet folytat, a török hódoltsági terület közléte meg van bénítva, csak a legkisebb nyugati

⁷⁷⁾ L. Hajnik J.: A nemesség országgyűlési fejenként való megjelenésének megszűnése, 1873.

⁷⁸⁾ Ennek tökéletes és classicus kifejtését nyújtja Hajnik Imre: L. Egyetemes európai jogtörténet 233. l. és: Magyarország és a hűbéri Európa. 85.-115. l.

részen jut még kifejezésre a magyar államiság), hogy kellett elméletben megalkotni azt, a mi a való-ságban már egészen elenyészni indult.

Az elmélet másrészt megfelelt annak a jogi való-ságnak, mely a magyar államéletet egész fejlődésén át jellemzi. A mint a magyar törzsiségnek meg volt a maga egygyéfglaló kerete s a törzsek nem külön nemzetekké, hanem egy nemzetté fejlődtek, úgy az egy nemzetnek összeműködését sem tudta véglegesen megszüntetni a hűbériség.

A szent korona az állami élet minden vonatkozását kifejezi: az, a mi a koronából sugárzik ki, állami tevé-kenység. A korona a teljes souverainitás kifejezője. Nem jelenti azonban kizárólag a királyt, mert ez az absolu-tismus képletes kifejezése lenne, hanem a nemzet alkot-mányos képviselőjét, az országgyűlést is. Az ország-gyűlés és a jelenlevő, a koronát fején viselő király képezik a szent koronának egész testét (*totum corpus Sacrae Regni Coronae*).

A korona *symbolicus* felfogásának nyomaival még csak Angliában találkozunk. Itt is a korona a közhata-lom kifejezője s a korona kiváltságai (*prerogatives of the Crown*) a korlátolt uralomra, vagyis uralkodó és nemzet közt megosztott közhatalomra utalnak.

A szent korona elméletében s annak a közélet min-den terére való kihatásában észlelhetjük a hűbér-ség-ellenes szervezkedést. A modern államfejlődés a magyar alkotmánytörténetben is meg-leli a maga kihatását, nem ugyan olyképen, mint nyugaton, a hol a már szétbomlott testbe kellett új életet lehelnie, hanem a kezdődő bom-lás megakadályozásában. Magyarországon is szükség volt a hűbériség irányával szemben az egységes állami-ság kifejezésére s a mennyiben az ország tényleg meg-osztott állapota megengedte, nemcsak az elméleti ébren-tartására, hanem a közéleti funkcióknak megvalósítására.

A hűbériség a földhöz kötött mindent, de nem volt képes az egyes földrészeket elszakítani s további fejlő-dés, külön szervezkedés alapjá-vá tenni. Magyarország

XVI. századbeli alkotmány történetét jellemzi a hűbéri-ség és államiság találkozása.

Vizsgáldásainkban mindig az európai szempontot tartva magunk előtt, a kitűzött kettős intézménykör tekintetében megállapíthatjuk, hogy bár Magyarorszá-gban nem beszélhetünk az ujkor első századában a hűbé-riség megszűnéséről, hanem továbbfejlődéséről mégis az egész ország területét egybefonó közjogi szervezet aka-dályozta meg annak teljes virágzását úgy mint nyu-gaton. Ez a szervezet azonban nem az ujkori folyamat hatása, hanem egy régebben meglevő egységnek folyto-nossága. Az eredmény tehát megegyezik, de mások az alaptényezők.

Igaz, hogy a XVI. században Magyarorszá-gban is két királyt látunk egymással szemben állani (I. Ferdinánd — Zápolyai János; Miksa -- János Zsigmond), de ebben a jelen-ségben nem a hűbéri különválás jelentkezik, nem külön ki-rályságok (souverain hatalmak) osztoznak a magyar állam testén mint Spanyol- vagy Olaszországban, hanem mindkét király az egész magyar terület felett való közhatalomra tart igényt. Mindegyik magát tartja a magyar királynak. Csak látszólag van két király, mert valójában csak egy közhatalom, egy korona létezik.

Nem is állandó a területek elválása, nem is a két királyság műve az, hanem egy teljesen különböző ténye-zője, az idegen hódoltsága. Ez határozza meg, hogy meddig terjed az egyik király hatalma, meddig a másiké. A két király csak egy ország területe felett uralkodik s nincs is az alattvalók teljes, jogi elkülönítése vég-hezvíve.

Nyugat-Európában az ujkor első századában a hűbéri-ség megszűnik, Közép-Európában a hűbériség megszű-nése nem oly intenzív; részleges, kisebb körökben megy végbe, sőt déli részében, az appenini félszigeten még egyes területeken a folyamat meg sem indul, a hűbériség teljes virágzásában van. Így jutunk el kelet felé a nyu-gati áramlatok hatásának leginkább kitett Magyarorszá-g-

hoz: itt a hűbériség most kezdi átalakítani a nemzet életét.

A XV. század második felében ide is eljut a hűbéri életet elnyelő hullám, azonban ereje már teljesen elgyengült; a bekövetkezett külső hatások (török hódítás, választási zavarok) ellensúlyozzák. A XVI. században tehát Magyarországon a hűbériség az európai fejlődéssel ellentétben új életnek indul.

HETEDIK FEJEZET.

LENGYELORSZÁG.

Irodalom: Hajnik J.: i. m. 239—242. l. H ü p p e S.: A lengyel alkotmány története (fordította Szathmáry György). Budapest, 1894. 119—163. l. Philip p s o n: i. m. I. k. 652—676. l. F r e e m a n: Historical geography. I. k. 498. l.

Lengyelország ujkori alkotmányfejlődésének jellemzésénél azon hasonlóságok és különbségek kijelölésére szorítkozunk, a melyek a legközelebb álló magyar és az általános európai étellel szemben kiválanak.

A hűbériség Lengyelországban, mint Magyarországon csak a későbbi középkorban kezdi éreztetni hatását. Itt is erőteljes közéletet, egységes államszervezetet talál, a melynek központját a királyság képezi. A magyar és lengyel alkotmányfejlődés közti különbség ott kezdődik, a midőn a hűbériségnek sikerül a lengyel királyság közhatalmi állását leszállítani, névlegessé tenni. Ez a XVI. század folyamán áll be, a midőn a király már csak a hűbéri királyság tiszteletbeli előjogaival bír; ez a fejlődés azonban nem csak a magyartól, hanem a nyugatitól is eltér annyiban, a mennyiben a lengyel közéletet az ujkor első századában átható hűbériség nem hozza meg a tartományokra való teljes szétbomlást, hanem egy sajátyszerű laza egységet, együttműködést teremt abban a közéletben, melyet legjellemzőbben aristokratikus köztársaságinak (Respublica Polonica) lehet nevezni.

A fejlődés ebben az irányban 1453-ban kezdődik, midőn Kázmér király éveken át tartó ellentállás után

elfogadja a nemesek által alkotott új birodalmi alkotmányt. Ennek az új alkotmányban jelentkező folyamatnak hűbéri jellegét az adja meg, hogy a nemesség mind nagyobb különállása biztosítva van. Kezdetben csak a közhatalomban való nagyobb részesedést nyújtja, míg később a főnemesség túlsúlyra emelkedésével megkezdia királyság hatalmának teljes alászállítását és a közhatalom egységes szervezetének megbontását. A lengyel hűbériségnek ezt az irányát az adja meg, hogy itt hiányzik úgy a köznemességnek, mint a polgárságnak a hűbériséget ellensúlyozó működése.

Míg a királyság hatalmának kiemelésén látjuk dolgozni Európaszerte a polgárságot és a nem nemes vidéki lakosság azon elemét, mely a városokba való beszivárgás által a polgárság hatalmi növekvésének egyik tényezője: addig a lengyel alkotmányfejlésben a polgárság teljesen ki lesz küszöbölve. Ennek egy jelensége, midőn piotrkowi tartománygyűlés 1496-ban a polgárságot elzárja a magasabb egyházi hivatalok elnyerésétől; a nem nemes, de szabad lakosságot pedig a röghöz kötötték osztályába szorítja.

A magyar alkotmánytörténetben a köznemesség hűbériség ellensúlyozó hatásait fejtegettük; a lengyel közélet az alsóbb nemesség folytonos süllyedéséről tesz tanuságot. A kisebb birtokú nemes a hatalmas főnemes fegyveres szolgájává, kíséretévé lesz, mint nyugaton a hűbériség virágzási korában.

A köznemességnek és polgárságnak (a városoknak) teljes leszorítása a közélet teréről természetszerűleg maga után vonta a főnemességnek megfelelő emelkedését és hűbéri szereplését. A hűbéri főnemesség egy igen hatalmas új osztálya állott elő a folyton növekvő katonai és polgári tisztségekből, főméltóságokból. Ezek ugyanis hűbéri elveknek megfelelőleg úgy, mint nyugaton előbb életfogytig tartókká, majd örökletesekké váltak: így önállósították magukat s a hűbéri különállásnak új forrását nyitották meg. Az így megbomlott monarchikus szervezetnek helyreállítására a XVI-ik szá-

zadban látunk kísérleteket. Báthory István uralkodása alatt (1575—1586) találkozunk a királyság állásának felemelésére czélzó törekvésekkel. A királyság itt is, mint egész Európában, az alsóbb nemességhez fordul. A főnemesség hatalmának legfőbb támasza a köznemesség alárendeltsége, ezt kell tehát megszüntetni, hogy a korona megszabaduljon a túlhatalmas főúri családok gyámkodásától. A kísérlet itt azonban már elkésett. Az elszegényedett köznemességet új életre feltámasztani ép oly kevésbé lehet, mint a közhatalmi állásáról teljesen lehanyatlott királyságot.

Úgy mint Magyarországon, itt is rendkívüli nagy szerepet játszik a főnemesség hatalmi körének kitérítésében a szabad királyválasztás államjogi alapelve, mely később csak annyiban változik, hogy a XVI. század folyamán elismerésre juttatja a Jagelló-ház örökletességét, de azzal a megszorítással, hogy az országgyűlésre összegyűlt nemességnek van fentartva a jog kijelölni az utódlásra jogosítottak közül a trónra. Ez az örökösödésre oltott választó monarchia. A Jagelló-háznak 1572-ben Zsigmond Ágosttal történt kihalásával a tiszta választás elve újúl fels a már széttagolt társadalom végső felbomlását siettet.

A hűbériség és királyság európai fejlődésében. Lengyelország természetesen követi Magyarországot. Egy más mellé helyezi a két ország közéletét az a nemzeti egység, melylyel az ujkor elején bírnak; a hűbériségnek kezdődő hatása, mely az európai általános iránynyal ellenkezik; a királyság hatalmának az alkotmányos erők (főként a nemzet főszerve, az országgyűlés) által való korlátolása. Elválasztja a két ország közéletét egymástól a hűbériség kifejlődésével a főnemesség teljes hatalomra jutása, az országgyűlés alkotmányos szerepének korlátlan uralommá alakulása s ennek következtében a közélet lassú kihalása.

A lengyel alkotmányélet az ujkorban teljesen elválik, nemcsak a magyar, hanem a nyugat-európai fejlődéstől: a haladás nem az állami egység kiképzése, hanem annak teljes megszűnése felé tart.

NYOLCZADIK FEJEZET.

SKANDINÁVIA.

Irodalom: Hajnik J.: i. m. 131. l. 196. l. Philipsson: i. m. I. k. 127—141. l. 646—652. l. 676—684. l. 692. l. Freeman: Historical geography I. k. 503. és kv. l.

Észak-Európát a középkor végén és ujkor kezdetén még mindig összetartja a kalmári unió. Dánia, Svédország s Norvégia alkotmányfejlődésének együtt tárgyalását azonban nemcsak ez a külső keret, az unió által teremtett látszólagos egység kívánja meg, hiszen ez is csakhamar megszűnik Svédország teljes kiválásával, hanem intézményviláguk belső hasonlósága s a nyugatról jövő hatásoknak egyforma eredménye.

Skandinávia az egész középkoron át azt a törzsi, nemzeti életet folytatja, mely a X-ik század előtt az összes germán törzseket jellemzi. A nyugat-európai középkori jogfejlődésben csak a középkor végén vesz részt. A hűbériség ide is, mint Magyar- és Lengyelországba, csak a XIV—XV. századokban hatol be. Mint egész Európában, úgy itt is sikerül felbontania a társadalmi életet összetartó törzsi kötelékeket s helyébe a magánuralmi viszonyokat léptetni. A XV-ik század végén már a hűbériség főhatásait észlelhetjük.

A skandináv unió vezérországában, Dániában, a melynek királya képezte a három ország összekötő kapcsát, 1448-tól kezdve az oldenburgi grófi ház jut uralomra. Az I. Keresztélylyel megkötött „Handfeste“, mely nem egyéb, mint valóságos választási szegődvény,

(*pacta conventa*; *Wahlkapitulation*) tanúságot tesz a hűbéri nemesség hatalmáról és a királyság lehanyaglásáról.

A *Handfeste* a király közhatalmát névlegessé teszi; az uralkodás minden tényéhez megkívánja a birodalmi tanács hozzájárulását, mely a nemesség korlátlan befolyásának nyit útát.

A hűbériség következményeinek megfelelőleg a XVI. század elején a király állása alig őríz meg valamit a törzsi elemekből, egészen hűbérivé változik. A teljesen szabad dán parasztság (a közszabad osztály) lesüllyed a szolgaosztályuak közzé, röghözkötötté lesz s a nemes földesúri hatósága (*jurisdictio*) alatt áll. Nemcsak a szabad parasztság kerül hűbérúri fenhatóság alá, hanem a polgárság is. A nemesség ép úgy él itt a magánharcz jogával, mint Nyugat-Európában a XI–XII. századokban. A hűbériség rideg logikájának felel meg, hogy midőn a XVI. század folyamán a nemesség folyton emelkedik, a szabad parasztság és polgárság jogi helyzete mindjobban süllyed és alárendeltebb lesz.

Dániában is találkozunk a hűbéri királyságnak ujkori közhatalommá alakítására czélzó törekvésekkel. II. Keresztély alatt 1513-ban nagyobbyszerű kísérletek történnek a főpapság és főnemesség hatalmának megtörésére. A dán királyság az ujkori nyugati irányhoz híven a szabad parasztság és polgárság jogi helyzetének emeléséhez, közhatalmi szervezéséhez fog. A parasztság röghözkötöttsége megszűnik s a hűbéri szolgáltatások leszállíttatnak. A városok új alkotmányhoz jutnak, a mely kivonja őket a nemesi és papi uralom alól. Az egész országra kiható hatáskörrel királyi bíróság szerveztetik, mely jogtudós tagokból áll s hivatva van a nemesi bíráskodást leszorítani. A főpapság ellen, különösen a hierarchia megbontására a reformáció behozatala szolgál.

Mindezen törekvések azonban meghiúsulnak. A hűbériség további uralmának nem tudtak gátat vetni. A koronához csatolt hűbérek csakhamar ismét szétoszlanak; a nemesség visszanyeri hűbérúri jogosítványait. Az I. Fri-

gyesseli kötött Handfeste még a parasztság feletti büntető jurisdictiot is odaadja.

Norvégiának állami és társadalmi élete meg-
egyezik a dánnal, melylyel 1537-ben teljesen egyesült és
ezzel elvesztette szabad király választási jogát.

Svédországban az unió egész tartama alatt foly-
ton növekszik a hűbériség szétbontó ereje. A déli terü-
leteken a főnemesség apró uralmi köreiben független
életet folytat; az északi részeken, a hol nem fejlődött ki
oly hatalmas nemesség, tulajdonképen a középkor leg-
teljesebb anarchiája uralkodik.

Svédország különben a birodalmi helytartók alatt
(Knudson Károly, Wasa Keresztély) az uniótól tényleg
leszakad, ha névleg még közös uralkodóval bír is. Midőn
1457-ben Keresztély dán királyt megválasztják, Svédor-
szág olyan arisztokratikus köztársaság képét nyújtja,
mint Lengyelország.

A választási szegődvények a királyság állását pusztá
cízmé változtatják. A nemesség határoz az egész igaz-
gatásban, (még a hivatalnokok kinevezése felett is) tőle
függ az adózás. A szabadkirályválasztás által pedig megőrzi
a hűbériség révén így szerzett kiváló jogi helyzetét.

Svédország most jellemzett hűbéri szakadozottsága
megszűnik, midőn 1523-ban tényleges függetlenségét kül-
sőleg is kifejezésre juttatja: végleg elszakad az uniótól
Wasa Gusztáv királysága alatt. A majdnem három száza-
don át uralkodó dynastia megalapítója alatt Svédország
a nyugaton kialakult egységes, rendezett állami szerve-
zettség felé tart.

Azon jogi eszközök, a melyeket a királyság ebben
az átalakulásban felhasznál, a nyugatiakkal azonosak.
Főtenyező a királyság hatalmának megszilárdítására a
választás jogának eltörlése és az örökletesség megállá-
pítása, a mi a westerasi országgyűlésen történik
(1544). Ugyancsak Wasa Gusztáv alatt egészen az ujkori
fejlődésnek megfelelőleg gyarapodik a királyi központi
hatalom s azon absolutismus csiráit tartalmazza, a mely
későbbi virágzást ért el a XVII. században XII. Károly alatt.

A mint a francia alkotmányfejlődésben láttunk a királyi hercegek ellátására szolgáló tartományokból egy újabb hűbéri rendet megalakulni, úgy Svédországban Wasa Gusztáv halála után (1560) a fiaik közt megosztott örökletes hercezségek bár csak beligazgatás tekintetében voltak teljesen önállók, különben a királynak és országgyűlésnek alá voltak rendelve, tényleg teljes különállásra törnek.

A király, XIV. Erik, is hozzájárul a hűbériség fejlesztéséhez; méltóságok és hivatalok osztogatásával új főnemességet teremt.

A hűbéri életnek ez a fellobbanása azonban nem tartott sokáig. IX. Károly alatt a királyság végleg megalapítja közhatalmát és pedig a nyugati abszolutizmus alakjában.

Észak-Európa államainak egymásközi viszonyait illetőleg és európai életüknek jövője alakulásaira nézve a XV. és XVI. század fontos változásokat hoz létre. A kalmári unió felbomlásával Svédország egészen különvállik, Norvégia pedig szorosabb kapcsolatba kerül Dániával. Svédország megkezdli Oroszországgal három századon át tartó harcát a balti tenger feletti uralomért, a mi tulajdonképpen az északi nagyhatalmi állásért folyik. Dánia megindítja a Schleswig birtokáért a Németbirodalommal folyó küzdelmet, mely az észak-germán társadalmat teljesen elszakítja a fajrokon németiségtől.

Skandináviában a hűbériség ép úgy, mint Magyar- és Lengyelországban később hatol be és a XV. század végén s a XVI. század elején éri el virágzását. A hűbériség európai hatásait tekintve, Lengyelország képezi a legközelebbi láncszemet, mert Skandináviában is sikerül a hűbéri főnemességet teljes uralomra segítenie. Különösen feltűnő a hasonlóság Svédország és Lengyelország közléte közt a XV. század közepén. A XVI. század folyamán azonban a skandináv hűbéri élet hanyatlásnak indul. Az ujkori királyság szervezkedése legelőbb Svédországban veszi kezdetét s fejlődésében a nyugati abszolutizmus megvalósítása felé hajlik.

KILENCZEDIK FEJEZET.

KELET-EURÓPA.

Irodalom: Hajnik J.: i. m. 25. l. 196. l. Philipps on: i. m. I. k. 684—692. l. Freeman: Hist. geog. 442—450 l. Lásd a II. rész 2. fejj. 9. §-nál felsorolt műveket.

Európának Ázsiához legközelebb eső részei azok, a melyek a nyugati művelődésnek behatása alól az egész középkoron át ki vannak vonva, a társadalom szervezésének nyugati alakzatait nem ismerik s így fejlődésükben külön jelleget tüntetnek fel, melyet keletinek nevezhetünk.

Igy Kelet-Európához kell még számítanunk Oroszországot az ujkor első századában, mert valamint műveltségének, úgy közéletének, alkotmányi fejlődésének jellegét nem a nyugat adja, hanem a kelet. A nyugat-európai egyetemes fejlődés folyamát a XVII. században Nagy Péter indítja meg s innét kezdve lesz Oroszország tulajdonképen európai terület.

A keleti élet elemei az állami és társadalmi szervezkedésbe nem tisztán hatnak, hanem a bizanczi császárság által átalakítva. Így műveltségének vallási formáit is nem a katholicismus, hanem a görög-keleti orthodoxia határozza meg.⁷⁹⁾

⁷⁹⁾ Ennek fontos következményei vannak az egyháznak a közéletre való hatásait tekintve. A keleti egyház folytonosan az államnak alárendelve marad s nem képes kifejteni azt a belső erőt, melyet nyugaton.

Politikai és társadalmi viszonyainak fejletlensége következménye a századokon át tartó tatár uralomnak. A középkor végén és az ujkor elején III. Iván alatt a mongol uralom végleg megsemmisül és ezzel együtt az apró, független, osztályos herczegségek is megszűnnek. Ez által az orosz területnek egysége és függetlensége meg van állapítva. A XV. század végén tehát, mint nyugaton, Oroszországban is egységesen kialakuló államisággal találkozunk és pedig a különböző orosz törzseknek egy nemzetté alakulása alapján. A nemzetiségi együvértartozás érzete és az ennek megfelelő szervezkedés igen élénk kifejezést talál III. Iván politikájában, a ki minden orosz területre igényt támaszt.⁸⁰⁾ Igényeinek támogatására már felhasználja azt az ujkor folyamában oly fontos szerepet játszott elméletet, mely az orosz uralkodó feladatának tekinti a görög-keleti kereszténység védelmét.

Úgy III. Iván, mint Rettenetes Iván alatt a fejedelem absolutismusa is teljes kifejlődését nyeri. Bár kétségtelen, hogy az ujkor kezdetén Oroszország is a nyugati művelődés körébe jut⁸¹⁾ s az onnét beszivárgó európai élet nem egy téren kezdi kiszorítani a bizancizásit, mégis a társadalmi szervezkedés főtenyezői nem azonosak a nyugatiakkal.

Az orosz nemzeti alapon szervezkedő állami lét nem is a nyugati fejlődés hatásának tudható be. A keleti alkotmányfejlődésnek tipikus jeleit láthatjuk az orosz közélet minden nyilvánulásában.

Az 1546-ban először IV. Iván, a Rettenetes, által felvett czári cím teljesen az ázsiai despotismus kifejezése s nem a nyugati souverainitás korlátlanságának felel meg. Az ugyancsak általa felállított állandó had-

⁸⁰⁾ Ennek a politikának előbb-utóbb a litván birodalom megszűnése kellett vezetni.

⁸¹⁾ Rettenetes Iván vezeti be. Tudósokat, orvosokat, kézműveseket, technikusokat vonz országába. Az angol tengeri kereskedelemnek szabad utat nyit. 1564-ben Moszkvában könyvnyomdát alapít. Megalkotja az első rendszeres törvénykönyvet.

sereg a „streliczek“ (védők) a török janicsár-sereg mintájára készült. A hatalmas hivatalnok-rend (ú. n. bojárok) uralma, küzdelme a byzantinizmus öröksége.

A szláv törzsi élet átalakulását az egység felé nem akadályozza meg a nyugati hűbériség, bár hatásaival azonos eredmények itt is előállanak a XVI. század folyamán. A hercegek, püspökök, hivatali nemesség és a városi kereskedelmi gildék követeiből alkotott birodalmi gyűlekezet a rendi országgyűlés jellegével bír. A papság, nemesség és városi polgárság rendekbe csoportosulása, a parasztságnak a közéletből való teljes kizárása, később 1592-ben Boris Godunov alatt röghözkötöttsége is megfelel a nyugati hűbériség következményeinek.

Kelet-Európának másik nagy területe, a Balkán déli része, melyet Kis-Ázsiától csak szűk tengerszoros választ el s melynek művelő és szervező központját éppen a két világrészt összekapcsoló Byzancz-Konstantinápoly képezi, lesz egy sajátságos állami és társadalmi élet színterévé, mely egészen elüt az európaiától s tisztán ázsiaiának sem nevezhető.

A kelet-római császárság lassan kifejleszti a byzantinizmust, melyben a görög-római és keresztény műveltség elemei az ázsiai despotizmussal és theokratikus felfogással vegyülnek össze. A császárság lassú haldoklása mind nagyobb tért enged az ázsiai élet tényezőinek s mintegy előkészíti a talajt a középkor végén beálló teljes uralmuknak.

A középkor végén egymásután mossa el Európától az ottoman török áram a birodalom egyes részeit. Az ujkor kezdetén a központot, Konstantinápolyt is előnti. A XVI. század folyamán pedig a balkán uralmakat a Duna mentén egyenként kebelezi be: Oláhországot, Szerbiát, Boszniát, Moldvát, Beszarabiát s végül Magyarország nagy részét. Legnagyobb kiterjedését éri el Solimán alatt.

Európának legkeletibb, első félszigete tehát, melyen először jelenik meg az európai művelődés a maga teljes virágzásában s mutatja be társadalmi életének nagy

külömbiségeit az ázsiaitól, az ujkorban ismét visszahanyatlik ezredéves fejlődéséről az ezt megelőző élethez.

A török által elszakított területek csak a nyugat-hoz közelebb eső részeken érzik meg az európai élet hatásait, mint ezt Magyarország ujkori történetében lát-tuk. A távolabb eső területek teljesen elvesztik európai jellegüket s így nem is szolgálhatnak vizsgálódásaink tárgyául az ujkor első századában meginduló egyetemes európai fejlődés feltűntetésében.

Skandinávia után már elérkeztünk a földrajzi tekintetben még Európához tartozó, művelődési szempontból azonban attól különváló területekhez, a melyek tulajdonképen már átmenetül szolgálnak az ázsiai műveltséghez, politikai és társadalmi viszonyokhoz.

Oroszország, bár itt sem a nyugati hűbériség kezdődő hatásáról, sem az abszolút királyság kifejlődéséről nem beszélhetünk, mégis közeledik a nyugati fejlődéshez, illetőleg e mellé helyezhető, ha tekintetbe vesszük azon változásokat, a melyeken korszakunkban átment, különösen ezen változásoknak az eredményekben való megegyezését. A megegyezés azonban nem tesz tanúságot a folyamat azonosságáról, mert itt nem a nyugati erők hatásainak és ellenhatásainak eredményét találjuk, hanem a nyugatiaktól eltérő keleti — részben byzanci, részben tisztán ázsiai — s még némileg a törzsi életre emlékeztető tényezők működnek.

Kelet-Európának másik fele, a Balkán, nemcsak hogy teljesen kikerül az európai államfejlődés köréből, hanem állami és társadalmi szervezete az ázsiai hódoltság alatt bomlásnak indul.

MASODIK RESZ.

A HŰBÉRISÉG MEGSZÜNÉSÉNEK ÉS AZ ABSOLUT KIRÁLYSÁG KIFEJLŐDÉSÉNEK OKAI.

Irodalom: Hajnik J.: Egyetemes európai jogtörténet. Budapest, 1896. Laurent: Etudes sur l'histoire de l'humanité. V—IX. k. Paris, 1864. Guizot: Histoire de la civilisation en Europe. Paris, 1894. Buckle: History of civilization in England. I—III. k. London, 1894. Draper J. W.: The intellectual development of Europe. II. k. London, 1875. Roscher: System der Volkswirtschaft. I—IV. Stuttgart, 1892—94. Schönberg G.: Handbuch der politischen Oekonomie. I—II. Tübingen, 1896. Rogers Th.: The economic interpretation of history. I—II. k. London, 1894. Lamprecht: Deutsches Wirtschaftsleben im Mittelalter. I—III. k. 1885—1886. Pulszky Á.: A jog és állambölcsészet alaptanai. Budapest, 1885. Pikler: A jog keletkezéséről és fejlődéséről. Budapest, 1897. Ihering R.: Der Zweck im Recht. I—II. Lipse, 1884—86.

ELSŐ FEJEZET.

AZ EGYETEMES JOGFELJÖDÉS FOLYAMÁNAK MAGYARÁZATA.

1. §.

A jogfejlődés elemi okai.

Irodalom: Guizot: i. m. 1—42. l. Buckle: i. m. I. köt. 4. feje.

Az előbb nyújtott alkotmánytörténeti részben lehetőleg tartózkodtunk azon okoknak megjelölésétől, a melyek előidézték azt a nagy átalakulást, a melyen a

hűbéri kor közéleté átment. Célunk volt az egész folyamatnak lehető világos, tiszta leírása s ebben a jogi szempontnak jutott természetesen a túlnyomó rész.

A leírásban kijelöltük az egész fejlődésnek egyetemes jelenségét, a modern királyság kialakulását s körülötte csoportosítottuk a közéletnek összes többi jelenségeit, nem is terjeszkedtünk ki a részletekre, mint a melyek előre kijelölt feladatunk körén kívül esnek.⁸²⁾

Az ujkori királyság megalakulásának története egyik oldala annak a folyamatnak, a melynek másik oldala a hűbéri uralmak megszűnése. A kettőnek története egy és ugyanaz s ha az egyik fejlődésének okait előadjuk, úgy egyszersmind már elmondtuk a másik megszűnésének, felbomlásának tényezőit is. A társadalom épületének minden egyes kihulló köve helyébe látjuk helyezkedni az újat s az egész épületnek átalakulása nem egyszerre történik, nem egy hatalmas földrengés által romhalmazzá dőlt épület felett emelkedik szemeink előtt az új, hanem lassan, észrevétlenül a régi bolthajtások és pillérek még tartó erejét felhasználva, nyújt újabb és megfelelőbb menedéket.

Az egyetemes európai jogfejlődés ujkori szakának okait kutatva, az európai művelődés tényezőihez kell fordulnunk, mert a társadalom összműködésének szervezése, a jog, egy részét képezi az európai emberiség egyetemes életének.

Ha keressük az európai művelődés megkülömböztető jelét a művelődésnek azon kisebb-nagyobb köreiben, a melyeket úgy a még ma is virágzó, európai hatásoktól jóformán teljesen mentes civilisatiók (pl. China), mint a múltban magas fokra emelkedett, de már teljesen elenyészett művelődési cyclusok (Babylon, Assyria, Egyptom, Mexico, Peru) tüntetnek fel, meg fogjuk azt találni

⁸²⁾ A tanulmány már kijelölt feladata az ujkor alkotmányfejlődésének elemeit nyújtani. A bevezetésben vázolt körben öleli fel tehát az alkotmányi élet főtényezőit, illetve ezeknek működését.

az exact ismereteknek sokkal tökéletesebb kifejtésében és általánosabb elterjedtségében. Az európai életnek feltétlenül nagyobb változatossága, folytonosan előrehaladó gyors hullámvázai mind visszavezethetők az előbb kijelölt jelenségre.⁸³⁾

Ez a jelenség visz bennünket az egész társadalmi fejlődés ható okára, mely az emberiséget a teljesen műveletlen állapotból a művelődés egymást követő fokozataira emeli. Ez a végső ok az *értelem fejlődése*.⁸⁴⁾

Az emberi értelem fejlődésének közvetlen következménye a tudásnak, ezt tárgyi értelemben véve, megfelelő gyarapodása. Az öntudat körének kiszélesülése az embert környező természet erőinek ismeretét, azok hatásainak és ellenhatásainak felhasználását eredményezi. A természetnek a fejletlen öntudat előtt rejtett erőit felhasználva, emelkedik ki az ember a természet világából.

A központi igazság, melyből kiindulunk tehát az, hogy az európai művelődés következménye a tudás, ismeretek fejlődésének és elterjedésének. A művelődés európai folyamának megkülönböztető jele, hogy ez a folyamat sokkal tökéletesebb, gyorsabb és változatosabb, mint a többi világrészekén.

A jog fejlődésének végső okát szintén a művelődés ezen központi törvényében találja. Az ismeretek szaporodása és elterjedése a társadalom összműködésének mind tökéletesebb, finomabb alakulatait hozza létre.⁸⁵⁾ Az

⁸³⁾ «We have also seen that mental laws are in Europe more powerful than physical laws; and that in the progress of civilization, their superiority is constantly increasing, because advancing knowledge multiplies the resources of the mind, but leaves the old resources of nature stationary.» Buckle: i. m. I. k. 227. l.

⁸⁴⁾ «... if we wish to ascertain the conditions which regulate the progress of modern civilization, we must seek them in the history of the amount and diffusion of intellectual knowledge...» Buckle: i. m. I. k. 228. l.

⁸⁵⁾ «... and the total actions of mankind, considered as a whole, are left to be regulated by the total knowledge of which mankind is possessed.» Buckle: i. m. I. k. 228. l.

egyetemes európai jogfejlődést jellemzi a szervezés különböző módjainak gyorsabb egymásutánja, nagyobb változatossága és a megszerzett ismeretekkel való tökéletesebb összeegyeztetése.

A most nyújtandó oknyomozó részben tehát a fő feladat a hűbériség megszűnésének, illetve az egységes királyság kifejlődésének folyamatát megmagyarázni az egyetemes jogfejlődés mozgató erejével, az ismeretek fejlődésével. Ezen elsőrangú tényezőkön kívül a fejlődésben számos másodrangú is működik közre; a közvetett hatások a közvetlenekkel keverten jelennek meg. Nem is lehet egyszerűen a végső elemre bukkanni addig, míg a közbeneső rétegeken át nem hatoltunk. A kutatásnak tehát fel kell ölelnie a látszólagos, külső okok bemutatását is és ezeket összekapcsolni a valósággal, a belsővel.

2. §.

A hűbériség keletkezésének és virágzásának főtenyezői.

Irodalom: Hajnik: i. m. 37. l. 129. l. Laurent: i. m. VII. köt. Guizot: i. m. 91–125 l. Freeman: Comparative Politics. 168. l. Maine H.: Village communities in the East and West. London, 1876. 131–175. l. Draper: i. m. I. k. 376. l. Buckle: i. m. II. k. 110. l. Gierke: Rechtsgeschichte der deutschen Genossenschaft. Berlin, 1868. 153–202. l. Schönb erg: i. m. I. k. 30–52. l. II. k. 15. l. Conrad-Loening: Handwörterbuch der Staatswissenschaften Jena, 1890–92. I. k. 25. l. IV. k. 933. l. Roscher: i. m. II. k. 1–131. l. Lamprecht: i. m. I. 1. 1–63. l.

A mint a dogmatikus részben tettük, hogy jobban átfoghassuk a tulajdonképeni vizsgálat alá vett egész folyamatot, mielőtt áttérnénk a hűbériség megszűnésére ható okoknak bemutatására, meg kell érintenünk a hűbériség megalakulásának előzményeit és virágzásának tényezőit.

Az európai művelődés a középkorban egészen visszahanyatlik s örökösen előrehaladó (spirális) körforgása lassan újból megindul.

A görög-római művelődés kincsei, úgy látszik, teljesen elvesznek. A több mint ezredéves szellemi fejlődésnek igazán bámulatra méltó eredményeit, a százados tapasztalatok leszűrődését elmossa az a fergeteg, mely Európa északi részéről szakad le a nyugat-római birodalomra.

A keletről nyugat felé mozgó árja (indo-európai) hullámoknak egy újabb beözönlése ez. A nyugat-római uralom utolsó századaiban már a birodalom szívébe, Rómába is elhallatszik a Rajna felől és a Duna mentéről az itt felállított gátakat ostromló népcsoportok zúgása s a bölcse császárok minden törekvése hiábavalónak bizonyul a fajrokon, de barbár germánok ellen.

Tacitus (*Germania*) és Caesar (*Commentarii de bello Gallico*) leírásaiból ismerjük meg ezeknek a törzseknek életét s elég jól megtudjuk mérni azt a szellemi fejlettséget, a melylyel birtak. Intézményeik, erkölceik, világnézetük, kezdetleges, félnomád életmódjuk, egész közéletüknek, társadalmi és állami berendezésüknek fejletlen volta pontossággal megmutatja együttműködési képességüket, ismereteiknek azt a korlátoltságát, a melylyel minden nép fejlődésének ezen a fokán birhat.⁸⁶⁾

A germánok rendelkezésre álló ismeretei arra a kis körre szorítkoztak, a mely egy félnomád nép igényeinek megfelel. Hogy a középkorban egészen újból indult meg a művelődés lassú haladása, annak főoka, mert a nyugat-római tudást a műveletlen hódítók nem voltak képesek befogadni, áthasonítani. A törzsek értelmi képessége nem volt elég erős arra, hogy felfoghatta volna azt a túlfinomodott alakba öntött római tudást s alkalmazhatta volna azokat az ismereteket, a melyek az emberi életet az anyagi és szellemi jólét magas fokára emelték.

Nem lehet csodálkozni, hogy a tudatlanság első következménye volt az a féktelen rablás és rombolás, melyet az egész nyugatot beharangoló, zsákmány után járó törzsek, népcsoportok kifejtettek. Annak, a mi a

⁸⁶⁾ A Róma alapításánál összevegyülő latin, etrusk, sabin stb. törzsek birhattak hasonló fokú műveltséggel.

római életnek tökéletességét létre hozta, a társadalmi és állami célok megvalósítására szolgáló s végelemzésben az egyén életét tökéletesítő intézményeknek, összműködési szervezeteknek semmi becsők nem volt a germán törzsek előtt, mert értelemmel sem bírtak rájuk nézve.

A görög-római műveltség összedőléséhez hozzájárult a római részről a túlfinomodás következtében előálló eltompulása, belső elgyengülése az összműködési képességnek. A császári Róma nem volt képes a társadalmi védelemhez szükséges szervezetet megvalósítani, mely a katonailag edzett, erkölcsileg fegyelmezett barbárok támadásait visszaverhette volna.

Igy sikerült a nyugati és keleti gótoknak, vandaloknak, longobardoknak stb. nagyrészt tönkre tenni a magasfokú ipart, kereskedelmet, a modern technikának tanulmány tárgyául szolgáló nagy összeköttetési vonalakat, végül megsemmisíteni az egész gazdasági élet központjait, a városokat.

A kőfalaktól, zárt helyektől irtózó s a tágas mezőket, őserdőket kedvelő germán, a ki ott üttötte fel sátorát, a hol a legbujább legelő kínálkozott marháinak s a legdúsabb vadászatra nyújtott alkalmat a vidék, hogyan lett volna képes felfogni azt, hogy egy központi-lag szervezett, piacokkal ellátott város ipara és kereskedelme, a munka-megosztás mentől tökéletesebb keresztlvitale sokkal biztosabb, boldogabb élet megteremtője, mint a szabadban tanyázás és a rablókalandok üzése.

A midőn a rombolás, zsákmányolásnak már alig volt tere, az állandó letelepedés kényszerítő szükségként állott a törzsek előtt. Szakítaniok kellett eddigi életmódjukkal, ha nem akartak elpusztulni; létérdekőknek belátása viszi a félnomád törzseket végleges letelepedésre s ezzel kapcsolatban ismereteiknek megfelelő földművelésre.

A római magasfokú, intensiv, földművelés helyébe, az ideiglenes rablógazdaság lépett, mely főként a még műveletlen és őserőtől duzzadó új területekre vetette magát. Mi volt egyszerűbb, mint felgyujtani az erdőket

s a hamuval így páratlanul megtermékenyített földeket bevetni?

Lassan megindult az új gazdasági életmódnak megfelelő együttműködés szervezése is. Az a törzs-szervezet, mely a nomád és félnomád hódító életnek megfelelt, már nem elégítette ki a földművelő élet igényeit. A cselekvéseknek egészen új tömege állott elő, ezek működési körének meghatározása, együvéfoglalása új feladatokat tűzött ki a fejlődő társadalom elé. Az új feladatokat megoldani csak a rendelkezésre álló ismeretek segíthettek, a melyek a területi együvé tartozás szükségleteinek megfelelőleg a mark szervezetet léptetik a törzsi kötelék helyébe.

A letelepedés következtében beálló földműveléssel elérkeztünk az európai művelődés középkori folyamának első szakához.

Az eddigiekben a hűbéri élet előzményeit rajzoltuk. Az egész folyamat főjellemvonása a magasabb műveltségről való lehanyaglás. Ennek oka a szellemileg alacsonyabb fokon álló társadalom uralomra kerülése. Az általános művelődési folyamatnak megfelelően az állami és társadalmi összműködés is a minimumra szorul. Az egész ismert világra kiterjedő állami szervezetbe egygyéfglalt, a túlfinomodott élet igényeit kielégítő Rómát az apró népcsoportoknak az élet elemi szükségleteire szorítkozó együttműködése váltja fel.

A letelepedés nyújtja a hűbériségnek egyik főelemét: a földet. A mind tökéletesebb földművelésben jelölhetjük ki a hűbériség létrejövetelének első közvetett tényezőjét. A főtényező a germán törzsek szellemi fejlődésében beálló, előbb jelzett emelkedés, mely az állandó letelepedésben találja meg a kifejezését.

Miután kijelöltük a földnek viszonyát a fejlődés egyetemes ható okához, áttérhetünk azon jelenségek vizsgálatára, a melyek közvetlenül a földhöz kapcsolt élettel vannak összefüggésben.

Az egész középkoron át mindjobban kidomborodik a földnek kizárólagos hatása a felette lefolyó és hozzá-

fűződő szervezkedésre. Minden együttműködés a földmívelő élet lehetőségeinek, előfeltételeinek megteremtésére vonatkozik. Természetesen ez az egész szervezkedés eleinte igen tökéletlen; hiányoznak a föld geológiai sajátosságaira⁸⁷⁾ vonatkozó ismeretek, az előrelátás nem emelkedhetik arra a fokra, hogy meghatározza az erre vonatkozó különböző összműködési módoknak egész sorozatát.

A hűbériség, mint a kezdetleges középkori társadalomnak első nagyobb szerű rendezése, teljesen megfelel az egész korszak szellemi fejlettségének. Azok a kisebb központok körül tömörülő uralmak, melyeknek összekötő kapcsa a hűbérúr hatalma, kielégítik a kezdetleges földmívelés szükségleteit: elegendő védelmet nyújtanak a földtermékek nyerésére szükséges idő alatt a külső támadások ellenében s összefoglalják azon cselekvéseket, a melyek együttműködése az extensiv gazdálkodás viteléhez szükséges.

A hűbériség alapja a föld,⁸⁸⁾ célja a fokozottabb védelem. A hűbérúr a középkor folyton harcban álló katonája. A hűbéri szolgáltatások kezdetben egyszerű ellenszolgáltatás jellegével bírnak: a katonai szolgálatok fejében járnak. A hűbériségnek ezt a jelentőségét világosan bemutatja a lovagi intézmény,⁸⁹⁾ mely a hűbériség törzséről hajtott ki s ennek természetét egészen magán viseli.

Az egész intézmény a lovas hadszolgálatnak szervezése, a védelmi szükséglet kielégítésének egy tökéletesebb módja. A lovagi életre nevelés (a „page“ „Knappe“-szolgálat) kifejleszti azokat a tulajdonságokat (fegyver-

⁸⁷⁾ Továbbá a nagyobb körre terjedő együtt-termelésre, a különböző termelésre alkalmas productumok kiválasztására, közös piacok alkotására stb. vonatkozó ismeretek.

⁸⁸⁾ L. Maine S. H.: Early history of institutions. London, 1893. 85. l. — U. a.: Ancient law. London, 1870. 107. l. — Czikksorozat a Jogtudományi közlöny XXXI. évfolyam 35. sz. (1896): Jogtörténeti irányok. I. 274. l.

⁸⁹⁾ L. Hajnik J.: i. m. 145. l. — Buckle: i. m. II. k. 131. l.

forгатási nagyobb ügyesség, fegyelmezettség stb.), a melyek által a társadalmi védelem fokozottabb lesz.

A hűbéri szervezkedés azonban nem akadályozta meg továbbra sem a harczot, rablókalándokat, zsákmányolást; a kis uralmi körök folytonos surlódásban vannak egymással.⁹⁰⁾ Ha keressük az okát annak, miért nem gondoskodtak nagyobbyszerű védelemről, nem szervezkedtek nagyobb tömegekbe, pedig így sokkal nagyobb biztonságot, békét teremthettek volna s megfelelőbben művelhették volna a nagyobb védelemben részesülő földeket, meg fogjuk találni az európai társadalom értelmiségének azon fokában, mely a folytonosan összeütköző cselekvési körök ilyen czélszerűtlen elhelyezésével beéri, mert nem képes felfogni a nagyobb egyesüléssel járó előnyöket. Más oldalról azonban épen a hűbériség egy magasabb fokú művelődés szervezési módja. A megelőző törzsi étellel szemben a hűbériség határozott haladás. A törzséletnek jóformán teljes bizonytalanságát az anyagi és szellemi jólétnek nagyobb foka váltja fel. A mindennapi élelemnek véletlen és kiszámíthatatlan esélyektől (dús legelő, bő halász- vagy vadászterület felfedezése, zsákmányra bukkadás stb.) függése a földművelő életre való átmenettel megszűnik.

A társadalom életének ezen belső átalakulásához híven bizonyos nagyobbfokú, habár még igen korlátozott biztonság áll elő, melyet a hűbériség nyújt. Még mindig nem tudhatja a hűbéres, hogy az elvetett életet ő fogja-e learatni, képes lesz-e hűbérura megvédeni a szomszéd támadásaitól.

A középkor második felében azonban maga a hűbériség fejlődik oly irányba, mely a nagyobb védelmet, tartósabb békét s ennek megfelelően az anyagi jólétnek bővebb forrásait nyitja meg. A kisebb központok, hűbérúri hatalmi körök egymáshoz bizonyos tartósabb viszonyba jutnak és pedig rendszerint egymás aláren-

⁹⁰⁾ Igen szépen jellemzi a hűbéri szervezkedés tökéletlenségét az a szabályozás, mely a „Fehde“ jogában nyer kifejezést s a hűbéri élet körülményeivel való elszámolásnak eredménye.

deltségét állapítják meg. Nem a tisztán egyenragúak szövetsége lesz a főalakulat, hanem a gyengébbeknek, kevesebb erővel rendelkezőknek az erősebbekhez, hatalmasabbakhoz fordulása. Hűséget esküszik az egyik hűbérúr a másiknak, saját erejét hozzákapcsolja a másikéhoz; azt megvédeni segít s így ő is számíthat védelmére. Így jön létre a hűbéri láncolat, haladás a tökéletesebb védelem felé.

3. §.

A hűbériség felbomlásának és az ujkori királyság kifejlődésének főtenyezői.

Irodalom: Hajnik: i. m. 168. l. 188. l. Laurent: i. m. VII. köt. 435–552. l. VIII. k. 385–419. l. Guizot: i. m. 249–352. l. Draper: i. m. II. köt. 105–251. l. Freeman: Chief periods of European history. 185–204. l. Heusler A: Der Ursprung der deutschen Stadtverfassung. Weimar, 1872. Maurer: Geschichte der Städteverfassung in Deutschland. Erlangen, 1869–71. Hegel K.: Geschichte der Städteverfassung von Italien. Lipcse, 1847. Roscher: i. m. II. k. 1–131. l. III. k. 1–34. l. 59–90. l. 366. l. Lamprecht: i. m. I. 1. 589–663. l. Schönb erg: i. m. I. k. 30–52. l. II. k. 15. l. Conrad-Loening: i. m. I. k. 25. l. IV. k. 933. l.

I.

A VÁROSOK, MINT A GAZDASÁGI (IPARI, KERESKEDELMI) FEJLŐDÉS GYÚPONTJAI.

A középkori művelődés csakhamar meghaladja azt a fokot, a melyen a hűbériség teljesen kielégíti az igényeket, tehát annak felbontását és tökéletesebb, hatékonyabb szervezési módnak létrehozását idézi elő: a modern királyság megalapításához fog.

Már itt kijelölhetjük a haladásnak irányát, a mely az egész változásnak megadja jellegét. A földművelő életről az ipari, kereskedelmi életre való átmenet ez. A földműveléssel kapcsolatban szorúl háttérbe a föld s

megszűnik az egész gazdasági élet központja lenni, helyébe az ingó vagyon, majd annak képviselője az általános értékmérő, a pénz lép. Az átmenetet tisztán gazdasági szempontból lehet úgy is jellemezni, hogy a naturálgazdaságból a pénzgazdaságba való átmenet.⁹¹⁾

Az európai élet fejlődésének ezen újabb szakában már jelentkeznek azon erők, a melyek közvetett okai a hűbéri rend megszűnésének.

A hűbériséget felbomlasztó erők kifejlődését főként a városokban észlelhetjük. A folyamat tart az egész középkoron át, kezdetben a hűbériség kifejlődése elnyomja, később ellensúlyozza s csak a XV—XVI. századokban jelennek meg a folyamat által előidézett változások.

Már a középkori intézmények virágzási korában megindul a mindjobban összeépülő községeknek (falvaknak) városokká alakulása. Az életmód megváltozása ugyanis a lelki életre visszahatott: a földművelő nép nem lehet oly harezias indulatu, mint a félnomád, melynek harczedzettségét a mindennapi küzdelem tartja ébren. Támadó fellépés, kalandozások esetleges eredményei helyébe inkább a védelem által nyújtott nagyobb előnyök lépnek. Könnyű lesz lemondani a mérhetetlen, de védtelen mezőkön, hirtelen meglepetésnek kitett völgyekben való életről s bevonulni a vízzel telt sánczok és kőfalak biztos menedékébe. Így lesz lehetővé a városi életnek ujjaébredése Európaszerte. Nem is semmisült meg az teljesen.⁹²⁾ Elszórva, itt-ott maradtak emlékei és a római műveltség edző körébe vont tartományok (Gallia, Hispania stb.) gyarmatvárosaiban a latin és kelta keverék lakosság fentartotta magát s ezzel együtt utmutatást nyújthatott a germán lakosságnak, mely elérkezett szellemi fejlődésének azon szakához, a melyben a városoknak, mint az anyagi és szellemi jólét hatalmas mozgatóinak, alapítása következik.

⁹¹⁾ L. Schönberg: i. m. I. k. 49. l.

⁹²⁾ L. Freeman A. E.: Comparative Politics. London, 1896. 55. l. 249. l.

A város nemcsak védett hely,⁹³⁾ a hol állandóan laknak a letelepült családok, hanem gyülekezési helye az egész vidéknek. Nemcsak szent, vallásos cselekmények végzésére s ezzel együtt szövetségek megújítására, törvényhozás és bíraskodás céljaira szolgál, hanem a különféle termékek kicserélése történik itten, vagyis a város egyszersmind *p i a c z*. Az állandó árúcsereinek itt nyújtott lehetősége megadja a munkamegosztás, árúközvetítés (kereskedelem), belterjesebb gazdasági művelés eléréséhez szükséges impulsusokat.⁹⁴⁾

A városok lesznek a fejlődő ipar, kereskedelem, közlekedés központjai. Innét indulnak ki a vidékre azok a hatások, a melyek az új életnek első jelenségei. Lassankint a vidék földművelését tökéletesebbé, belterjesebbé teszik, ezzel együtt az anyagi élet összes viszonyai is átalakulnak. A munkamegosztás és egyesítés fejlettebb alakzatai, a termelés és fogyasztás arányának pontosabb ismerete a további haladás eszközlői. Így különösen a *c z é h e k* be való csoportosulás az ipari élet kezdetén kiváló fejlesztő hatással van a különböző iparágak tökélesbülésére.

A városokban keletkezett *u. n. testületi szellem*, melynek eredménye a *czéhirend* is, nem egyéb, mint a hatékonyabb szervezkedés szükségérzete. Az erőknek együttmunkálkodásra tökéletesebb összefoglalása csakhamar reávezetett az így elért eredmények további fokozására. Oly köröket vonnak össze, a melyek mind nagyobb sikereket tudnak felmutatni. Így keletkeznek a kereskedelmi szövetségek (*gildék*) s az európai nagy-

⁹³⁾ L. Esmein A.: Histoire du droit français. Paris, 1895. 295. l. Laurent: Études sur l'histoire de l'humanité. Paris, 1865. VII. köt. 448—503. l. Lippert: i. m. II. k. 565. l.

⁹⁴⁾ Azok, a kik bizton számíthatnak egy általok állandóan termelt árú kelendőségére, minden tapasztalataikat erre fordítják s így a folytonos egy körre szorított észlelés természetes következményeképen újabb ismereteik megszerzésével megfelelőbb, tökéletesebb eszközök és módok egész sorát teremtik meg.

kereskedés alapjait rakják le. Ennek a folyamatnak a végén áll a Hansa, mely belső szervezetében, külső megjelenésében a modern állami létnek fokáig emelkedik.⁹⁵⁾

II.

A VÁROSOK, MINT A SZELLEMI FEJLŐDÉS (HUMANISMUS, RENAISSANCE) GYÚPONTJAI.

Eddig az értelmi fejlődésnek az anyagi élet terén való átalakító hatását jeleztük, szükséges ismernünk ennek kútforrásait.

Itt ismét főként a városokhoz kell fordulni, mint a melyekben az egész középkoron át művelt tudományok mindtökéletesebb összegyülemlése és széteszlása felállítja a célok megvalósítására szolgáló intézmények képét.

A városi életben észleljük a görög-római műveltség növekvő feléledése, átértése következtében mindjobban elterjedő felvilágosodás működését.

A humanismus, renaissance nem egyéb, mint az egész középkoron át tartó szellemi fejlődésnek végső eredménye. Az ó-kori classicismus művelése tartott a hűbéri anarchia legvirágzóbb századaiban is. A görög-római műveltség elvesztette egyetemes hatását s az életből bevonult a klastromok, zárdák rejtekébe, majd az iskolák falai közzé. Az olasz és francia egyetemek voltak letéteményesei az ismereteknek, igazi tudásnak, melynek felhasználásához még nem volt meg az európai társadalomban a kellő értelmi képesség. Csak igen kevesek, szellemileg a koruk felett állók tudták felfogni egy sokkal magasabb műveltség lehetőségét; ezek eltűntek a nagy tömegben, a mely őket utopistáknak, rajongóknak tartotta s tudásukat eretnekségnek bélyegezte. Ezek-

⁹⁵⁾ Tényleg kilép a Németbirodalom állami közösségéből. Külön szárazföldi és tengeri hadserege van, ennek fentartására szolgáló pénzügyi szervezettel bír. Külön képvisellete révén szerződéseket köt és háborút üzen meg.

nek az egyes itt-ott feltűnő eretnekeknek száma, a kik szakítottak ép úgy az alchimiával és astrológiával, mint a rideg, élettelen schémákban megmeredt scholastikával mindjobban megszaporodott.

Lassú és hosszas folyamat az, a melyben az emberi élet belsőségének, niveaujának emelésére szolgáló ismeretek közös tulajdonává lesznek az egész európai társadalomnak.

A felvilágosodás elhagyja a klastromok homályát, a magányban elmélkedők csendes rejtekhelyeit s befogadásra talál főként a városok fejlődő életében. Itt merül fel legelőször szüksége a magasabb szervezésnek, itt alakulnak ki azok a vágyak, a melyeknek megvalósítását nyújthatják a tökéletesebb eljárási módok, a közérdeknek tisztább elválasztása a magánérdektől, illetve az összeség érdekeinek hű megvalósítása.

A városokból a humanismus csakhamar a hűbéru urak udvaraiba vonul, a hol megjelennek hirdetői s míg az egész hűbéri világfelfogásnak, életmódnak balgaságait, tévedéseit, előítéleteit szigorú következetességgel feltárják, megmutatják az utat az élet nagyobb boldogsága, tökéletessége felé.

A legisták,⁹⁶⁾ a humanismus jogászai, kifejtik a központosított, egygyéfglalt hatalomnak a közérdek megvalósítása felé törekvését; megértetik az állami közigazgatás rendkívüli fontosságát az élet minden terein; meghatározzák az államhatalom működésének egyetemes jelentőségét az állami szervezkedésben. A legisták szeméi előtt a legtökéletesebb példa, a multnak legfényesebb képe, a római császárság és ennek absolutismusa lebeg. Azt a magasfokú műveltséget csak oly mérvű szervezkedés mellett tartják lehetőnek, mint a minőt a római császárság nyújt. A császárság kezében összpontosuló közhatalom s az ennek megfelelő igazgatás az, a mi

⁹⁶⁾ L. E s m e i n: i. m.: 346—351. l. S t i n t z i n g R.: Geschichte der deutschen Rechtswissenschaft. München-Lipcse, 1880. l. k. 88—102. l. S t e i n L.: Die Verwaltungslehre. (Das Bildungswesen.) Stuttgart, 1884. 69—81. l.

megmagyarázza a római birodalomnak az egész ismert világ feletti uralmát (*dominium mundi*). Az egy akarata, mely a közakaratot, közérdeket van hivatva megvalósítani, egységes cselekvéssel való keresztülvitele az az eszmény, a mely felé törnek.

III.

A KIRÁLYSÁG.

A jelzett irányokban megindult művelődés tartalmazza azokat az erőket, a melyek észrevétlenül megkezdik hűbériségbomlasztó és államszervező munkájukat.

A legtökéletesebben kifejtett hűbériség sem volt képes megadni a középkori társadalomnak azt a szervezetet, azokat az intézményeket, a melyek eleget tettek volna a szellemi művelődés folyton növekvő igényeinek.⁹⁷⁾ A XI—XIII. századok történetében olvassuk a legkétségbeejtőbb zavarokat, kiáltó erőszakoskodást, folytonos veszélyeztetését az élet és vagyon biztonságának. Ez ellen küzdeni, némi egységet megteremteni a hűbéri társadalom nem birt; intézményei: a bárók parlamentjei, a tartományúri székek bárminő alakban is jelentek meg, teljesen hatástalanok maradtak. Hiába törekedett az egyház, a középkor egyetemes állama, az istenbéke (*treuga dei*), menedékjog (*jus asyli*) intézményeivel, vallásos eszközeivel, az *interdictumok* özőnével olejét venni a harcoknak. A rend, közbéke helyreállítása, az igazságszolgáltatás végett nem volt kihez fordulni.

A hűbéri királynak,⁹⁸⁾ mint láttuk, csak czime volt s nem valóságos királyi hatalma. A hűbéri elméletnek megfelelően még tulajdoníthatnánk is ennek valami befolyást, tekintettel az ő helyzetére, hisz a hűbéri lánczolat utolsó és legfelsőbb szeme a király. Ennek azonban épen nem volt közvetlen kihatása. A hűbériség nem ismerte az összes hűbérurak függését a királytól,

⁹⁷⁾ L. Guizot: i. m. 268. l. 311. l.

⁹⁸⁾ L. Guizot: i. m. 267. l.

ők csak a közvetlen felettök álló tartományurnak tartoztak engedelmességgel, nem a királynak, sokszor épen ez ellen kellett harczolniuk. Nem a király és alattvaló állanak egymással szemben, hanem a főhűbérúr és az ő hűbérese. Ez egyszerű következése a hűbéri felfogásnak.

A fentebb már vázolt szellemi fejlődés, mégis mindinkább a hűbéri királyság felé vitte az egész középkori társadalmat.

Egyedül egy erős központi hatalom megalkotása, a mely a közérdeknek szolgálatában áll, teszi lehetővé a közjólétnek megteremtését, a mely a kor magasabb műveltségi fokának megfelelő.

A hűbéri királyságban találja meg a hűbériből a modern életre való átalakulás azt az intézményt, a mely alkalmas az új társadalmi szervezés keresztülvételére.

Mielőtt azonban idáig elérkezne a fejlődés, a nagyobb szövetségek által elért sikerek, különösen pedig a városokban létesített igazgatás, tehát erőteljesebb és mind czéltudatosabb együttműködés rendkívüli előnyei, a gazdaságnak és jólétnek az a bősége, mely azokat eltölti, reá vezetnek a hatékonyabb, a közérdeket egységesen képviselő intézmények létesítésére. Így indul meg a főhűbérurak tartományainak állami szervezése. A kisebb köröket elnyelik a nagyobbak; a hűbérúri intézmények ily irányú átalakításában nyer kifejezést a közérdek megvalósításának és ápolásának szükségérzete.

Az általános harczot a kikerekedett nagyobb tartományok harcza váltja fel. A nagyobb szellemi és anyagi erővel rendelkező tartományurak által teremtett nagyobb béke meghozza következményeit a művelődés hatalmas lendületében.

A gyengébb menekült az erősebb hatalma alá, hogy létét biztosítsa; az erősebb a nálánál erősebbhez fordult s így tovább: ez volt a hűbériség. A szellemi haladás feltárja a társadalomszervezés tökéletesebb módjának lehetőségét. Az együttlét feltételeinek megállapítása azonban mindaddig nem felel meg a szellemi haladás

követelményeinek, míg meg nem szűnik az erőnek az a szétválasztása, mely a hűbériséget annyira jellemzi. Csak egy központi hatalom, melylyel más nem áll szemben, képes az összeseknek elszórt erőit egyesítve, minden egyesnek legfőbb jólétét megteremteni.

A hűbéri királyság átalakulása a modern királyságra akkor kezdődik, a midőn a király úgy kezd hatékonyan fellépni, mint a közbéke védője, a magánharczok megszüntetője és az igazság szolgáltatója.

Kezdetben igen ritkán csak egyesek fordultak hozzá; ebben a kezdődő szereplésében, úgy látszik, nem kis tér jutott még a királyi czimnek is, mely ugyan nem nagy hatást gyakorolt, de mégis felhívta az egyesek figyelmét. Így keresték fel néhány alkalommal egy hallatlan igazságtalanság megtorlása végett, némi rend megteremtésére tartózkodásának közvetlen közelében vagy egy sokáig húzódó viszály kiegyenlítése céljából.

A király beleavatkozott oly ügyekbe, melyekhez főhűbérúri állása jogczimet épen nem nyújtott. Minő czimen kezdte tehát ezt a feladatát gyakorolni? Mint a közbéke védője, legfőbb bíró, az osztó és büntető igazság megteremtője. Így sikerült a királynak bizonyos, inkább erkölcsi, mint jogi hatalomra szert tenni.

A fejlődés törvényének megfelelőleg jelenik meg a modern királyság először igen tökéletlen, bizonytalan, gyöngye és zavaros szereplésével.⁹⁹⁾ Az eleinte kifejtett hatalom igen korlátolt, esetleges, nem is önmagától működik, csak mások kezdeményezésére. A hűbéri királysággal szemben azonban már ott van a legfontosabb megkülönböztető jel, a közhatalmi működés, a mely teljesen idegen a hűbériséget eltöltő helyi (localis) hatalmak rendszerének. A legkifejezőbb erre a fejlődési szakra, ha azt mondjuk, hogy a király úgy tesz számot, mint az ország nagy békebirája.

Az ujkori királyság gyökerei tehát visszanyulnak a XII. századba (Franciaországban Vastag Lajos (Louis le Gros korába) hűbériség virágzási idejébe, de önálló

⁹⁹⁾ L. Guizot: i. m. 270. l.

megjelenése a XV. század második felére esik. A király levetkezi főhűbérúri minőségét majdnem teljesen s mint az egységes állami szervezet feje foglalja el helyét. A békebíró már valóságos souverain.

A király hatalmának emeléséhez szükséges eszközöket, mint láttuk, részben maga a hűbériség nyújtotta. A királyság ily módon való emelkedése tulajdonképen a folyamatnak csak külső képe. Nem a visszatérés (réversion), elkobzás (confiscation) stb. voltak a belső okai a modern királyság megalakulásának; nem is az ily eszközökkel megalapított vagyoni hatalom és az ennek megtartására szükségessé vált conserváló intézmények: ezek csak kísérő jelenségek, másodrangú tényezők. Ezek az eszközök ugyanis, mint jogi szerkezetek¹⁰⁰⁾ akkor jelennek meg, ha már meg vannak azok az életviszonyok, melyekre alkalmazhatók. A fejlődést nyomon követi a jog, mint a mely megadja a magasabb műveltségnek kereteit, mintegy összefoglalja annak legbecsesebb eredményeit.

A társadalom útját a tökéletesebb állapot felé a lelki élet szükségleteinek folytonos növekvése, a nagyobb szellemi és anyagi igényeknek fellépése és ezeknek kielégítése jelzi, ez pedig egyenes arányban áll azzal az értelmi fejlettséggel, a melylyel az illető társadalom bír.

A középkori művelődés folyama a legsötétebb századokon át folyton tart. A kezdetleges földművelésnek intensívebbé tétele, az ipar, kereskedelem és közlekedés folytonosan növekvő szerepe az anyagi jólét szükségleteit tökéletesebben látják el, sőt folyton újakat termelnek.

Az egész művelődési folyamat tetőpontját éri el a XV. század végén, midőn Amerika, az Indiákra vezető

¹⁰⁰⁾ A jogi szerkezetek azonban nem pusztán alakijetentűségűek. Hatásuk van az élet további fejlődésére. Ez a hatás nem erős a fejlődés kezdetén, annak folyamán azonban mindjobban előtérbe kerül. A jog ugyanis, mint folyton tökéletesebb vezetése az emberiség munkájának, mindnagyobb fontossággal bír, mert az együttműködés finomsága egyenes arányban áll az elérhető eredményekkel, a művelődés fokozottabb igényeivel.

tengeri út, Afrika ismeretlen területeinek és szigeteinek felfedezésével megindul a földrészeket összekapcsoló világkereskedelem.¹⁰¹⁾ Az iránytű feltalálása az Óceánt nyitja meg Európának; a könyvnyomtatás a humanista ismereteknek addig még nem is sejtett gyors elterjedését és haladását idézi elő s végül a lőpor általános használata a védelmi rendszert teljesen átalakítja.

¹⁰¹⁾ A XV. század végén és a XVI. században tett felfedezésekben találjuk a gazdasági élet átalakulásának egyik főtényezőjét. Végig kísérhetjük a felfedezések következtében beálló jelentősebb változásokat, a melyek közreműködnek a naturálgazdaságból a pénzgazdaságra való átmenet létrehozásában s az egész középkoron át uralkodó ingatlan gazdaság helyébe az ingót léptetik.

Az átalakulás legelőbb a kereskedelem minőségében és menetében áll be.

A szárazföldi kereskedelem, mely eddig kizárólag uralkodik, helyt enged a tengeri kereskedelemnek s ezzel megváltoztatja annak menetét is. (Megjegyzésre méltó az a körülmény, hogy a tengeri kereskedelem által Európába behozott tápszerek, élvezeti cikkek új, finomabb szükségleteket teremtenek.) A földközi tenger megszűnik a kereskedés egyedüli útja lenni s az atlanti óceán lesz a közlekedés főere. Ezzel természetesen azon európai országok jutnak szerephez, a melyek az atlanti tenger mellett fekszenek (Spanyolország, Portugália, Franciaország, Anglia, Hollandia). A continens belsejében levő kereskedővárosok jelentőségben sül, ednek: a tengerparti kikötőhelyek mind hatalmasabb kereskedelmi emporiumokká nővik ki magukat. A kiterjedtebb tengeri kereskedelem a tenger feletti uralmat, ez pedig a megfelelő szárazföldi biztosítja.

Az átalakulás második fázisa a világkereskedelem által megindított ipar terén megy végbe. A felfedezett világ részek közül különösen Amerika aranybányáival (Peru, Mexico) az európai csereforgalomnak (pénz) óriási lendületet ad; az árukat, különösen a munkadíjakat magasra emeli; az intensív gazdálkodáshoz szükséges tőke képződését megindítja. Így a virágzó ipar, kereskedelem a rendelkezésre álló tőke megtermékenyítésével a gazdagság új forrását nyitja meg az ingó vagyon birtokában. Ez mindenkinek egyformán hozzáférhető, nem úgy, mint a hűbéri minőséget feltételező föld feletti hatalom. Az ingó vagyon uralmával tehát ismét egy korlátja szűnik meg a hűbéri világnak: a vagyon minősége (föld által biztosított kizárólagosság. L. Roscher: i. m. III. k. 8. l. 366. l. Draper: i. m. II. k. 169. l.

Az európai társadalom életének ilymértvű megváltozása mellett az összműködés nem lehető többé a régi keretek között; az új találmányok, a szükségleteknek tökéletesebb kielégítési módjai a cselekvéseknek egész tömegét idézik elő s az egyszerű, tökéletlen szervezéssel már nem vezethetők, nem foglalhatók egybe.

Itt áll elő szüksége a szellemi, a gazdasági forradalom után a politikai, a jogi forradalomnak. A hűbériségnek jogilag szervezett magánharczát, mint teljesen tökéletlen és gazdaságilag feltétlenül kártékony elhatárolását és összefoglalását a cselekvéseknek, kell, hogy egy oly társadalmi kényszer váltsa fel, a mely békés eszközökkel pontosabban állapítsa meg a társadalmi együttlét feltételeit. Az egymásra halmozódó gazdasági értékek védelme kell, hogy fokozottabb legyen, mint a hűbérúr által nyújtható, hiszen az eltartására szedett hűbéri szolgáltatások nem felelve meg az intensivebb gazdálkodás követelményeinek, inkább tönkre teszik a vasallus gazdasági létét, mint elősegítik.

A közhatalom, mely az egész társadalom összerejének egységes szervezése, tehát a művelődés újabb periódusának köszöni létét. A modern királyság létrejötte megfelel az európai szellemi és anyagi fejlődés szükségleteinek s csakis ez magyarázza meg egész lényegét. A hűbériség formáiból kinőtt európai társadalomnak a királyság kezében összpontosuló közhatalom adhatta meg annak az alkotmányjogi szervezésnek lehetőségét, a melynek további kifejtése az ujkor feladata lett. Az új életnek megfelelő alakját megtalálni az első lépés volt a modern királyság, a közérdek védelmére rendelt közhatalmi intézmény felállítása; ennek korlátlan természete következménye kezdetleges voltának. Előbb egyesíteni kellett az összes hatalmat egy központba, hogy teljesen megsemmisüljön a kisebb központok önálló léte. Később jöhetett csak az alkotmányos monarchia, a közhatalomnak arányos megosztása, az egyes hatalmi ágaknak elválasztása és egymással való ellensúlyozása.

MÁSODIK FEJEZET.

AZ ALKOTMÁNYFEJLŐDÉS MAGYARÁZATA EURÓPA EGYES ORSZÁGAIBAN.

1. §.

Franciaország.

Irodalom: Rambaud A.: Histoire de la civilisation française. Paris, 1888. Guizot: Histoire de la civilisation en France. Bruxelles, 1839. V. k. 1—112 l. Ugyanattól: Essai sur l'histoire de France. Bruxelles, 1837. II. k. 107. l. Buckle: i. m. II. köt. 1., 2. fej.

Törekedtünk kijelölni az európai jogfejlődésnek tényezőit s bemutatni az összefüggést a művelődés általános menete és a társadalom szervezete közt. Ebben az általános vonatkozású vizsgálódásban természetesen eltekintettünk az eltérő különleges jelenségektől s csak a tipikus, egyformán jellemző vonásokat emeltük ki. A következőkben meg fogjuk kísérleni a kifejtett elméletnek az egyes tünetényekre való alkalmazását és az egyetemes fejlődésben kifejezést nem találó különleges jogéletnek magyarázatát. Nem akarjuk, mert nem is feladatunk kimeríteni az egyetemes jogfejlődésnek az összes nemzeti jogtörténelmi vonatkozásokkal való összefüggését, itt is csak a legszembeötlőbb jelenségekre figyelünk.

Az ujkori jogfejlődés Franciaországból indult ki: itt jelenik meg legelőbb a modern királyság és szűnik

meg a hűbéri szervezkedés. Az általános jogfejlődés magyarázatánál megállapítottuk, hogy az ujkori egységes állami szervezkedés megfelel a művelődés újabb szakának, melyben az anyagi és szellemi élet nagy evolúciójával állunk szemben. Nézzük tehát ebből a szempontból a francia életet.

A XVI. század első felében a francia ipar és kereskedelem teljes virágzásban van s érthetővé teszi Franciaországnak a XVII. században bekövetkező gazdaságát, mely európai túlsúlyának egyik főtámasza.¹⁰²⁾ Az ipar¹⁰³⁾ kiváló központjai, a városoknak száma és népessége emelkedik.¹⁰⁴⁾ A francia munkásosztály oly hatalmas, hogy a királyi törvényhozásnak már socialisztikus irányok ellen kell küzdeni.

A tengeri kereskedelem szükségleteinek megfelelőleg látjuk a kikötő városok emelkedését.¹⁰⁵⁾ A nemzetközi kereskedelmi összeköttetésekben Franciaország a Skandináviával folytatott forgalomban a Hansát leszorítja, a Levanten jóformán egyedül uralkodik,¹⁰⁶⁾ Nyugat- és Kelet-Indiában a spanyolokkal és portugallokkal versenyez. A tengeri kereskedelemmel kapcsolatos gyarmatosítás is mind nagyobb tért nyer.¹⁰⁷⁾

¹⁰²⁾ XIV. Lajos folytonos hódító háborúi csak így lesznek lehetőek

¹⁰³⁾ Az ipar terén az egyes ágak kiváló fejlődést érnek. Így a szövetipar (Normandiában), ércműipar (különösen a vasipar). Ezen európai jelentőségű iparágak kívülről kapták a leghatékonyabb impulzusokat. Így pl. a selyemipar, melynek központja Lyon lett. A florenczi köztársaság megbukása után a toscanai képzett kézművesek és munkások egész tömege özönlik Franciaországba s befogadást talál a városokban. Legnagyobb részt Lyonba telepednek le, s hová a florenczi selyemipart áthozzák s azt ebben az iparágban Európa első városává emelik.

¹⁰⁴⁾ Páris népessége (350.000 lakossal) Európának már ekkor első városa.

¹⁰⁵⁾ I. Ferencz H a v r e t rendkívüli kedvezményekben részesíti.

¹⁰⁶⁾ Az 1535-ben kötött szerződés a francia kereskedelmet a törökkel egyenlő elbánásban részesíti, sőt a francia consulok kizárólagos jurisdictiójában külön védelmet is nyújt.

¹⁰⁷⁾ Kanadában (1508); Newfoundlandban (1534).

Az ipar és kereskedelem által folyton emelkedő városi polgárság, „tiers-état“, a társadalmi életben mind nagyobb szerephez jut és rendi szervezkedése által nemcsak külső tekintélyt szerez, hanem érdekeinek (a mi egybeesik a közgazdaság újabb ágainak fejlesztését tartalmazó közérdekkel) állami képviselőtét és védelmét megnyeri. A tiers-état mindig a királyság mellett foglal állást. Az *États généraux*-n észlelhetjük ezt a jelenséget, a mely szintén az átalakult társadalmi helyzetről tesz tanúságot. Igen jellemző, hogy a tiers-état nem engedi a fejlődő királyi teljhatalom megnyirbálását, mert nem akar többé a főhűbérurak önkényének kitéve lenni. A végre megteremtett egységes állami lét föntartása, mely az alattvalók legnagyobb részének nagyobb jólétet ígér, mint a hűbériség a maga kis köreivel, izoláltsággal, már élénk szükségé válik.

A tudományos élet új szakát megnyitó humanismus XII. Lajos és I. Ferencz olasz hadjáratai alatt folyton új művelőket talál. I. Ferencz maga köré gyűjti a leghíresebb tudósokat és művészeket s megalapítja a humanista szellemmel eltelt *Collège de France*-t. A mindenütt felállított nyomdák gondoskodnak az ismereteknek nagyobb körökben való elterjedéséről.

A humanismus kiváló képviselőket talál európai híré tudósokban. Budé Vilmos a philologia és archeologia terén alkot új iskolát; Ramée Péter (Ramus) az aristotelesi középkori philosophiát támadja meg s annak egyházi tekintélyét igyekszik megdönteni. A francia jogtudomány kiváló művelésre talál a bourgeois-i egyetemen, mert a párisi főként a középkori theologiát műveli. A bourgeois-i egyetemen kezdik Európaszerte először a tételes jogot történeti alapra helyezni. Du Moulin a gallicanismus szabadságának híres védője mellett Cujas Jakob, a legkiválóbb commentator, itt fejti ki működését.¹⁰⁸⁾

A művészetek, különösen az építészet terén (Louvre, Tuileries) a renaissance vezet be az ujkort.

¹⁰⁸⁾ L. Esmein: i. m. 774. l.

Ha végig pillantunk az anyagi és szellemi életnek megérintett nyilvánulásain, megtaláljuk az ujkori belső megújulásnak jeleit. Természetes, hogy ennek a műveltségnek társadalmi és állami szervezését a hűbéri formák többé nem elégíthették ki. A XVI. század első felében a művelődés ujkori szakának megfelelőleg már meg is alakult az egységes francia állam élén a francia királylyal.

A XVI. századbeli francia műveltségnek előzményeit ép úgy az előző századok fejlődésében kell keresnünk, mint a francia királyságét. Akkor, a midőn a hűbéri gazdasági és szellemi élet viszonyai teljesen átalakulnak, a királyság is leveti hűbéri jellegét s elhagyja magánhatalmi állását; modernné lesz, közhatalmi királysággá válik. Franciaországban tehát a nagyobb műveltség fokozottabb védelmét, tökéletesebb egybefoglalását megnyeri már a XV. század végén és a XVI. század első felében.

A XVI. században beálló vallási harczok ugyan ismét meggyengítik a már kialakult állami szervezetet; a reformatio (Hugenottismus) megbontani igyekszik az egységet s a vallási különbségeket tenni a társadalom rendezésének alapjául. A protestantismus¹⁰⁹⁾ külön szervezkedik, államot alkot az államban.¹¹⁰⁾ Franciaországban azonban nem sikerült ezt a külön szervezetet fenntartani s tovább fejleszteni, mint Németországban.¹¹¹⁾ IV. Henrikkel (Nantes-i rendelet) szűnik meg tulajdonképpen a protestantismus hatása az állami életre és ugyancsak ő alatta nyeri a francziateljhatalom azokat a formákat, a melyeket kitölteni a Lajosok lesznek hivatva. A francia absolutismus képes megteremteni azt a szervezetet, mely a vallási harczok elmulta után ismét új és nagyobb lendületnek indult műveltségnek megfelel.¹¹²⁾

¹⁰⁹⁾ L. bővebb kifejtését a II. k. 2. fej. 3. §.

¹¹⁰⁾ Külön erősített helyei vannak, külön hadserege, pénzügye stb.

¹¹¹⁾ Ennek okát l. a II. k. 3. §. II.

¹¹²⁾ L. Philippon: i. m. I. k. 502. l.

IV. Henrik alatt ipar és kereskedelem újból magas fokot ér el. A kisipar körét meghaladó gyáripar megindul. A kereskedelem emelésére szolgál a hatalmas közlekedési hálózat, mely az egész országot bevonja és Európának mintát ad. A tőke felhalmozódása rendkívül megtermékenyíti a gazdaság többi ágait.¹¹³⁾ A kereskedelmi szerződések és a keleten mindenütt felállított consuli hivatalok biztosítják a nemzetközi kereskedelem hatályosságát.¹¹⁴⁾

A tudományok is újra élénk művelésre találnak.

A polgárháborúk következtében beállott lehanyatlását az anyagi és szellemi műveltségnek természetesen követte az állami és társadalmi szervezet kötelékeinek meglazulása; hogy a béke és rend helyreálljon, a művelődés újból megindulhasson, a korlátlan királyság által nyújtható erőteljes összefoglalásra volt szükség.¹¹⁵⁾

Franciaországban legelőbb jelenik meg az újkori királyság, ez megfelel a francia művelődés egykorú és egyenletes kifejlődésének; itt nem hatottak közre oly tényezők, a melyek megzavarták vagy meggyengítették volna az újkori szervezkedés folyamatát. Spanyolországban¹¹⁶⁾ a művelődés gyors hanyatlása és a császársággal kapcsolatos világuralmi tendenciák gyengítik meg a királyság erejét, Németországban a reformáció teszi egyoldalúvá az egész művelődést, miután azt a vallás-erkölcsi térre szorítja s így a vallási különbségek jogi meghatározásával egységes szervezet kifejlődését az egész nemzet testére lehetetlenné teszi. Olaszországban bár itt van a renaissance hazája s az újkori műveltség számos elemei innét hatják át egész Európát, mégsem képes egységes állam létrejönni; az újkori szervezkedésnek nincsen központja. A pápaság ozredéves küzdelme a császársággal a világuralom elnye-

¹¹³⁾ Különösen Páris és Lyon lesz a bankárok székhelye.

¹¹⁴⁾ A tengeri kereskedelem kikötője Marseille, mely egész Európának emporiuma lesz Velence hanyatlásával.

¹¹⁵⁾ L. Philippson: i. m. I. k. 502. l.

¹¹⁶⁾ Philippson: i. m. I. k. 511. l.

rése végett teljesen szétdarabolta az olasz társadalmat s nem engedett kifejlődni egy királyságot. A pápaság világi helyzetét nem tudja fentartani s épen a reformáció következtében beálló újjászervezésével vallási jellegét tolja előtérbe. A pápaság az appenini félsziget igazi központjává, mert az egész világ központja akart maradni, nem lett.¹¹⁷⁾ Egyedül Angliában működnek ugyanazon erők, mint Franciaországban s szüntetik meg a hűbéri uralmat a művelődés új periodusának megfelelőleg az absolutismus kifejtésével.

2. §.

A n g l i a.

Irodalom: Draper: i. m. II. köt. 233. l. Ashley W. J.: Englische Wirtschaftsgeschichte. Lipse, 1896. 1. §. 6. §. Rogers Th. J.: i. m. Buckle: i. m. I. köt. 7. fej.

Az angol alkotmányfejlődésben főleg két jelenség szorul magyarázatra: a parlament fejlődésének megakadálása és a Tudorok absolutismusának megalakulása.

Mielőtt azonban reámutatnánk ezen jelenségek okaira, szükséges kijelölni az angol hűbériség eltérésének főtenyezőjét a continentalistól. Az angol társadalmat, a mint az alkotmánytörténeti részben vázoltuk, a hűbériség nem bontotta fel, mert midőn a szigetvilágba behatolt, itt sokkal egységesebb társadalmat talált, mint a XI—XII-ik századokban a többi nyugat-európai országokban. Az egymás után jövő népfajoknak, törzseknek (kelta, angolszász, dán, normann) összeolvadása egy erőteljes, homogén társadalmi és politikai szervezetet hoz létre. Ennek főszerve, a királyság, az erők oly mérvű összefoglalását teszi lehetővé, mely képes ellensúlyozni a különállásra törekvő erők működését. Az így megte-

¹¹⁷⁾ L. Freeman: Chief periods of European history. London, 1886. 155. l.

remtett nemzeti szervezetben találjuk tehát a hűbéri-ség erőtlenségének okát.

A százéves háború és a két rózsa harcza azonban az erőteljes közélet szálainak meglazításával kedvezett a hűbériség kifejlődésének. A szervezkedési erő ily mérvű megcsappanásának belső oka a művelődés folyamának megakadása, majd visszahanyatlása.

Az említett folytonos harcok következtében Anglia gazdasági élete annyira visszamaradt, hogy még a XVI-ik század elején a középkori kezdetleges földművelést¹¹⁸⁾ folytatja s a később oly magaslatra emelkedett ipar és kereskedelem igen alacsony fokon áll.

A bányászat, melyen az angol nagyipari tevékenység jelenleg nyugszik, ekkor még csak Cornwallis ón- és ólombányáira szorítkozik. Egyedül a gyapjúkéműiparnak látjuk nagyobb mérvű művelését. A földműveléssel kapcsolatos marhatenyésztéssel áll ez szoros összefüggésben s épen a gazdasági élet agriculturalis jellegéről tesz tanúságot.

A városok a polgári háborúk következményeként mindenütt hanyatlóban vannak.

A tengeri uralomról még szó sincs; a flotta jelentéktelen, a tengeri kereskedelmi vállalkozás eltörpül a spanyol, portugál és hollandi mellett.

A földművelés közvetlen hatását jelenti, hogy a nagy és középbirtokú lordok és squire-k teszik ki az uralkodó osztályokat.

A most vázolt gazdasági élet megfelel a szellemi élet hátramaradásának különösen viszonyítva a continentalishoz.

A Tudor-ház alatt kezdődik a helyreállott belső és külső béke folyamányaként Anglia művelődésének ujkorá s ezzel együtt a hűbéri szervezet maradványainak

¹¹⁸⁾ L. Philippson: i. m. 142. l. 149. l. «Im mittelalterlichen England hatte fast überall die Bauernschaft in einer mehr oder minder ausgedehnten Feld- und Wiesengemeinschaft mit einem durch die Sitte auferlegten Bebauungssystem der primitivsten Art — der Zwei- oder Dreifelderwirtschaft — gelebt.»

megszűnése és a korlátlan királyság. A Tudor-ház első tagja, VII. Henrik alatt nyomul előtérbe az ipar és kereskedelem. Alatta indul meg az angol tengeri kereskedelem és nagyhatalom fejlődése.

Az 1496-ban Németalfölddel kötött szerződés biztosítja a két ország kölcsönös viszonyát. Dánia a Balti tengert nyitja meg az angolok előtt. A tengeren túl az új földön is megkezdődik az angol hódítás. A flamand munkások betelepítésével az angol ipar újabb lendületet vesz. VII. de még inkább VIII. Henrik alatt az angol nagyipar fejlődésének első jeleit észlelhetjük.¹¹⁹⁾

Erzsébet alatt a spanyol vallási üldöztetések következtében Hollandiából, Flandriából és Brabantból menekülő protestáns kézművesek hoznak át és honosítanak meg új iparágakat (a posztóipart, vászonszövést; arany és ezüstmunkákat; csipkegyártást). A magasabbfokú gazdasági élet főszervének, a londoni tőzsdének alapítása (Royal Exchange) ebbe a korszakba esik (1571). A világkereskedelem közvetítésére alakulnak a nagy kereskedelmi társaságok.¹²⁰⁾

A gazdasági fejlődés új szakát megnyitja az a hatalmas mozgalom, mely az egész angol nemzetet áthatotta s melyet méltán az angol „renaissance”-nak nevezhetünk. Kifejezést talál ez mindenekelőtt a szellemi élet finomságait, hullámvázait jelző irodalmi megújulásban. Ennek óriás alakja az angol dráma megteremtője s minden idők legnagyobb drámaírója: Shakespeare. Körülötte csoportosulnak a kor egyszerű munkásai (Ben Jonson, Beaumont, Fletscher, Massinger stb.).

Az újkori tudományos gondolkodás alapelemeinek bevezetője, Bacon, ekkor kezdi meg a „Novum Organum”-mal a scolastikus világnézet végső megdöntését.¹²¹⁾

¹¹⁹⁾ Különösen áll ez a gyapjúiparra, a mely a nagyipari vállalkozás kereteibe kezd mozogni főként a kivitel (export) által előmozdítva.

¹²⁰⁾ A „Moskvai kereskedelmi társaság” (1564), mely egész a Kaspi tengerig és Perzsiáig vitte az angol ipari cikkeket; a „Török társaság”, mely a Levanten közvetít és egy „Berbertársaság.”

¹²¹⁾ L. Stein: Bildungswesen. 59. l.

A szellemi fejlődés magas fokát mutatja be az a bőség, melylyel a társadalom a közéletet hatalmas vezetőikkel, államférfiakkal látja el. Így veszi körül Erzsébetet a nagytehetségű politikusok, hadvezérek egész sora. (Lord Burghley, Robert Cecil; Coke Eduard, korának egyik legnagyobb jogtudósa; Sir Walter Raleigh, Sir Ph. Sidney stb.)

Ezzel a folyamattal együtt kezdődik a középosztály emelkedése, hatalmi túlsúlya, a mely VIII. Henrik és Erzsébet alatt folyton növekszik. Az angol középosztály túlsúlya az anyagi életnek teljes átalakulásáról tesz tanúságot.

Az angol középosztály szereplése kezdetben teljesen megegyezik a francziával. Látjuk itt is, ott is a királyságot folyton szövetségben a kereskedelmet és ipart űző középosztálylyal. Ennek a kapcsolatnak oka az, hogy az ujkori gazdasági érdekeket csupán csak egy erős központi hatalom képviselheti. Az eltérés ott kezdődik, midőn az angol középosztályban összeolvadnak a köznemesség és polgárság s megalkotják az angol alsóházat és a további fejlődés folyamán a parlamentáris kormányformát.

Az angol közélet megtisztulása a hűbéri elemektől tehát bekövetkezik, midőn a művelődés új szaka megindul. Az átalakulás főtenyezője a hatályosabb szervezet nyert, az absolutismust tényleg megvalósító királyság. A hűbériséget csak egy erős központi hatalom szoríthatta ki végleg és csak ez rakhatta le az angol nagyhatalomnak és tengeri uralomnak alapjait. VIII. Henrik, de különösen Erzsébet uralkodása nyitják meg Anglia művelődésének új fázisát s korlátlan uralmuk a magasabb, erősebb összefoglalás következménye. Az angol parlamentarismus fejlődésének megakadása a XVI-ik században tehát szükségszerű folyománya a most érintett átmeneti állapotnak; ugyanazon tényezők, a melyek közrehatottak az absolutismus megalakulásában, tették lehetetlenné az alkotmányos fejlődést.

3. §.

Spanyolország.

Irodalom: Buckle: i. m. II. köt. 8. fej. Philippon: i. m. I. k. 223—243. l. 333—357. l. 478—486. l.

A spanyol egységes királyság megalakulása eredménye annak a művelődési folyamatnak, mely a XV-ik század végén és a XVI-ik elején számos jelenségben talál kifejezést.

A spanyol életviszonyok teljesen átalakulnak az új világrészek felfedezése következtében.¹²²⁾ A tengeri kereskedelem, s az ezzel megindult gyarmatosítás hozzájárulnak a mórok által létrehozott és e korokban még teljes virágzásban lévő ipar és szárazföldi kereskedelemhez.¹²³⁾

Erre az időszakra esik a spanyol nemzet megalakulása, félreismerhetlen jele a műirodalom első megjelenése.¹²⁴⁾ A szellemi élet magas fokáról tesz tanúságot a nemzeti egység külső kifejezésre (irodalom) juttatása.

Az egységes állami szervezet tette lehetővé a felfedezéseket, gyarmatosítást, tengeri kereskedelem megalakulását, nagyhatalmi állásnak megszerzését, hiszen a hűbéri apró körök ily óriási vállalkozásba már összefoglalható erejük csekélységénél fogva sem képesek. A hűbéri szervezet tökéletesen eleget tett, ha az élet elsőrendű szükségleteinek védelmére a megfelelő cooperatiót létre hozta. A fentjelzett célok elérése csak oly nagyobb kör együttes erejével volt megvalósítható, mint az egész iber félszigetből kialakult spanyol monarchia.

Már az alkotmánytörténeti részben felhívtuk a figyelmet egy különbségre, mely a spanyol egységes királyság

¹²²⁾ L. II. R. I. fej.

¹²³⁾ L. Philippon: i. m. I. k. 227. l.

¹²⁴⁾ L. Philippon: i. m. I. k. 228. l.

megalakulásának folyamatát illeti s további magyarázatra szorul. Az iber félszigeten nem egy hűbéri királyság van, hanem több; a XV-ik század második felében Portugáliával együtt négy. Ezeknek egybeolvadása által jön létre a spanyol monarchia. Az egymástól különvált királyságok létüket nem a hűbériség bomlasztó erejének köszönhetik, hanem a saracen hódításnak és későbbi egyesülésüknek is ez lesz a közvetett oka.

A 711-ben bekövetkezett végleges hódoltság alatt az iber félszigetet összefoglaló nyugat-góth birodalom felbomlott és csak az északi határhegyek (Pyreneusok) közt maradtak meg független uralmi körök. Ezekből indult ki a félsziget visszahódítása és pedig két központból: az éjszak-nyugati (Leon, Castilia, majd Portugal) és az éjszak-keleti részből (Aragon¹²⁵). A nyolcz századon át tartó folytonos harcznak következménye az egyes uralmak növekvése a hegyektől lefelé. A visszahódítás folyamán észlelhetünk rövidebb és hosszabb ideig tartó szövetségeket, együttműködést a közös ellenség ellen. Ezek az esetek már reá vezetnek az egységes erő-kifejtés hatékonyságára s megkönnyítik a különálló uralmak végleges egyesítésének folyamatát.

Igy látjuk, hogy a két hatalmas királyság Castilia és Aragon egybeolvasztását s ezzel a spanyol monarchia megalakulását megelőzi ezek közös működése az arab uralom végső megsemmisítésére, midőn 1492-ben annak utolsó fészket, Granadát, foglalják vissza.¹²⁶)

A külön uralmak léte és ezek összesítése tehát következménye az idegen uralom ellen folytatott harcznak.¹²⁷)

Az ujkor első századában Spanyolország Nyugat-Európa vezérállamává lesz és V. Károly, valamint

¹²⁵) L. Freeman: Historical geography of Europe London, 1881. 527. l.

¹²⁶) L. Freeman: Hist. geog. of Europe. 537. l. Castilia és Aragon'a valóságos egyesülése ugyanis 1506-ban kezdődik.

¹²⁷) Ez azonban csak a közvetett tényező, mert belső ok az ujkori művelődésnek előbb vázolt folyama.

II. Fülöp alatt folyton történnek többé-kevésbé sikerült kísérletek a világhuralom megvalósítására. Ha el is tekintünk tisztán a császárság révén megszerzett területektől, Spanyolország oly kiterjedést nyer,¹²⁸⁾ hogy már ennél fogva is őt illeti meg a túlsúly a többi európai uralmak közt.

Ennek a jelenségnek magyarázatát nyújtja az a központosított szervezet, mely a XVII. században kifejlődött francia absolutismusnak tökéletes előképe. Spanyolországban a centralizáció a XVI. században sokkal erősebb mint Franciaországban. Nemcsak a nemesség előjogait, kiváló állását szünteti meg a saját hatalmi körének növelésére, hanem a várakat is teljesen kiszorítja a közéletben való részvételből.¹²⁹⁾

A központosított hatalom legtökéletesebb szerve a hadsereg lesz, mely mintául szolgál egész Európának. Az így kifejtett absolutismusban kell keresni Spanyolország XVI. századbeli túlsúlyának okát. A folyamat azonban elválik a francziától és angoltól, mert az így túlfeljesztett szervezet mellett az egész művelődés hanyatlásnak indul.

A spanyol állam és társadalom elveszti lassan összes életerőit. Lefoszlik róla mint a felbomló organismusról minden hus, ideg és izom s marad még egy ideig a csontváz.

A szellemi életnek a hitetlen arabokkal folytatott százados harczok következtében ébren tartott vallásos jellege a XVI. század folyamán egészen előtérbe nyomul s megsemmisíti a szellemi élet minden más nyilvánulásait. Az inquisitio segít elnyomni az ujkori ismer-

¹²⁸⁾ Hozzátartozik Németalföld, Burgund, Olaszország legnagyobb része.

¹²⁹⁾ V. Károly uralkodásának kezdetén a városok még igen erőteljes működést fejtenek ki. 1521-ben a városok szövetséget alkotnak (Junta Santa) és fegyveres ellenállást fejtenek ki a nemesség kiváltságai miatt. A királyhoz csatlakozik a nemesség és így sikerül a felkelést leverni. A városok után azonban a nemességre kerül a sor. Duruy: i. m. 53. l. Philippon: i. m. I. k. 61.

reték terjedését és fejlesztését.¹³⁰⁾ Minden könyv, a mely nem az orthodox katholicismus védelmére készült előbb az indexre, majd a tűzre kerül. A spanyol szellemi életnek legjellemzőbb kihajtása a számos szerzetes-rend, különösen a jezsuita, mely minden tudást a dogmákhoz való viszony szerint mér meg s a vallási fanatizmus felkeltésével iparkodik már a szellem fejlődésének kezdetén elnyomni minden rationális, újtó törekvést. Így a szellemi élet teljesen egyoldalú, vallás-erkölcsi irányban mozgó lesz s lehetetlenné tesz minden haladást.¹³¹⁾

A gazdasági kimerülés már V. Károly alatt a spanyol monarchia fénykorában kezdetét veszi. A földművelés, ipar és szárazföldi kereskedelem az ezeket művelő arabok kiűzésével, a mórók és zsidók megsemmisítésével egyszerre visszahanyatlik. A vallási fanatizmus ezeket von el az anyagi élettől a szerzetes rendek növekvése, az ünnepnapok szaporítása által, a folytonos hadjáratok Európaszerte szintén elszívják a munkaerőt. Az életnek ezt a lassú kihalását a XVI. század folyamán még eltakarja a felfedezett világrészekből beözönlő gazdagság, de már nem képes megtermékenyíteni. A szervezet maga sem tarthatja sokáig fenn magát, a XVII. században egyszerre omlik össze.

Az ujkori alkotmányfejlődés tehát Spanyolországban sokkal hamarabb éri el teljes kifejtését, mint Franciaországban, azonban a fejlődés folyamata nem egyenletes, mert más tényezők behatása következtében a modern összműködés ereje csakhamar megesappan. A legfontosabb tényező itt is a művelődésnek hanyatlása, közreműködik azonban a császársággal való össze-

¹³⁰⁾ L. Draper: i. m. II. k. 220. l.

¹³¹⁾ L. Philippson: i. m. I. k. 343. lap. »Das Schweigen geistigen Todes breitete sich über Spanien aus; jeder hatte zu zittern, dass er nicht durch ein unbedachtsames Wort, eine Gebärde dem Verdacht mangelhafter Rechtgläubigkeit ver falle. Man kann sich vorstellen, wie schwer die intellektuelle Entwicklung des Volkes durch diesem lastenden Druck und durch die Furcht, die er verbreitete, geschädigt werden musste.»

köttetés, mely a spanyol királyságot belevonja a középkori világalom megszerzésébe irányzott kísérletekbe. Az erőknél ilyenképpen való szétforgácsolása és az újkor államfejlődésének félreismerése természetes kapcsolatban van a benső szellemi és gazdasági válsággal.

4. §.

Németország.

Irodalom: Henne am Rhyn O.: Kulturgeschichte des deutschen Volkes. Berlin, 1892—93. I. köt. 3. könyv. II. köt. 4. könyv. Philippson: i. m. I. k. 1—15. l. 80. l. 25—223. l. 65—645. l. Lamprecht: i. m. l. 2. 1251—1485. l. 1513. l. Schönberg: i. m. II. k. 533—557. l. Conrad-Loening: i. m. I. k. 25. l. IV. k. 933. l.

Az újkori alkotmányfejlődés Németországban nem oly arányokban hatja át a társadalmi életet mint nyugaton, a hűbériség megszűnése és az egységes királyság szervezése kisebb körökben, a souverainné váló tartományurasságokban történik. Ennek a különleges jelenségnek magyarázatát kell megkísértenünk.

Az eddig követett kutatási módszer szerint a szervezkedési erőnek kisebb fokát a művelődés alacsonyabb fokában kell keresnünk. Áttekintve a német birodalom XVI. századbeli anyagi és szellemi életét, azt fogjuk észlelni, hogy nemcsak a műveltség mérve, hanem iránya is befolyással van a szervezkedésnek kisebb erejére.

Az anyagi életnek átalakulása a XV. század végén és XVI. elején Németországban is kezdetét vette. Az átmenet a naturálgazdaságból a pénzgazdaságba itt is megtörtént s ennek következtében a föld, a melyen eddig az összes gazdasági és socialis viszonyok nyugodtak, értékben és jelentőségben veszített.

A földművelés hanyatlásáról és az ipar és kereskedelem virágzásáról tesz tanuságot, hogy az újkori gazdasági tényezőkre támaszkodó városok polgársága és a hűbéri alapokon nyugvó nemesség közt az

ellentét még élesebb lett. A nemesség elszegényedett, gazdaságilag visszahanyatlott; a városi polgárság gazdaságilag és politikailag emelkedett, a mit elősegített az alsóbb osztályoknak folytonos felszívása is.

Úgy a szárazföldi, mint a tengeri kereskedelmet hatalmas lendületben találjuk. A délnémet és rajnai kereskedők közvetítik Keletnek terményeit Olaszországból észak felé; a Hansa hajói az északi és keleti tengeren uralkodnak.

A tőke nagyobb mérvű felhalmozódása lehetővé teszi a nagyobb ipari vállalkozást.¹³²⁾

Az ipar különböző ágainak magas fejlettségét mutatja be a német városok gazdasági élete. A városok, úgy mint Francia- és Spanyolországban, külön is fellépnek és a királyság helyét elfoglaló tartományi fejedelmekkel együtt iparkodnak megsemmisíteni a hűbéri életnek maradványait. (Schwäbischer Städtebund.)

A szellemi élet terén a humanistikus irány megelőzi s útját készíti a reformationnak. Már itt jelentkezik a humanista ismereteknek egy irányban való művelése: a vallás-erkölcsi kérdések előtérbe helyezése.¹³³⁾

Ez a nagy vonásokban jellemzett átalakulás maga után vonta az ujkori szervezkedést s ez meg is indult az egész német területen. Itt áll be azonban a fordulat, mely megmagyarázza a német alkotmányfejlődés eltérését.

A német humanista művelődés, találkozva a népszerű (demokratikus) vallási áramlatokkal (Wiclyff, Huss) megteremtette a reformációt s ezzel úgyszólván az egész szellemi életet egy irányba terelte. Elszívta az erőket az élet más köreiből, úgy, hogy az előbb beállott haladást visszafejlődés követte. A humanista ismeretek egyenletes művelését és terjedését a vallásos nézetek feletti viták, az erkölcsi meggyőződések harcrai váltották fel.

Nem is kellett erős ellenhatás Németországban, mert itt a hűbéri élet elemei később jutottak virágzás-

¹³²⁾ L. Philippson: i. m. l. k. 636. l.

¹³³⁾ Kiváló képviselői: Erasmus, Reuchlin.

hoz, mint Francia- vagy Spanyolországban s így még erősebbek voltak.¹³⁴⁾ Ehhez hozzájárult a gazdasági válság is, mely Amerika felfedezése és a nyugat-indiai tengeri út megtalálása következtében érte Németországot. A nagy kereskedelmi útvonalak megváltoztak: nem Közép-, hanem Nyugat-Európát érintik. Az Óceán kikötői felvirágoznak, a német és olasz tengeri kikötők a német szárazföldi közvetítő (rajnai) városokkal együtt súlyednek.

Nemcsak a kereskedelem hanyatlík, hanem a német ipart¹³⁵⁾ is súlyos csapások érik a folytonos vallásos harcok, parasztlázadások, üldöztetések következtében

A közlekedési vonalak elpusztulnak; a városok elszegényednek, népességük csökken.¹³⁶⁾ Így látjuk a XVI. század második felében a Hansának, annak a hatalmas városi szövetségnek is felbomlását, mely három századon át foglalta össze a német kereskedelmi és ipari erőket. Keleti tartományait Lengyel-, Orosz- és Svédország javára elveszti, ezzel együtt a Keleti-tengerrel való összeköttetést; Skandináviából, Angliából és Oroszországból teljesen kiszorul az angol és hollandi befolyás következtében. Végfeloszlását a hivatott tényezők, császár és birodalom, nem tartóztatják fel, nem szüntetik meg a belső szervezetében előállott szakadásokat.¹³⁷⁾

A német társadalom ujkori szervezésének folyama a művelődés hanyatlása s egyoldalú kifejtése következtében megakad s nem tud előállani a nemzeti egység alapján az állami központosítás azon mértéke, a melylyel eddig találkoztunk. Hogy a vallási ellentéteket nem tudta kiküszöbölni a német közelet, sőt a vallás-erkölcsi elemeket mininkább bevonja a szervezkedés folyamába, ezzel lehetetlenné tette az ujkori állam kialakulását.

A tartományurasságok állami szervezése teljesen megfelel a német művelődés fokának; a társadalom

¹³⁴⁾ L. Philippson: i. m. I. k. 7. l.

¹³⁵⁾ L. Schönberg: i. m. II. k. 551–557. l.

¹³⁶⁾ L. Philippson: i. m. I. k. 215. l.

¹³⁷⁾ L. Philippson: i. m. I. k. 637. l.

ily körű együttműködése eredője a szellemi és gazdasági erők működésének a német területen. A hűbériségnek meg kellett szűnnie, mert a német művelődés már meghaladta a XVI. század elején középkori állapotát; a modern nemzeti alapon épülő állam azonban nem fejlődhetett ki, mert a német művelődés a XVI. század folyamán lehanyatlak és a reformáció következtében egy irányban kezd haladni.

Igy jött létre a kisebb körű tartományúri szervezet.

A tartományi összefoglalás meg is felel az anyagi élet követelményeinek is, mert azt találjuk, hogy az ipar és kereskedelem háttérbe szorulásával ismét a kisebb szervezetet igénylő földművelés¹³⁸⁾ lép előtérbe. Ez a földművelés azonban, mely a német birodalom agrikulatális jellegét egész a legújabb időkig megadta, már sokkal tökéletesebb, intenzívebb mint a középkori.¹³⁹⁾

A tartományi körökben lassan ismét megindul a szellemi és anyagi haladás, csak hogy a XVII. század vallási harcainak (harmincz éves háború), tehát még mindig a művelődés vallás-erkölcsi irányának következményei újból megakasztják.

A német újkori alkotmányfejlődés megakadása magyarázatát találja még egy tényező hatásában is, a mely azonban csak másodlagos elváltozásokat idézett elő. Ez a német császárság fennállása. A császárság a középkori felfogásnak kifejezése lévén, az európai egyetemes uralomra való törekvést jelentette.¹⁴⁰⁾ Így a német császárság nem vetkezte le középkori jellegét s nem vett fel nemzeti tartalmat magába. A német császárság nem lett a nemzeti fejlődés központja s ezt nemcsak a császárság egyetemes törekvései akadályozták meg, hanem az a körülmény is, hogy az uralkodó Habsburg dynastia családi politikája (Hausmacht) teljesen elvált a nemzeti törekvésektől.

¹³⁸⁾ L. Conrad-Loening: i. m. l. k. 26. l. IV. k. 931. l.

¹³⁹⁾ L. Philippson: i. m. l. k. 640. l.

¹⁴⁰⁾ L. a III. könyv. 1. feje.

Bár a Habsburg spanyol császárság nem a tiszta középkori szervezet többé, ezt ugyanis rendkívül meggyengíti a „Hausmacht“-ra törekvés, mégis a középkor egy még ható erejét fejt ki, mely bénítólag hat a belső fejlődésre, az ujkori erők működésére.

5. §.

O l a s z o r s z á g.

Irodalom: Philippson: i. m. f. k. 251—274 l. Ranke l. Die römischen Päpste. Lipcse, 1889. I. könyv. 41—49. l. 135—141. l. 315—326. l.

A szellemi életnek a XV. század második felében beállott új iránya, mely a modern ismereteknek nagymérvű művelését és elterjedését idézte elő s a melyet renaissance-nak nevezünk, tulajdonképen Olaszországból indult ki. Az európai művelődésnek ujkori szakához az elemeket legnagyobbbrészt az appenini félsziget élete nyújtja. Míg azonban az így nyert hatások következtében Franciaországban, Angliában és Spanyolországban az értelmi fejlettségnek megfelelően a társadalom szervezete is átalakult, a hűbériség kiszorulásával az ujkori abszolút királyság fejlődött ki s Németországban is ugyanaz a folyamat ment véghez, csak kisebb méretekben (a tartományúri körökben), addig az appenini félszigeten a hűbériség jóval nagyobb jelentőséggel bír, mint még a szomszéd Németbirodalomban is és nemcsak a nemzeti alapon szervezkedő állam létre nem jön, hanem a tartományúri körökhöz mért szervezkedés sem áll elő az egész félszigeten. Vizsgálnunk kell tehát ennek a tüneménynek okait s kimutatni, hogy mennyiben volt hatása mégis a renaissance-nak az olasz alkotmányfejlődésre.

Az alkotmánytörténeti részben már jellemeztük az olasz hatalmi körök nagy részének a XV. század végével monarchikus irányban való átalakulását. A köztársasági

szervezet vagy külsőleg is (Flórencz) vagy tényleg (Genua, Velencze) egyeduralkodó (legalább ehhez közel álló) lesz. Nemcsak a monarchikus elv jut előtérbe, hanem a hatalomnak korlátlan központosítása is (Velencze a három állam-inquisitor alatt; a pápai államok VI. Sándor, II. Gyula alatt; Flórencz, helyesebben Toscana a Mediciek alatt; Savoya-Piedmont Emmanuel Phillibert alatt).

Íme tehát a XV. század szellemi fellendülése: az ó-kori magasfokú műveltség felélesztése és hatalmas elterjedése, a „Cinquecento“ művészete, továbbá az intensív földművelés, ipar és kereskedelem (szárazföldi és tengeri) egész Európát megelőzőtt előhaladása megindította a tökéletesebb jog képződését is.

A gazdasági élet jellemzésére elég, ha felhívjuk a figyelmet az olasz (különösen a lombard) városok nagy számára, népességére, az itt üzött ipari ágak intensív kifejlesztésére. A városi életből ültetik át a modern ipar egyes ágait egész Európába. A sűrűn egymás mellett levő és megfelelő közlekedéssel összefűzött városok kereskedése mellett látjuk Velenczét és Genuát mint az egész földközi tengeri kereskedelem (keleti közvetítés) kizárólagos birtokosait. Genua egyszersmind az itt felhalmozódott tőke erejével jóformán Európa leghatalmasabb államait látja el.

Még tovább folytatva vizsgálódásainkat, azt találjuk, hogy ott, a hol az előbb érintett műveltség magasabb fokot ért el, a társadalom szervezete is tökéletesebb lett, a modern alkotmányfejlődéshez legközelebb jutott el s legjobban kiküszöbölte a hűbéri elemeket.

Nagyobb szellemi haladást és anyagi jólétet találunk Velenczében, a pápai államokban és Flórenczben.

Velencze az állami élet ujkori nyilvánulásainak megfelelő intézményeivel megelőzte úgyszólván egész Európát (külképviselő, diplomácia, beligazgatás). A pápai államokban VI. Sándornak, II. Gyulának, V. Sixtusnak sikerült a hűbéri elemeket majdnem teljesen kiküszöbölni és a pápai hivatalnoki szervezettel az egész terüle-

tet egyforma igazgatás, igazságszolgáltatás alá vonni. Toscana a Mediciek, különösen Cosimo alatt a modern absolutismust legjobban megközelíti.¹⁴¹⁾

Körülbelül a XVI. század közepéig követhetjük még a renaissance hatásait, innét kezdve az egész olasz műveltség visszahanyatlik, majd teljesen egy irányban halad tovább.

Már a XVI. század kezdetétől fogva találkozunk egész Olaszországban a XV. század nagy reform zsinatainak vallás-erkölcsi törekvéseit képviselő, a vallásos élet tisztaságát, bensőségét, közvetlenségét visszavarázsolni óhajtó irányokkal. A vallásos eszmékkel való ez a behatóbb foglalkozás mintegy visszahatás jelentkezik a renaissance pogány szelleme ellen s parallel halad a tulajdonképeni reformáció folyamával.¹⁴²⁾ A XVI. század közepén a reformáció következtében beállott szakítás a pápasággal és az orthodox egyházzal maga után vonta az ellenreformációt, az egyház vallásos elemének működését Európaszerte s ez első sorban és leghatalmasabban Olaszországban fejti ki erejét, mert innét indul ki. Így egyesül a már meglevő vallásos irányokkal s egészen egy térre, a vallás-erkölcsire szorítja a szellemi fejlődést ép úgy, mint Spanyolországban.¹⁴³⁾

Az Index és Inquisitio feltámadása megsemmisít itt is minden szellemi fejlődést.¹⁴⁴⁾ Különösen IV. Pál¹⁴⁵⁾ és V. Pius alatt sikerül elnyomni még azon vallásos eszmék terjedését is, a melyek közel állottak a reformációhoz és nem egyeztek teljesen a dogmatikus állásponttal.

¹⁴¹⁾ L. Philippson: i. m. I. k. 539. l.

¹⁴²⁾ A XV. század végén kezdi meg Savonarola, a dominikánus barát, a belső vallásos élet visszaállítására irányuló reformatóri működését. Rendkívül sokban megegyezik a reformatiónak a belső vallásos érzésre (Rechtfertigung durch den Glauben) súlyt helyező irányával.

¹⁴³⁾ L. Philippson: i. m. I. k. 523. l.

¹⁴⁴⁾ L. Draper: i. m. II. k. 214. l. 220. l.

¹⁴⁵⁾ Caraffa és Ghislieri az inquisitio fővezérei.

A vallási üldöztetések hatásaként észlelhetjük az értelmileg fejlettebb, szabadon gondolkozó elemek folytonos kivándorlását Itáliából. Nemcsak a felsőbb osztályok vesztik el tovább haladásra leginkább képes tagjaikat, hanem a főként Franciaországba kivonuló iparosok és kereskedők magukkal viszik a gazdasági ismereteket is, a melyeket új hazájukban emelnek érvényre.¹⁴⁶⁾ A gazdasági hanyatlás is mindjobban kezdi éreztetni hatásait a XVI-ik század második felétől kezdve.

A töröknek folytonos előnyomulása első sorban érintette Olaszország állását a Földközi tengeren: keleti közvetítő kereskedelmét támadta meg. Ugyanezen eredmény létrehozásában hat közre a kelet-indiai tengeri út és az Új-világ fölfedezése.

Velence egyenkint vesztí el a Földközi tengeren levő szigeteit. Kénytelen felhagyni a törökkel szemben a támadó állással s tisztán védelmi politikát követni. Ez sem többé a fegyveres ellentállás útja, hanem a békés kiegyezés, folytonos békekötések láncolata, mely reá nézve mind terhesebb, s melynek végén a Keletről való teljes kiszorítása áll.

Különösen erős a gazdasági süllyedés azokon a területeken, melyek spanyol uralom alatt állanak (Sicília, Nápoly, Sardinia, a milánói hercegség és számos apró terület). A spanyol igazgatás főczélja ugyanis a lehető legnagyobb jövedelem kisajtolására volt irányozva, tehát előbb-utóbb az összes gazdasági ágak kimerülésére kellett hogy vezessen.¹⁴⁷⁾

Lombardia és Közép-Olaszország a XVI-ik században (1493—1559) színtere lesz az első nagy nemzeti irányú európai háborúknak, melyeket Francia- és Spanyolország vívnak egymással, részben az európai nagyhatalmi állásért, részben tekintettel a spanyol király császári állására az universalis uralomért. (I. Ferencz —

¹⁴⁶⁾ L. Philippson: i. m. I. k. 528. l.

¹⁴⁷⁾ L. Philippson: i. m. I. k. 253. l.

V. Károly).¹⁴⁸⁾ Ezeknek a harczoknak következménye folytonos zsákmányolás, seregzolás, a gazdasági élet erőinek teljes kiapadása.

Itt kell mindjárt megemlítenünk a hódítás könnyűségének egyik főtenyezőjét: ez a védelmi rendszernek a nyugatival (ujkorival) szemben való fejletlensége.¹⁴⁹⁾ Az appenini félszigeten még a hűbériségnek megfelelő zsoldos rendszer (condottieri-k) dívik, holott Nyugaton már az állandó, nagyobb részt nemzeti hadseregek állanak elő.

A renaissance tehát megteremtette Olaszországban is a tökéletesebb jogot, létrehozta az egyeduralkodó szervezetet és központosítást, de a műveltségnek a XVI. század közepén beállott hanyatlása és tisztán vallásos jellege megakasztotta a nemzeti egység kiképzését.

Olaszországban úgy, mint Németországban megtaláljuk még a középkor intézményvilágának egyik hatalmas szervét, a pápaságot. A XVI-ik században a pápaság, mint látni fogjuk, még a középkori egyetemes uralomra törő céljait iparkodik megvalósítani. A század első felében a világi hatalomra való törekvés számos tényeivel állunk szemben, a második felében a reformatio következtében történő újjászervezésével (tridentinai zsinat) már a vallásos jellege nyomul előtérbe, de mindig az egész művelt világra, az egész Európára van kihatással.

A pápaság léte és működése ép úgy, mint a császárságé nem egyeztethető össze az ujkori nemzeti szervezkedéssel. Ez még kevésbé lehetett az olasz egység központja, mint az a németé. Az olasz alkotmányfejlődés elváltozásaiiban tehát a pápaságnak is van része, mert az olasz társadalomnak középkori elemeit életben tartja s koncentrikus helyzetével megakadályozza az egységes államiség kialakulását.

¹⁴⁸⁾ A hódító háborúk közvetlen oka egyrészt Olaszország XV. századbeli nagy gazdagsága, másrészt a kialakult centrális hatalomnak terjeszkedése. A francia királyság még nem tudja megtalálni a természetes határvonalait a Pyreneusokban, Jürában. L. Duruy: i. m. 84. l.

¹⁴⁹⁾ L. Macaulay B. Th.: Critical and historical Essays. I. köt. Lipse, 1850. Macchiavelli. 96. l.

6. §.

M a g y a r o r s z á g.

Irodalom: Fessler: Die Geschichten der Ungarn und ihrer Landsassen. Lipse, 1822. V. k. 639—684. I. VII. k. 193. I. Szalay L.: Magyarország története. Pest, 1863. III. k. 366—374. I. Horváth M.: Magyarország történelme. Pest, 1871. III. k. 219—234. I. Fraknói V.: A Hunyadiak és Jagellók kora. Budapest, 1896. 519—562. I. 575—590. I. Acsády I.: Magyarország három részre oszlásának története. Budapest, 1897. 169—209. I. 275—295. I. 472—491.

Magyarország alkotmányfejlődésében is érezhetővé válik az ujkori irány a XV-ik század második felében Mátyás uralkodása alatt.

A nyugati központosítás és absolutismus megjelenését s a hűbériség fejlődésének (különösen a főhűbéruri különállásnak) megakadását az alkotmánytörténeti részben rajzoltuk.¹⁵⁰⁾ Az egész alkotmánynak ez a, bár rövid ideig tartó átalakulása nem egyéb, mint következménye annak a szintén ephemer jelentőségű föllendülésnek, melyet a magyar renaissancenak hívunk. Ez a művelődési folyamat nem egészen önkényes, minden előzményt nélkülöző és pusztán Mátyás személyiségén nyugvó. Már az Anjouk (Nagy Lajos) és Zsigmond idejétől kezdve találkozzunk némi nyomaival. Virágzása azonban Mátyás uralkodására esik és természetes összefüggésben áll az uralkodó személyiségével, összeköttetéseivel, műveltségével.

Mint Európaszerte, úgy itt is a humanista ismeretek ápolása jellemzi.¹⁵¹⁾ A különbség, melynek főszerepe van hirtelen elpusztulásában, az európai renaissance-al szemben, hogy a felülről megindult értelmi fejlődés csak igen szűk kört (jóformán csak az udvari környezetet) hatotta át s teljesen érintetlenül hagyta a nemzet nagy testét

¹⁵⁰⁾ L. Állandó hadsereg, adó; az országgyűlés erejének megcsappanása stb.

¹⁵¹⁾ Terjesztésükről volt hivatva gondoskodni az első magyar könyvnyomda alapítása.

Ennek az üvegházi szellemi életnek nem is felel meg az a gazdasági változás, melyet nyugaton láttunk.

Bár a földművelés az Anjouk óta emelkedőben van, az ipar, kereskedelem és közlekedés még nem lépik át a középkori méreteket. Így a városok sem jutnak ahhoz a jelentőséghez, mely a modern gazdasági életben őket megilleti. Az ujkori gazdasági tényezők ép úgy legnagyobb részét az idegenek (betelepített németek) kezében vannak, mint a tudomány és művészetek (olaszok). Az államalkotó politikai hatalom, a magyar nemesség alig hogy részt vesz az ujkori élet ezen erőinek fejlesztésében. A folytonosan előrehaladó török hódítás nem csak hogy egy csapással tönkre teszi a Mátyás korabeli renaissancet, hanem az általános művelődés folyamát is megakasztja. Az ország területének a XVI-ik század folyamán beállott három részre osztása, a törökkel folytatott küzdelmek, a szabad királyválasztás következtében előállott két király harcrai, mind hozzájárultak a fejlődéshez szükséges erők kiapasztásához.

Különösen a hódoltság területe szenvedett a török katonai szervezet alatt, mely igen sokban hasonlít az olaszországi spanyol uralomhoz. Meghagyja ugyan a kiszípolyozás alá vont részek beléletének szervezetét, de a folytonos sarczolásal teljesen erőtlenné teszi.

Ezek a tényezők szakítják el a magyar alkotmányfejlődést a nyugat-európaiától. A XVI-ik században a hűbériség ismét feléled s a társadalom szervezésének egyedül lehető módját nyújtja. Az alkotmánytörténeti részben kifejtett rendiség (rendi alkotmány) megtalálja magyarázatát a középkori életnek magyar területen való tovább folyásában. Már kiemeltük, hogy az egész magyar közélet alapjává a föld lesz. Ez természetes következménye a földművelés s az ezen nyugvó gazdasági erők túlnyomó hatásának.

Még egy jelenség igényel magyarázatot s ez az, hogy a magyar hűbériség nem jutott teljes uralomhoz, nem bontotta fel a társadalmat apróbb körökre.

Ennek indoka nem csak az, hogy az európai hű-

bériség ide már meggyengült erővel jutott el, hanem hogy egységesebb társadalmat talált. A nemzeti összetartozás öntudata, a mi következése a törzsek összeolvadásának, sokkal erősebb, folyton ébren levő; a magyar XV—XVI. századbeli társadalom sokkal homogenebb, mint a XI—XII. századbeli nyugat-európai. A magyarság letelepedése s ennek következtében való központi szervezése (Szt. István-féle királyság) biztosította az erők oly mérvű összefoglalását, mely lehetővé tette a magyar állam fennállását.¹⁵²⁾ Ezt a központi szervezetet s a vele járó hatékony összműködést tartotta fenn későbbi harcok közepette is a magyarság.

7. §.

L e n g y e l o r s z á g.

Irodalom: Hüppe S.: A lengyel alkotmány története. Budapest, 1894. 337—347. l. 417—431 l. Philippon: i. m. I. k. 652—676. l.

A lengyel hűbériség alapját ugyanaz a művelődési folyamat képezi, melyet a magyar alkotmányfejlődésben láttunk. Itt is a földbirtokhoz fűződik a közéletben való teljes részvétel joga. Ez a főként földművelésen nyugvó gazdasági életnek corrolariuma.

Egy a magyar fejlődéstől eltérő jelenség szorul azonban további magyarázatra. Ez a Jagelló-ház alatt a hűbériségnek az erőket szétszóró hatásával szemben az ország területi hatalmának folytonos növekvése és ennek megfelelően külső nemzetközi helyzetének emelkedése.

Lengyelország nemcsak a szláv államok közt jut európai életével vezérszerephez, hanem épen a XVI-ik század közepén (1568-ban) északi nagyhatalommá növeki magát. Észak felé a Német Lovagrend hűbéreit keríti főhűbéri fenhatósága, majd valóságos uralma alá.

¹⁵²⁾ Külömben elpusztult volna, mint az öt megelőző hun, avar stb.

I. Zsigmond alatt 1525-ben a Lovagrend birtokából Kelet-Poroszország világi hercezséggé alakul lengyel uralás alatt. II. Zsigmond Ágost megszerzi Livlandot és a Kurland feletti hűbéruraságot. Kelet felé a massóvi hercezség lesz lengyel területté az ott uralkodó Piastok törzsének kihalásával. Délnek az oláh területekből szakadnak el egyes részek a lengyel birodalomhoz.

Így éri el Lengyelország II. Zsigmond alatt legnagyobb kiterjedését: a Finn-öböltől a Dnjeszterig, a Netze torkolatától a Desnáig tart.

Ugyanekkor, 1569-ben, a lublini országgyűlésen a Lithvániával való eddigi personális uniót a reális váltja fel. Az országgyűlés kimondja a két ország örökös egyesülését; a két birodalmi ülés egygyé olvad.¹⁵³⁾

Az eddig rajzoltakból kitűnő belső ellenmondás kiegyeztetést igényel, mert megczáfolni látszik a hűbériségről és egységes állami létről eddig mondottakat. Nyugaton a korlátlan királyság, melynek sikerül a hűbériséget kiküszöbölni, indítja meg a hódító háborukat a nagyhatalmi helyzet elnyerésére és az állami terület kikerekítésére. Lengyelországban, a tényleg aristocraticus köztársasággá alakult, hűbéri elemekkel megtöltött, folyton széthúzó szervezet képes ugyanoly eredményeket elérni.

A főtényező, mely ezen különbség létrehozásában közrehatott az erőteljes nemzeti összetartozás, melynek ereje a kevésbé célszerűbb összműködési módot is képes felhasználni.

Ez volt az ellensúlyozója a minden téren benyomuló hűbériségnek. A lengyel társadalom, úgy mint a magyar, sokkal homogénebb volt a nyugat-európainál, mikor a hűbériség megkezdte működését.

Midőn Lengyelország nagyhatalmi állását eléri, már magában hordja közélete végfelbomlásának csiráit. A lengyel alkotmány a nemesség (helyesebben nemesi csa-

¹⁵³⁾ Az uniónak kimondását szükségessé tette az a körülmény, hogy Litvániában a Jagelló-ház kihaltával külön uralkodó ne válasszassék.

ládok) teljes uralomra jutásával ugyanis lassan elveszti minden belső erejét, valóságos anarchiává fajul. A nemzeti összműködés főszerve, az országgyűlés, nem képes többé közhatalmi funkciót kifejtetni: a királyság lehatárolásával elveszti egyedüli regulátorát.

Ennek a teljes feloszlásnak belső okait megtaláljuk a lengyel közművelődésnek a XVI-ik században a középkori fokról való tovább sülyedésében.

A szellemi életben a reformatió által teremtetett kisebb mérvű lendületet csakhamar a jezsuiták részéről hatékonyan vezetett ellenreformatio követte, mely sietett elnyomni minden előre törekvő irányt.¹⁵⁴⁾ Már az alkotmánytörténeti részben jeleztük a városi életnek, tehát az ipar és kereskedelem főszerveinek teljes kiszorítását a közéletből.¹⁵⁵⁾ Így a közgazdaság ujkori haladásának főmotorai elvesztik minden hatásukat.

Megemlítést érdemel még az összműködés felbontásának egy közvetett tényezője is, mely annak alapját, a közérdek megvalósítását teszi lehetetlenné, ez a közhivataloknak hűbéri módon magánhivatalokká való átalakítása.¹⁵⁶⁾

8. §.

S k a n d i n á v i a.

Irodalom: Philipsson: i. m. I. k. 127—141. l. 646—652. l. 676—683. l. 692. l.

A skandináv országok törzsszervezetét a középkor végén felváltó hűbériség követi, az egész életnek lassú átalakulása ez a kezdetleges középkorból a tulajdonképeni középkorba. Ugyanazon okok, a melyeket már

¹⁵⁴⁾ L. Philipsson: i. m. I. k. 695. l.

¹⁵⁵⁾ Csak Krakkó polgársága tart fenn némi jogokat.

¹⁵⁶⁾ Az örökletessé vált vagy élelfogytig tartó hivatalok száma folytonosan emelkedik (III. Zsigmond alatt 20.000). Ezeknek viselői függetlenítik magukat s hivatalukat nem a közérdek érvényesítésére, hanem saját céljaik megvalósítására használják fel.

az általános részben kiemeltünk s a magyar fejlődés külön magyarázatánál is vázoltunk, működnek itt közre.

Annak oka, hogy a hűbériség ily későn jelenik meg, a skandináv művelődésnek lassu folyamában rejlik.

Az a jelenség, hogy a hűbériség nem képes végleg kiszorítani a törzsélet összes elemeit s így nem is bontja fel teljesen a társadalom szervezetét, megtalálja maga magyarázatát részben ugyanabban az erőteljesebb politikai szervezetben, melyet a nemzeti királyság alatt összeolvadt törzsélet nyújt (úgy mint Magyar- és Lengyelországban), részben abban a körülményben, hogy épen a XV—XVI. századokban, midőn a hűbériség virágzásnak indul már az ujkori művelődés ide is behatoló áramlataival találkozunk.

Leghamarább a kalmári uniótól végleg különvált Svédország alkotmányfejlődése közelíti meg a nyugat-európaiat. Kiküszöböli a hűbériséget és a korlátlan királyság alapjait rakja le. A fejlődés ezen folyamának meg is találjuk együttjáró jelenségeit különösen a gazdasági átalakulásban.

Wasa Gusztáv alatt kezdődik a földművelés, bányászat emelkedése. A tengeri kereskedelem felszabadul a Hansa igája alól s átveszi a nyugati gyarmatárúknak közvetítését. Kikötővárosok keletkeznek (Helsingfors).¹⁵⁷⁾ Az ország anyagi jóléte magas fokra emelkedik.¹⁵⁸⁾

Hasonlóképen Dániában is. II. Frigyes és IV. Keresztély alatt a XVI. század második felében megindult az ujkori szellemi és anyagi fejlődés s ezzel kapcsolatban a dán királyság ujkorá.

A nagyobb műveltségnek megfelelő tökéletesebb szervezkedés kiváló jelensége a közhatalom ujkori

¹⁵⁷⁾ L. Philipsson: i. m. I. k. 140. l.

¹⁵⁸⁾ Hollandiából a vallási üldözések folytán menekülő iparosok áttelepítik az ujkori iparágakat. Grönlandba, Kelet-Indiába expedíciók indulnak s gyarmatosítást kezdenek. L. Philipsson: i. m. I. k. 648. l.

védelve. Ezt is megtaláljuk Svédországban és Dániában ép úgy, mint Franciaországban: ott Wasa Gusztáv teremti meg az állandó szárazföldi hadsereget és flottát, itt IV. Keresztély.¹⁵⁹⁾

9. §.

K e l e t - E u r ó p a.

Irodalom: Draper: i. m. I. k. 290. l. 308—325. l. Freeman: Chief periods of European history. 112—130. l.

Az alkotmánytörténeti részben vázoltuk Európa azon területeinek életét, melyek elszakadnak úgyszólván teljesen a nyugat-európai fejlődés folyamától. Oroszországot és a Balkánt jelöltük ki, a melyek között csak az előbbi mutat némi közeledést nyugat felé.

Már ugyanott nagyjából utaltunk azokra a tényezőkre, a melyek hatásaként ezen részek társadalmi szervezete az ázsiai (tisztán keleti) élethez átmenetül szolgál. Azon tényezők mind egy talajból nyerik a működésükhöz szükséges erőt: a keleti műveltség talajából.

Nem tartozik kitűzött feladatunk körébe bővebb elemzés tárgyává tenni ezt a civilizációt, elegendő ha reámutatunk, hogy ennek a nyugat-európaiktól és tisztán ázsiaiktól elütő sajátosságait az úgynevezett byzantinismus adja meg. A byzanci császárság műveltségében a kelet-római birodalom hagyományai, a Cerularius Mihály alatt végleg elszakadt keleti kereszténység és a hanyatló görög világ életének elemei találkoznak.

Ezen műveltségnek culturtörténeti szerepét illetőleg nem szabad figyelmen kívül hagynunk azon igen fontos visszahatást, melyet épen a nyugat-európai haladás ujkori szakára tett. A byzanci császárság ugyanis minden a szervezetében rejlő bomlási csirák daczára megőrizte az egész középkoron át a görög-római *classicismust*.

¹⁵⁹⁾ L. Philippson: i. m. I. k. 140. l. 692. és köv. l.

Míg nyugaton a germán népvándorlás majdnem teljesen megsemmisíti az előző civilizációt s annak folyama újból indul meg; addig itt a romlás közepette is conserválódnak egy hosszú társadalmi fejlődés végső eredményei; főként az állam és társadalom lehető tökéletes szervezése: egy igen magasfokú gazdasági és szellemi életnek megfelelő jog (Justiniani római jog).

Már a XI—XII. századoktól fogva akadunk jelenségekre, a melyek ennek a jognak nyugatra való bevezetéséről tesznek tanuságot. A Byzanczból nyugatra menekülő tudósok viszik magukkal az ó-kori világ kincseit. Korszakunk kezdetén Konstantinápolynak a török által való elfoglalása után ez a bevándorlás tömeges lesz és a XV. és XVI. századbeli megújulás (renaissance) nem egy előfeltételét teremti meg. A magasabb, tökéletesebb ismeretek feltárása és terjesztése lesz következménye.¹⁶⁰⁾

¹⁶⁰⁾ L. Guizot: i. m. 322. l. Draper: i. m. II. k. 193. l.

MÁSODIK KÖNYV.
PÁPASÁG ÉS REFORMATIO.

ELSŐ FEJEZET.

KÖZÉPKORI EGYHÁZ ÉS PÁPASÁG.

1. §.

Az egyház és pápaság viszonya

Irodalom: Hajnik J.: i. m. 31. l. 122. l. 191. l. Sohm R.: Kirchenrecht. I. k. Lipcse, 1892. 456. l. Laurent: i. m. VI. La papauté et l'empire. VII. k. La féodalité et l'église.

Egyház és pápaság fogalmai az egész középkoron át egymást teljesen fedik s így felváltva használhatók.

Azon három század alatt, míg az egyház szervezésében kialakul annak végső betetőzése, a római püspök supremáciája, nem is beszélhetünk az egyháznak egyetemes, európai működéséről, jelentőségéről. Ha az eucharistia körül megindult szervezkedés megmarad az őskereszténység kezdetleges formái közt és az egész vallásos együttműködés alapelveül nem a jogi szigorú szabályozást fogadja el, hanem a vallás-erkölcsi laza mindig felbontható összefüggést, úgy talán többet megőrizett volna a vallásos ihlet, erkölcsi tisztaság bensőségéből, de alig emelhetne volna ki a kereszténységet a többi felekezetek köréből az egész művelt világot átható állására.

Az első századok hitvilágának folytonos hullámlása forrongása közt, csakhamar elveszett volna a kereszténység ereje. Vallás-erkölcsi elvein megosztottak volna az egymással küzdő gnosticus és mystikus áramlatok. Mindegyik kiválasztotta volna a lényének megfelelőt, az

egyik az észszerű társadalmi lét parancsait, minden egyesnek egyenlőségére, a gazdagság és szegénység ellentéteinek socialistikus irányú rendezésére vonatkozó szabályokat; a másik a túlvilágra, a mindenség örök mysteriumára, a természet őseréjére vonatkozó apokalyptikus részeket.

Szükségszerű volt tehát az egyház vallás-erkölcsi elveit jogi alakba öltöztetni. Ennek a conserválásnak tökéletessége természetes összefüggésben állott a szervezet fejlődésével; mentől hatékonyabb védelemben részesül a kereszténység, annál erőteljesebben képes kifejeteni egyetemes hatását. Az erő kifejtés nagysága egyenes arányban áll az erő összefoglalásának tökéletességével, ezt pedig a minél jobban központosított szervezet képes nyújtani.

Az egyház folyton növekvő centralizációja tehát hatalmának egyenes kifejezése. Ha az egyház szervezkedése megállapodik a zsinati alkotmánynál és a püspökök egyszerű egymás mellérendeltségénél, úgy nem teremtette meg fenállásának és működésének elérhető leg-tökéletesebb feltételeit. Az által, hogy az aristokratikus szervezet tovább halad az egyeduralkodó felé s végre a pápaságban azt eléri, megszületik a középkori római-katholikus egyház. Az egész fejlődés súlypontja a leg-főbb központi szerv, a pápaság létrehozásán nyugszik. Most kezdődik valósággal az egész európai emberiség életének vezetése, irányítása. A pápaság által válik az egyház egyetemes hatalommá, ez adja meg katholikus jellegét. A pápaság működése az egyház működését jelenti s nincs egyházi élet, mely nem a központi szervből nyerné erejét.

Abban a jelenségben, a midőn a pápaság felébe ismét a zsinati törekszik kerekedni (a XV. század nagy reform-zsinatai, pisai, baseli, konstanciái) nemcsak az egyházi szervezet meggyengülésének symptomáival találkozunk, hanem az egyház belső erejének, egyetemes jelentőségének már a reformációt megelőző hanyatlásával. És ismét, midőn a tridenti zsinatnak sikerül a pápaság

monarchikus állását megerősíteni, új támaszokkal ellátni, nemcsak a pápaság újból való emelkedését észlelhetjük, hanem az egész egyháznak ujjaszületését is (ellenreformatio). A pápaság süllyedése vagy emelkedése tehát az egyház állásának süllyedését vagy emelkedését jelenti.

Jelen tanulmány keretében, a midőn a pápaságról szólunk, ez alatt az egyházat is értjük és megfordítva; vizsgálódásainkban nem teszünk különbséget a kettő között, a mint hogy a fejlődés átalakító hatásai is egyformán érik mind a kettőt.

2. §.

Az egyház és pápaság a középkorban.

Irodalom: Hajnik J.: i. m. 31. l. 122—129. l. 191. l. Laurent: i. m. VI. k. VII. k. Martens V.: Kirche und Staat Stuttgart, 1877. 7—124. l. Friedberg E.: Die Gränzen zwischen Staat und Kirche. Tübingen, 1872. I. k. 1—48. l. Zeller E.: Staat und Kirche. 1873. Lipcse. 8—66. l. Ranke L.: Die römischen Päpste. Lipcse, 1889. I. k. 1—22. l. Guizot: i. m. 66—156. l. Freeman: i. m. 155. l. Draper: i. m. IX. fej.

A középkori egyház lényegét legtökéletesebben kifejezzük, ha úgy jellemezzük, mint a középkor egyetemese államát.

Az egyház a középkor legmagasabb és legtökéletesebb jogi alkotása, a mely az egész európai társadalom közhatalmát egyesíti magában s mint ilyen végzi a politikai és jogi functiókat. Az egyházat ugyan nem lehet a modern állammal összemérni, működései sem merítik ki az állami lét jelenségeit, de mégis annyira közelebb áll a tökéletesebb és magasabb társadalmi összműködés létrehozásával az államiséghez, hogy minden különbség daczára is benne találhatjuk fel annak legfontosabb ismérveit.

Az egyház nagy körű és a közös társadalmi érdekeket megvalósító szervezete sokkal közelebb jut az ujkori államhoz, mint a hűbériség apró köreivel és nagyrészt

magánérdekű szabályozásával. A hűbériség nem volt képes felsőbb rendet létesíteni, a közérdeket felismerni és megvédeni, csak az alsóbb rendű szervezést létesítette. Ezzel szemben a római császárság helyébe lépett római pápaságnak jutott a feladat az egész középkoron át megteremteni az európai társadalom felsőbb rendjét, magasabb szervezését. A pápaság iparkodott megvalósítani az európai társadalom közös érdekeinek védelmét s némi egységbe foglalni a széthuzó és egymás megsemmisítésére törekvő erőket.

A mint a római császárság megteremtette az egész művelt világnak egységes szervezetét (*dominium mundi*) s az európai életnek közösségét biztosította, ép úgy a pápaság valósággal a római birodalom mintájára akarta az európai társadalmat egy közös szervezetbe egyesíteni. Ez a törekvés nagyban sikert is aratott. A pápaság az egész középkoron át egy tökéletes állami szervezetnek megfelelő jogot hoz létre.

Az egyházjognak ugyanolyan egyetemes jelentősége van, mint a római jognak. Ha figyelemmel kísérjük az egyházjog fejlődését, meg fogjuk találni azokat a nagy analógiákat, a melyek csakhamar reávezetnek annak a körülménynek megállapítására, hogy nem pusztán az egyházjog fejlődésének kezdetét befolyásolják római jogi hatások, hanem az egyházjog valóban folytatása a római jognak. Magán viseli annak főjellegét: az egész művelt világra ható szabályozás.

A római jognak spiritualistikus fejlődését természetesen még jobban kifejti az egyházjog vallásos elemeinek közrehatásával.

Az egyház európai jelentőségű feladatának megvalósításához kezdetben nem fordulhatott megfelelőbb forráshoz, mint a szintén egész Európára kiterjedő római császárság szervezési szabályaihoz. A római jog azonban egy sokkal fejlettebb állami és társadalmi életre vonatkozott, mint a minőt a középkor elején látunk: ezért és sajátos erkölcsi céljai elérése végett kellett az egyháznak változtatni a római jogból kölcsönzött sza-

bályokon.¹⁾ A pápaság egész középkori fejlődésében a jogi elem uralkodik s elnyomja a vallásost.

A középkori élet létfeltételeinek (szellemi és anyagi szükségletek kielégítése) megteremtéséről a hűbériség és pápaság gondoskodik. Amaz az elsőrendű szükségletek ellátására szükséges cselekvések összefoglalását létesíti, az utóbbi a társadalom haladására szükséges előfeltételek központi szervezését nyújtja. De a pápaság nemcsak a társadalom fejlődéséhez szükséges erőt gyűjti össze egy magasabb együttműködés biztosításával, hanem a hűbériség mellett még az elsőrendű szükségletek ellátásához is hozzájárul.

A hűbéri rend hatékonyságát fokozza az egyház által nyújtott magasabb rend. Ott, a hol a hűbériség ereje megszűnik, nem képes működni, az egyház lép közbe s többé-kevésbbé pótolja a hiányokat. Így keletkeznek a társadalmi életnek közös területei, melyekre ép úgy kiterjed az egyház hatásköre, mint a hűbériségé. Az egyház szabályozásának az a nagy tömege, mely tisztán világi viszonyokra vonatkozik, nem ellentmondás az egyház középkori természetével szemben, nem tulajdonképeni beavatkozás egy oly térre, mely teljesen idegen az egyházzal nézve, hanem természetes folyamánya annak a központi helyzetnek, melyet az egyház a középkorban elfoglalt.

Az egyház nem pusztán a vallás-erkölcsi eszmék fejlesztését és terjesztését közvetítő intézmény, hanem az európai társadalom egyetemes életének legfelsőbb vezetésére és irányítására szolgál s így politikai és jogi feladatok állanak előtte. Ha az egyház a középkorban csak oly jelentőséggel bírt volna, mint egy vallásos társulat az újkorban, úgy még a vallásos életre vonatkozó elvek fejlesztését és terjesztését sem végezhetné volna, mert a hűbériség nem teremtette meg a társadalmi rendnek azt a fokát, mely lehetővé tesz bármely nagyobb mérvű szellemi, így vallás-erkölcsi életet. Ép az

¹⁾ Az így nyújtott világításban kell tekintenünk a középkori mondást: „*Ecclesia vivit lege romana*”.

által, hogy az egyház maga hozta létre vallásos működésének előfeltételeit, nemcsak a vallásos műveltség megteremtését tette lehetővé, hanem az egyetemes európai művelődés útját készítette elő.

3. §.

A pápaság és császárság viszonya.

Irodalom: Lásd a megelőző §-nál idézett műveket.

Azzal, hogy az egyházat jelöltük ki mint a középkor egyetemes államát, további vizsgálatot igényel az a viszony, melyben a pápaság a császársághoz áll. Azt kell kutatnunk, vajjon nem a császárság, mint világi hatalom által alkotott szervezet képezi-e a középkor államszerű, legmagasabb fejleményét?

A császárság csak a kezdetleges középkorban, különösen Nagy Károly alatt, tehát akkor, a midőn az egyház szervezete még nem érte el fejlődésének azt a fokát, a melyen már képes az egész európai társadalom önálló vezetésére, lesz valóban a megdőlt nyugat-római császárság folytatója.

Nagy Károly császársága is egyesíti az egész nyugatot egy közös szervezetben, mint a római. Mondhatjuk, hogy a középkor kezdetén a császárság teremti meg a jogi és politikai élet közösségét. A világi hatalom a nyugat-európai érdekek védelmét valósítja meg azzal a közhatalommal, melylyel mint központi szerv bír. A karolingi birodalom felbomlásával a felélesztett császárság többszörös ingadozás után I. vagy Nagy Ottótól a német királysághoz fűződik. Innét kezdődik a császárság életerejének lassú szétszóródása, működésének lehanyatlása. A mint a császárság német lesz, elveszti egyetemes európai jellegét. A német-római szent császárság (heiliges römisches Reich der Deutschen) nem azonos már a karolingi császársággal, mert ennek megfelelt egy tényleges állapot, az európai uralom, amaz

azonban nemzeti, helyhez kötött jelleget nyer s valójában csak bizonyos igényeket fejez ki, a melyeknek a Hohenstaufok ideig-óráig szereznek is érvényesülést, de nem biztosítják az állandó megvalósulását.

A tulajdonképeni középkorban a német-római császárság nem volt képes az európai társadalom összműködését biztosítani, a hűbériség által szétagolt köröket magasabb, az államhoz hasonló egységbe foglalni. A valóságban elvesztette egyetemes hatását és csak az elméletben tartotta fenn. Az igazi államszerű egység megteremtője nem a világi hatalom, hanem az egyház. A midőn azt halljuk, hogy a hűbériség virágzási korában az egyház függetleníti magát az állami hatalomtól, ez alatt nem azt kell érteni, mintha az egyházzal szemközt állana egy vele teljesen egyenrangú szervezet, hanem, hogy az egyház a pápaság intézményének teljes kiépítésével elérte azt a fokát szervezeti fejlődésének, a melylyel képes volt az egész európai világ politikai, jogi irányítására.

A hűbériség által megteremtett rend felé helyezkedik Európaszerte az egyházi felsőbb rend. Sem a hűbéri királyságban, sem a kisebb hűbéri uralmakban nem találjuk meg a tökéletesebb közélet nyomait, a császárság pedig német jellegénél fogva egészen helyhez kötött lesz és maga is áldozatul esik a hűbériség szétbontó működésének.²⁾

A tisztán világi uralmak küzdelmei az egyházzal, ennek a theokratikus tendenciái miatt folyik. Nem az egyház által megteremtett műveltség, hanem a vallási elem előnyomuló túlsúlya hozza létre a hűbéri különállásra, függetlenségre különben is hajló körök ellenállását. Az egyháznak, a központosításra törekvő intézménynek, meg kellett feltétlenül küzdeni a hűbériséggel, a decentralizációra hajló szervezettel is s midőn a pápaság lesz a győztes, ezzel meg is akadályozza a hűbé-

²⁾ A német császár alig több valamivel, mint egy hűbéri király; állása csak egy czimmal ékeesebb, de nem sokkal emeltebb.

riséget erejének végső kifejtésében ; maga alá rendeli s az élet alsóbb köreiből működni hagyja.

Abban a világításban, a melyben mi a pápaságot tekintjük, nem állíthatjuk az államot vagy államokat az egyházzal oly élesen szemben, mert az egyházban magában állami működéseket észlelünk.

A tulajdonképeni középkorban a pápaság foglalja el azt az állást, melyen az előtt a császárság nyugodott. A német-római császársággal folytatott küzdelem elméletben az egyetemes uralomért, valóságban Itália birtokáért,³⁾ csak egy nagy részlete annak a folyamatnak, melyben az egyház lesz a római császárság feladatainak megvalósítója.⁴⁾

A most előadottak szerint, midőn a középkor vége felé az állam, világi hatalom függetleníti magát az egyháztól, ez alatt a modern államiség megjelenését értjük a középkorival, az egyetemessé szemben. Kifejezhetjük még a folyamatnak másik oldalát azzal, hogy a világi hatalom megtisztul minden vallásos elemtől.

Az egyház és hűbériség helyébe a nemzetiségi alapon felépült állam lép. Az ujkori állam további alakulásában maga alá rendeli az egyházat, a mivel jelezve van egyrészt a folyamatnak azon eredménye, mely szerint az egyház elveszti teljesen állami functióit, megszűnik a közélet rendje lenni, ép úgy mint a hűbériség, másrészt ez az alárendeltség a vallási kérdések leszorításáról tesz tanúságot. Ez utóbbi téren azonban csak a XVII. század végén közeledünk a folyamat befejezéséhez.

³⁾ Hisz a Hi Welf, bi Waiblingen ellentétek első sorban német-olasz jelentőséggel bírnak és csak közvetve hatnak Európára, mert nem engedik a pápaság theokratikus törekvéseinek teljes megvalósulását.

⁴⁾ «The church founded in the mother and head of all cities could not fail to rank as the mother and head of all churches. Rome, the local Rome, still had life in her to rule, and if her Emperor forsook his calling in the local seat of rule, her Bishop was there to take his place.» Freeman : Chief periods of European History. 158. l.

A kezdetleges középkorban tehát a császárság az európai közélet legfőbb szerve. A karolingi birodalom szétbomlása után a pápaság lesz egy magasabb rend megteremtője, daczára vallásos elemeinek őt tarthatjuk egész Európára kiterjedő szervezete folytán a tulajdonképeni középkor egyetemes államának, nem a nemzeti uralommá váló császárságot.

MÁSODIK FEJEZET.

EGYHÁZ ÉS PÁPASÁG ÁTALAKULÁSA.

1. §.

Az egyház és pápaság az ujkorban.

Irodalom: Hajnik: i. m. 191. l. Laurent: i. m. VI. k. 306—505. l. Ranke: i. m. I. k. 22—59. l. 85. l. 245—326. l. Stein: i. m. 1—34. l. Guizot: i. m. 315—323. l. 325—352. l. Draper: i. m. II. k. IV—VI. fejr. Philipps on: i. m. Walter: Lehrbuch des Kirchenrechts. Bonn, 1871. 101. l. Friedberg E.: i. m. Staat und Kirche. 762. l.

Az átalakulás folyamata, melyen a pápaság a XVI. század folyamán átmegy, két nagy részre oszlik. Az első tart körülbelül a XVI. század közepéig; itt még mindig észlelhetjük azokat a jelenségeket, a melyek a középkori egyházat jellemzik. A másodikban, mely a XVI. század másik felére terjed ki, már az ujkori élet erőinek átalakító hatása folytán az egyház lassan elveszti középkori természetének megfelelő működéseit s mindinkább azt a szerepet foglalja el, a melyet a mai életben betölt.

Mielőtt az egyház végleg elhagyná a középkori életben elfoglalt állását, még egyszer mintegy utolsó fellobbanásaiban megmutatja azokat a főfunctiókat, a melyekből eddigi működései állottak.

A középkori egyháznak első és legfontosabb fel-

adata volt az egész keresztény Európa társadalmának egységes vezetése, vagyis az universalis hatalom fenntartása, ennek a célnak az elérésére látjuk szövetkezni a pápaságot a XVI. század elején, hol a császársággal (V. Károlylyal),⁵⁾ melynek középkori hivatásához tartozott a pápaság egyetemes hatalmának védelme, hol a francia királysággal (III. Pál — II. Henrik), midőn a császárság tulnyomó befolyását ellensúlyozni kellett. Még egyszer ismétlődik a pápaság és császárság harcza is az elsőségért, V. Károly törekvése a pápaság ghibelin értelemben vett alárendelésére idézi fel s ezzel a középkori élet tényezőit hozza vissza az ujkorba.

Ha az egyháznak egész Európára kiható ereje már hanyatlik, mégis mindig elegendőnek bizonyul, hogy akaratának érvényt szerezzen egészen középkori módon.⁶⁾

De nem csak az európai politikai élet vezetésében iparkodik részt venni az egyház, hanem még egy hatalmas lökést ad az európai művelődésnek a XV. század végén és a XVI. elején virágzó renaissance-ával. Az egyház középkori szerepe, az egyetemes műveltség fejlesztése és terjesztése, az ujkor küszöbén ismét előtérbe jut. Az ókori classicismusnak pogány szelleme tölti el az egyházat s háttérbe szorítja vallásos elemeit. Itt is, mint az előző századokban a politikai és kultur életműködések a vallás rovására esnek. A Medici pápák által megteremtett tudás és művészet az európai ismereteket és művészetet emeli magasabb fokra.

Végül megtartja az egyház saját, tisztán világi szervezetét, az ugynevezett pápai államokat is. A középkori felfogás megköveteli ugyanis, hogy a pápaság céljai megvalósítása végett közvetlenül rendelkezék

⁵⁾ Így pl. 1521-ben X. Leo szerződést köt V. Károlylyal. Nyíltan kimondják, hogy valamennyi fejedelemnek pápaság és császárság alá rendelésére törekednek. L. Philippson: i. m. I. k. 63. l.

⁶⁾ A pápa által kibocsátott elkárhoztató bulla („Exsurge Domine“ 1520) Luther ellen már egy év múlva visszhangra talál a wormsí edictumban (1521), mely az egyházi legfőbb hatalomnak a birodalmi átokban nyújt közvetlen érvényesülést.

megfelelő erőforrással. Ezt szolgáltatja a pápának világi birtoka.

Az ujkor első századának első felében tehát az egyház még részben folytatja előző működését; nézzük a jelzett irányoknak a későbbi fejlődés folyamán végleges megszűnését vagy átalakulását.

A mint V. Károly törekvései császárságának középkori egyetemes hatalommá alakítására hajótörést szenvednek a kialakult nemzeti államok ellenállása folytán, úgy a pápaság is elveszti központi helyzetét az európai életben ennek külön, egymástól elhatárolt politikai testekre való oszlásával. A politikai egység fenntartása akár tisztán világi alapon, akár theokratikus irány-nyal az ujkor első századában már teljesen lehetetlenné vált.

A theokratikus alap végleg megtörött azon folyamat következtében, mely a szervező feladatokat mindjobban kiválasztja a vallás-erkölcsi elemekből s a modern államra hárítja.⁷⁾ A tisztán vallásos elem, mely három irányban, u. m. theologikus, humanistikus és népies árnyalataiban⁸⁾ ugyanegy eredmény elérésére törekszik, a vallás-erkölcsi élet megtisztítására, bensőségének helyreállítására, külön válik. A hitujítás mindezen árnyalatoknak hatásait érzi s midőn jelentőségében meghaladja a középkori eretnekségeket, úgy lép fel, mint a politikai és jogi elemektől megszabadított egyház pusztán vallásos tartalmának kiemelője. Az augsburgi vallásbékével és a tridenti zsinattal megszűnik a katolikus egyház egysége lelkiekben ép úgy, mint világi téren.

Az augsburgi vallásbékével a Németbirodalom feladta a középkori szigorú katolikus álláspontot. A katolikus hitegység fentartása és hitkényszer alkal-

⁷⁾ Láttuk az ujkori királyság kialakulásánál.

⁸⁾ A theologikus magából az egyházból indul ki. Ezt képviselik a XV. század nagy reform-zsinatai. A népszerű mozgalom eredetét a katolikus egyház kialakulása óta folyton létrejövő eretnekségekben bírja. Ez a folyamat megszakítás nélkül tart az egész középkoron át; utolsó jelentősebb hatásai a Wicliff-Huss-féle tanokban jelennek meg.

mazása nem képez többé állami feladatot. Politikai és egyházi egység nem tételezik már fel egymást.⁹⁾

A tridenti zsinat (1545—1563) juttatja kifejezésre az egyházi téren történt átalakulást. A zsinat, mely eredetileg azért lett összehíva, hogy a protestánsokkal való egyesülést létrehozza, a hitbeli szakadást megpecsételi. Első sorban foglalkozik ugyanis a scolastikus theologia eredményeinek symbolumokká emelésével, a középkori tanok éles formulázásával. Ezzel nem csak hogy kiemeli az ellentéteket katholicismus és reformatio között, hanem a következő időkre is elvonja a dogmák tudományos vizsgálatának lehetőségét a katolikus egyházon belül.¹⁰⁾ Míg egy oldalról tehát a zsinat következménye lesz a katolikus egyház hitbeli egységének megszűnése, más oldalról munkálkodásának eredménye, hogy a katholicismus visszaszerezi elvesztett területeinek jórészt s megakadályozza a reformatio továbbterjedését. Azzal, hogy hallgatag, visszaállítja a pápaság teljes fensőbbiségét, ellentétben a XV. század episcopalis irányával, az egyház ismét visszanyeri a központositásnak azt a mértékét, a melylyel megindíthatja az ellenreformatiót.

De nemcsak a hitbeli egység helyreállításának munkáját kezdi meg a pápaság, hanem egyetemes hatalmának összekötő szálait iparkodik a nemzeti egyházak önállóságának megbontásával újból kifeszíteni. Erre szólnak főként a pápai nunciaturák, a melyek nemcsak a protestánsok ellen működnek, hanem az érsekek és püspökök jogkörébe is benyulnak.¹¹⁾

Az egyház culturtörténeti szerepe szintén elveszti jelentőségét, midőn a humanismus továbbfejlődése következtében megindul a tudományoknak világi mű-

⁹⁾ L. 3. §. 1.

¹⁰⁾ L. Hinschius: Kirchenrecht. Berlin, 1869—88. III. k. 445. l. Richter: i. m. 67. §.

¹¹⁾ L. Richter: i. m. 181. l. Hinschius: Kirchenrecht der Katholiken und Protestanten in Deutschland. Berlin, 1869—88. III. k. 439. l.

velése¹²⁾ és az egyház tisztán a vallásos műveltség ápolását és terjesztését viszi. A Medici pápáknak gyorsan lehanyatlott renaissance-a után következett a vallásos élet felfokozása a hitújítás következményeinek elhárítása végett.

A XVI. század közepével megindult ellenreformatio, a tridenti zsinat által megalkotott dogmatikus egység, a hittérítő rendek (különösen a jezsuiták) szervezése az ujkori katolikus egyház életműködéseit a vallás-erkölcsi térre viszik,¹³⁾ s elszakítják az európai világ egyetemes művelődésének vezetésétől.

Végül a középkori pápaság tisztán világi szervezete az ú. n. pápai államok is alá vannak vetve az ujkori átalakulás folyamatának. Nem maradnak meg a hűbéri-ség nyújtotta alsóbbfokú rendnél, hanem a magasabb állami egység kifejtése felé haladnak.

Megállapítottuk a középkori egyház átalakulásának folyamatát, midőn kifejtettük, hogy az ujkor első századában minő változásokon megy át, mely tulajdonságai foszlanak le róla végkép.

Az egész metamorphosis kifejezhető röviden azzal, hogy megszűnik a pápaság egyetemes hatalma s ennek következtében az egyház egységes szervezete megbomlik. Az átalakulásnak további közvetlen következménye, hogy a kisebb körökre oszlott egyház az ujkori állam hatalma alá kerül. A részekre szétesett egyetemes egyház ugyanis már kialakult nagyobb egységeket talált: a nemzeti alapon elkülönült államokat, melyekbe kellett beilleszkednie.

¹²⁾ »Dem gegenüber tritt nun das 16. Jahrhundert. Wir reden hier nicht von der Bewegung des Glaubens zwischen Christenthum und Kirchenthum. Das menschliche Erkennen ist es, warum es sich jetzt handelt. Und grade das nimmt nunmehr einen wesentlich anderen Charakter an. Es ist der der Ablösung der Wissenschaft vom Kirchenthum.« Stein L.: Das Bildungswesen. 57. l.

¹³⁾ L. Stein: i. m. 57. l.

Kutatva a most vázolt átalakulás folyamatának végső okát, meg fogjuk azt találni itt is, mint az ujkori királyság kialakulásánál és a hűbériség megszűnésénél az egész európai életnek fejlődésében, az anyagi és szellemi haladásban.¹⁴⁾

Az ujkori művelődés által átalakított társadalmat ép oly kevésbé elégíti ki a pápaság által nyújtott és nyújtható szervezkedés, mint a hűbériség. Mindkettő helyébe lép a nemzeti alapon felépült modern állam.

Az így megállapított főtenyező mellett vannak az egész folyamatnak másodrangú tényezői is, a melyek közül kettőt emelünk ki: a nemzeti egyházak ki-fejlődését és a reformatiót.

Az előbbi Európának latin, az utóbbi germán népeinél szerepelt túlnyomólag. Ha közelebbről vizsgáljuk a két tényező működését, azt fogjuk találni, hogy azok az elemek, a melyekből alakulnak, közösek és így elért eredményeikben is a fejlődés kezdetén megegyeznek.

A latin Európában, a hol a reformatio nem juthatott uralomra, mégis létrejöttek azok a változások, melyek a hitujítással látszanak a legszorosabb összefüggésben lenni. Az egyetemes fejlődés folyama kiterjed egész Európára.

A mint a reformáció főként a vallásos élet megtisztítására, bensőségének helyreállítására törekszik, úgy Francia-, Olasz- és Spanyolországban is megtaláljuk az ilyen irányú parallel áramlatokat.

Franciaország a reform-zsinatoknak azon törekvéseiben is, melyek a hitélet megújítására voltak irányozva, élénk részt vett. Az 1439-iki *pragmatica sanctió*ban a baseli zsinat határozatait ép úgy magáévá teszi, mint a Németbirodalom. A gallikanismus jó részben nem jelent egyebet, mint az egyház feletti disciplináris

¹⁴⁾ L. Guizot: i. m. 321. i. Schmoller G.: Zur Geschichte der national-ökonomischen Ansichten in Deutschland während der Reformations-Periode. (Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft, 1860. XVI. k. 461—716. l.) Rogers Th. J.: i. m. I. k. 69—92. l.

hatalom szigorúbb, közvetlenebb érvényesülését ; tehát a clerus fokozottabb vallásosságának helyreállítását.

O l a s z o r s z á g b a n kisebb-nagyobb körre kiterjedő irodalmi társaságok keletkeznek határozott vallás-erkölcsi tartalommal. Ezeknek az irodalmi összejöveteleknek vallásos színezete idő folytán erősebben domborodik ki s főként a pápaság elvilágiasodása, az egész egyháznak a renaissance következtében való elpogányosodása ellen irányul.¹⁵⁾

Végül S p a n y o l o r s z á g b a n az ujkori vallásos szükségletek kielégítésére jelennek meg azok a rendek (főként a jezsuita), a melyek hivatva vannak a katholicismus ujjaszületését vezetni. A spanyol hitélet oly erővel buzog, hogy képes felfrissíteni az egész katolikus egyházat és új életet lehelni elernyedtt szerveibe.

Mindkét tényező, reformáció és nemzeti egyházak, eleinte tehát találkozik egy közös célra való törekvésben, a hitélet megújításában, de nemcsak ebben, hanem a pápaság egyetemes hatalmának megszüntetésében is.

Nemcsak a hitujítás vallásos elemét találjuk meg a latin országokban, hanem a politikait is, a mely minket első sorban érdekel. A mint a reformáció az egyetemes egyházzal való szakítást s a tartományi egyházak kifejlődését hozza létre, úgy észlelhetjük főként F r a n c z i a - és S p a n y o l o r s z á g b a n a pápasággal való összeköttetések meglazítását és az államegyházak kiképzését. Az absolut királyság egyházai lassankint kívülről elzárt egészeket alkotnak s az egyetemes szervnek bármint beavatkozását törekszenek kizárni.

A további fejlődés folyamán is megmaradnak

¹⁵⁾ „Es fehlte viel, dass die Richtung derselben, wie man leicht aus dem Orte der Versammlung schliessen könnte, dem Protestantismus entgegenlaufen wäre: sie war ihm vielmehr in gewissen Sinne gleichartig — in der Absicht, dem allgemeinen Verfall der Kirche durch Erneuerung der Lehre und des Glaubens entgegenzutreten, wovon auch Luther und Melancthon ausgegangen waren.“
R a n k e : Die römischen Päpste, I. k. 89. I. Lipse, 1889.

bizonyos analog vonások. Bár a nemzeti egyházak végleg és teljesen nem szakítanak a pápasággal mint a reformáció, mégis ép úgy az állami hatalom alá kerülnek, mint a hitújítás egyházai. Sőt azt találjuk, hogy több helyütt a reformáció eleinte meghagyja az egész katholicismus hierokratikus szervezetét, nem érinti dogmatikus vallási tételeit sem, mint például különösen Angliában, hanem az állami feltétlen alárendeltséget állapítja meg és az egyetemes egyháztól való független nemzeti létet.

Miután kijelöltük az egyház és pápaság ujkori átalakulásának tényezőit s megvizsgáltuk ezeknek egymáshoz való viszonyát, vegyük a két tényezőt — nemzeti egyházakat és reformációt — külön szemügyre s nézzük közelebbről azon hatásokat, a melyeket működésük előidézett Európának egyes országaiban. Egyik tényező sem jelentkezik azonban különváltan, tisztán a másiktól s így az országok csoportosítását sem lehet következetesen keresztülvinni. Valamely országnak egyik vagy másik tényező alá vonásában az elhatározó mindenestre az, hogy melyiknek hatásai jelentkeznek tulyomólag. Így sem kerülhetjük el azonban, hogy ugyanazon országot kétszer ne vegyük tárgyalás alá s viszont ott, a hol a két elem szálait nem lehet szétszakítani, ne foglaljuk össze mindakettőt.

2. §.

Nemzeti egyházak.

Az egyház történetében három nagy korszakot kell megkülönböztetni. Az elsőben még nem fejlődött ki szervezete, melylyel képes a hűbériségnél magasabb rendű együttműködést biztosítani; ez a kezdetleges középkorba esik. A második periodusban az ujkori államhoz hasonló organismusával tényleg az egész élet szabályozását iparkodik megvalósítani; ez a pápaság törekvése az egyetemes uralomért a tulajdonképeni középkorban. Végül a harmadik szakában szervezete

lehanyaglik s helyet ad a kisebb körű egyházi működésnek, mely az egyes államok keretén belül marad : ez a későbbi középkor életében a hűbériség egyidejű lehanyaglásával áll be az ujkori tényezők uralomra jutása következtében.

Az utóbbi korszak fejlődési folyamata átnyulik az ujkorba s a reformációval beálló változások tulajdonképpen csak hozzájárulnak a már létrejött eredmények megerősítéséhez és az egész folyamat első periodusát mintegy befejezik. Ez az egész folyamat röviden kifejezhető abban, hogy az egyetemes egyházat a nemzeti egyházak váltják fel.

A nemzeti egyházak képződése az ujkori királyság megalakulásával együtt indul meg. A mint megszűnik az egyház által megteremtett egyetemes felsőbb összműködés biztosításának szükséglete a hűbériség alsóbb minőségű rendezésével együtt, mert a modern királyság mindkét irányban egyesíti a jogi és politikai működéseket s így sokkal tökéletesebben kielégíti az ujkori művelődés igényeit, szükségszerűleg beáll az egyházi jellegű működés határainak megvonása úgy befelé mint kifelé.

A nemzeti alapon szervezkedő államok belső életében az egyház kezdetben még igen sokat megőriz a megelőző korszak alatt kibővült hatásköréből, de ezt a felette álló magasabbnak, az államinak kell alárendelnie. Kifelé az universális szervvel, a pápasággal szemben meglazulnak összekötő szálai s nem egy hatékony fonala teljesen megszakad.

Az így beolvasztott egyházi körök tehát egészen más, új központ a királyság körül kezdenek új irányú forgást. A nemzeti egyházak jelentik az egyház mind nagyobb mérvű alárendelését az államnak. Ha vizsgálat tárgyává akarjuk tenni ezt az egész folyamatot, úgy itt is legelőbb Franciaországhoz kell fordulnunk. Itt, a hol a legelőbb jelenik meg az ujkori királyság s teszi szükségtelenné a hűbéri és egyházi rendezést, észlelhetjük legelőbb a nemzeti egyház megalakulásának jeleit.

I.

Franciaország.

Irodalom: Esmein: i. m. VI. fej. különösen a 4. §. Gasquet A.: *Institution politiques et sociales de l'ancienne France*. Paris, 1885. II. k. 1. fej. 1. Warnkœnig-Stein: i. m. I. k. 539—549. l. Schaeffner: i. m. II. k. 29. fej. Richter: *Lehrbuch d. kathol. u. evangel. Kirchenrechts*. Lipse, 1886. 129. l. 186. l. Walter: i. m. 278. l. Friedberg: i. m. II. könyv. 475—528. l. Scherer R.: *Handbuch d. Kirchenrechts*. Graz, 1885. 43. l. Philipps: *Lehrbuch des Kirchenrechts*. Regensburg, 1881. 811. l. Laurent: i. m. VIII. k. 271. l.

Franciaországban már igen korán, Szép Fülöp és VIII. Bonifácz küzdelmeiben veszi kezdetét az egyház alárendelése a kialakuló királyság alá és különálló nemzeti szervezése. A királyság már nem akarja eltűnni a pápaság folytonos beavatkozásait, közvetlen behatását a francia társadalmi életre.

A XIV. század folyamán a francia clerus üléseiben és az ezek határozatait életbe léptető királyi rendeletekben (1385, 1398, 1406) mindjobban kidomborodik a francia egyház szervezete.

A XV. század nagy reform-zsinatai igen kedveznek az így megindult fejlődésnek. A zsinati élet a püspökség emelését hozza magával, ennek pedig természetes következménye a pápaság süllyedése. A mint az egyház elveszti legfőbb összetartó kapcsát, a pápaságot, ezzel együtt megszűnik egyetemes szervezkedő ereje és szétbomlik kisebb körökre, tehát működése kevésbé hatékony lesz.

Míg egyoldalról a francia nemzeti egyház elveszti közvetlen összefüggését a pápasággal, más oldalról a királyság alá kerül. Az egész folyamatra fényt vet a küzdelem iránya, mely megmutatja, hogy valóban az egyháznak nem vallásos, hanem politikai és jogi szereplése szorul háttérbe.

A vallás-erkölcsi élet tisztaságának visszaállítása

mellett meg akarják szüntetni az egyháznak azon kiváltságait, jogait, a melyek külön állami létet biztosítanak neki a nemzeti államon belül. A kiváltságok az egyházi *jurisdictio* körül csoportosulnak. A *jurisdictio* fogalmában, mint már többször kifejtettük, együtt van a törvényhozás, igazgatás és bíraskodás. Ez tehát jóformán az egész közéletet kimeríti. A XIV. századtól kezdve a királyi tisztviselők megtámadják minden oldalról az egyházi *jurisdictiót* s lassanként elvonják.¹⁶⁾

A mint az egyház a vallás-erkölcsi viszonyok szabályozásán kezdve behatolt az életviszonyok egész területére, úgy most az állami szabályozás saját körébe vonja azokat ismét vissza, sőt absolutistikus irányával tovább halad és a tisztán vallásos rendezést is magáévá teszi.

Az egyházi jogoknak egy egész csoportja továbbá nem egyéb, mint különböző jövedelmi források megteremtése (*Annates*, *réserves générales ou spéciales*, *les grâces expectatives* stb). Midőn a francia királyság a hűbériség kiszorításával maga veszi át az állami feladatok megvalósítását, természetes, hogy az egyház ilyenmű működésének végzésére szolgáltatott jövedelmi forrásaira is igényt tart.¹⁷⁾ Az egyház által gyakorolt közhatalmi jogosítványok közül legfontosabbak egyike, az adóztatás, teljesen az állam hatáskörébe megy át. A pápa nem vethet ki többé Franciaországban állami jóváhagyás nélkül középkori módon személyes adókat, még az egyházi javakból sem vonhat ilyképen jövedelmet. Nem határozhatja el végérvényesen, hogy kié legyen valamely vagyontárgy, nem adhat felhatalmazást azoknak eladására.¹⁸⁾

Az ujkori állami szervezkedésnek következményei tulajdonképen azok a jogok, a melyek úgy tünnek fel,

¹⁶⁾ L. Esmein: i. m. 648. l.

¹⁷⁾ Így törli el az 1439-iki *pragmatica sanctio*, mely jórészt a baseli reformzsinat határozatait tartalmazza, a középkori jövedelmi források nagy részét. L. Esmein: i. m. 641. l.

¹⁸⁾ Az állam *souverainitásának* kifejezésére az egyház felett is kezdi gyakorolni az adóztatás jogát.

mint a gallikán egyház különös szabadságai (libertés, droits et franchises de l'Eglise gallicane).

Igy az, hogy az egyházi központi törvényhozás (pápai vagy zsinati) akaratnyilvánításai (bullák, decretumok, rescriptumok vagy zsinati határozatok) csak királyi megerősítés vagy jóváhagyás után birnak jogi hatással következménye a souverainitásnak, mely nem ismer az állami szervezeten kívül jogalkotó forrást.

Azt az eszközt, mely az állam souverainitását kívülről jövő támadások ellen megvédi a „*placet*“ intézménye szolgáltatja. Mellette az „*appellatio tamquam ab abusu*“ az egyháznak az állam kere-tén belül való külön létét, függetlenségét törekszik megtörni.

Az ujkori állam legfelsőbb felügyeleti jogából ered, hogy Franciaország területén zsinatot csak királyi beleegyezéssel lehet tartani; ugyancsak onnét folyik a vallásos testületek és társulatok ellenőrzése, esetleg a közhatalomra veszélyes rendek elnyomása.¹⁹⁾

Ha tovább elemezzük a gallikanizmus tételeit, meg fogjuk abban találni azon csirákat is, a melyekből kifejlődött a korlátlan királyság törekvése az egyházi életet, az összes vallási működéseket magába teljesen felszívni a mint az különösen XIV. Lajosnál jelentkezik.²⁰⁾ Az állami élet kiképzésének folyamata magával hozta az egyház alárendelését. A fejlődés azonban nem állott meg a tisztán világi téren, a jogi egység megteremtésénél hanem tovább hullámozott az ellenkező irányban, behatolt a tisztán vallás-erkölcsi térre.

Az egy irányban megindult fejlődés, ha nincsenek ellensúlyozó tényezői, nagyobb lengéseket ír le a végletek felé. Így láttuk a modern absolutizmus kialakulását.

¹⁹⁾ Mint az pl. a jezsuitánál két ízben a XVI. és XVIII. században történik még pedig bírói úton, tehát törvényes eszközökkel.

²⁰⁾ További fejlődése a febronianizmus, josefinizmus. Ott, ahol az abszolút állam erősen kialakul, megjelenik a most jelzett mellékfolyamat is.

nak kezdeténél, hogy az megszüntet minden alkotmányos életet,²¹⁾ míg végül a legnagyobb ridegséggel tűnik elének XIV. Lajos alatt. A kezdetben szükséges nagyobb erő-összefoglalás, melyet az absolutismus nyújt, a fejlődésnek későbbi szakáiban azonban feleslegessé válik s ekkor indul meg a társadalom szervezése ellenkező irányban a közhatalom megosztása felé. Így a tisztán vallás-erkölcsi szabályozás is a fejlődés folyamán ismét megszűnik az ujkori állam életműködései közé tartozni: bekövetkezik az állam és egyház elválasztása a modern alkotmány-jog értelmében.

A gallikán egyház fejlődésében a XVI. század első felének legnevezetesebb eseménye az 1516-iki *concordatum*. Ez nagy részben megerősíti az eddigi állapotot és pedig oly módon, hogy lezárja a küzdelmet a pápaság és királyság közt. Míg előbb a gallikanismust kifejezésre juttató 1439-iki *pragmatica sanctio* érvényét majd a pápák, majd a királyok el sem ismerték, vagy jogilag érvénytelennek tartották, a valóságban azonban követték: addig most az egyezkedés terére lépnek s itt látjuk, hogy a küzdelemben tényleg a királyság győztes, mert megnyeri az összes magasabb egyházi állások betöltése feletti hatalmat.²²⁾ Az egyházi szervezet magasabb központjait, a püspökségeket, a királyság teremti meg s ezzel teljes függőségüket megállapítja.

Ugyanakkor, a mikor a hitújítás a germán Európában megteremti a külön egyházakat, vagyis a XVI. század második felében nyeri a gallikanismus szervezetének azon alapjait, a melyen a XVII-ik századbéli tovább fejlődése folyik.

Ha vizsgáljuk a gallikanismus főtételeit, észlelhetjük, hogy létrehozott eredményei megegyeznek a hitújítás egyes törekvéseivel.

A lelki hatalmat elválasztja a világitól s nem engedi, hogy amaz bárminő világi viszony felett uralkod-

²¹⁾ Angliának parlamentáris fejlődése a XVI. században szünetel.

²²⁾ L. E s m e i n : i. m. 644. l

jék. A gallikanizmus a tisztán vallási térre szorítja az egyház működését s minden egyéb viszonyban maga alá rendeli, úgy mint a hitújítás. A francia király valóságos feje lesz a gallikán egyháznak, őt illeti meg a fegyelmi (disciplinaris) hatalom és a világiakban való teljes fenhatóság: ez is megfelel a protestantizmus állásának.

Azonban nemcsak a világi téren nyomul előtérbe az állam, hanem a tisztán vallásos térre szorított egyházi működés is állami ellenőrzés alá kerül. Erre szolgál az *apellatio tamquam ab abusu*, melylyel minden egyházi cselekvényt meg lehet támadni s az állami végső intézkedés tárgyává tenni. A pápaság semmiféle ténykedése nem bír Franciaországban érvénnyel, csak ha az állam erőt kölcsönöz neki.²³⁾ Franciaországban a gallikanizmus tehát ép úgy elzárja az államot a pápai beavatkozástól, mint Németországban a reformatio.

II.

Spanyolország.

Irodalom: Scherer: i. m. 43. l. Friedberg: *Gränzen zwischen Staat und Kirche*. II. k. 529—551. l. Philipps G.: *Kirchenrecht*. Regensburg, 1889. VIII. k. 195. l. Laurent: i. m. IX. k. 59—116. l.

A spanyol clerus is a XVI-ik század folyamán mindjobban elzárkózik a szentszék közvetlen beavatkozásaitól. A mint a gallikán egyház igazi feje a király lesz, úgy a spanyol katolicizmus is megtalálja a maga központját V. Károly, de még inkább II. Fülöp hatalmi köreiben.

II. Fülöp nevez ki a magasabb és az összes jövedelmezőbb egyházi hivatalokra²⁴⁾ ép úgy, mint I. Ferencz, a francia király. A spanyol clerus ennek következté-

²³⁾ L. Esmein: i. m. 600. l. 658. l.

²⁴⁾ Így a *lova g r e n d e k* praebendáira.

ben a korlátlan hatalmú király alá került, mint a franczia.

A legmagasabb királyi törvényszékhez, a castiliai tanácshoz, minden egyházi ügyben, még a püspöki excommunicatiók esetében is lehetett az egyházi törvényszéktől felebbezni. Meg volt tehát valóban az *apellatio tamquam ab abusu*.

Sőt megtaláljuk a gallikán egyház főszabadságát a spanyol orthodox catholicismusan, a mennyiben a pápának minden rendeletét még hit dolgában is jogában állott a királynak vagy tanácsának visszatartani, tehát tényleg Spanyolországra nézve érvénytelennek nyilvánítani.²⁵⁾

Spanyolországban tehát úgy, mint Franciaországban, eleinte a fegyelmi (disciplinaris) hatalom és a világiakban való fenhatóság játszik a főszerepet; később azonban a fejlődés folyamán az állami működések felszívják a vallás-erkölcsi életet is magukba s a nemzeti államoknak megfelelő nemzeti egyházakat fejlesztik ki.

III.

Németország.

Irodalom: Friedberg E.: i. m. I. k. 75–99. l. Scherer R.: i. m. 43. l.

Bár Németországban az ujkori fejlődés, mely az egyháznak az állam alá rendelését hozza létre, legnagyobb részt a tartományuraságok köreiben foly le, mégis találunk oly jelenségeket, a melyekből megállapíthatjuk, hogy az egész német terület felett némi laza egységet teremtő császárságot is érinti a fentebb jelzett folyamat. Ha a német-római császárságnak sikerült volna a német nemzeti egységet megteremteni, az ujkori életnek megfelelően megalakult volna a catholicismus fenntartása

²⁵⁾ L. Philippson: i. m. I. k. 343. l.

mellett is a német nemzeti egyház az ujkori állam alatt ép úgy, mint nyugaton.

A későbbi fejlődés folyamán is akadunk oly jelenségekre, melyek feltevésünk igazságát erősítik meg. A febronianismus és josefinismus nem egyéb, mint a gallikanismus német talajra való átültetése.²⁶⁾ Az előbbi a gallikán egyház egyik főintézményét, a püspöki rendszert, fejti ki a legnagyobb tökéletességgel, az utóbbi azt az irányát, a mely a pápai (jurisdictionalis) hatalom tagadásában áll, meg is valósítja Ausztriában.

Az előbb említett német nemzeti egyház kiindulási pontjául a középkor azon intézménye szolgált, mely az egyház védelmét teszi a császár feltétlen jogává és kötelességévé: a *jus advocatie* (Schutzpflicht, Schutzgewalt). A XV-ik század epicopalistikus iránya rendkívüli mértékben kiemelte a császár ezen hivatását annyira, hogy rábízta az egyház ujjaszervezésének munkáját.

A XVI-ik században a reformatió a császári tekintélyt egyházi téren inkább nagyobbította, mint csökkentette.²⁷⁾ A katolikus egyház maga is remélte és óhajtott az advocatus segélyével a szakadás megszüntetését. Katolikus és protestáns fejedelmek egyaránt várták a császártól, mint az egyház fővédnökétől az „in capite et in membris“ reform véghezvitelével az egység megóvását.

És itt észlelhetjük ismét, hogy egy középkori intézmény tartalma lassan miként alakul át a fejlődő élet igényeinek megfelelően. A „*jus advocatie*“-ből hajt ki

²⁶⁾ L. Friedberg E.: Lehrbuch des kath. und evang. Kirchenrechts. Lipce, 1889. 49. l.

²⁷⁾ Igen szépen jellemzi Sohm idézett munkájában. A reformatio megtartotta a középkor azon tanítását, mely szerint a világi hatalmat, a császárt, az egyház védnöksége (Vogtei) illeti meg; elvetette azonban az egyház szellemi hatalmát s így ennek erejét a világi felett a pusztán erkölcsi térre szorította. Miután azonban a reformatio szerint a világi hatalom a kereszténység egyedüli igazi hatalma, gyámkodása («Vogtei bedeutet Vormundschaft») most már előtérbe nyomul és nagyobb háttért, erősebb kifejezést nyer, mint a középkorban bármikor.

a „recursus ad principem“, mely már az ujkori felfogást is kifejezésre juttatja azzal, hogy az egyházi szervek működését világi ellenőrzés alá helyezi. Az egyházi bíróságoktól és hatóságoktól bármelyik birodalmi törvényszékhez (Reichskammergericht; Reichshofrath) lehet fordulni.

Mennyire közel vagyunk még a középkorhoz, mutatja azon körülmény, hogy az egyházi szervek működése még az élet nagy köreiben megmarad, sőt külső elismerésre talál, mert hisz csak a helytelen, jogtalan intézkedések szorulnak felülvizsgálatra.²⁸⁾

De nem csak befelé, hanem kifelé a pápasággal szemben is megváltozik a császárság és a birodalmi főszervek viszonya. A midőn a legszigorubbán eltiltják világi dolgokban a Rómához vagy a pápai nunciaturához²⁹⁾ való fordulást,³⁰⁾ tulajdonkép a pápaság középkori egyetemes állásának alászállítására és összeköttetéseinek megszakítására törnek.

A további fejlődés folyamán, különösen a XVII. század második felében már a *placet* gyakorlásának nyomaira is akadunk. A birodalmi törvényszék érvénytelennek nyilvánítja azon pápai bullákat, a melyeket állami jóváhagyás kérése nélkül hirdettek ki.³¹⁾

Igy bár az ujkori folyamat nem hatott egységesen és elég erősen a császárságra, egyes jelenségek tanúságot tesznek működéséről.

A német tartományuraság kifejlődésénél láttuk, hogy az az összes közéleti tevékenységet magához szivta s a császárságnak életképességét alászállította. Itt találjuk

²⁸⁾ L. Friedberg E.: *Gränzen zwischen Staat und Kirche* Tübingen, 1872. 79. l.

²⁹⁾ A pápai nunciaturák vannak hivatva fentartani a pápaság politikai hatalmát, megerősíteni az egyházzal való összefüggést és megakadályozni a nemzeti egyházak kifejlődését. L. Richter: i. m. 185. l.

³⁰⁾ Már I. Miksa és V. Károly alatt.

³¹⁾ Igy pl. X. Innocenz «Zelo domus dei» bulláját, melyben a westfáliai béke ellen protestál.

meg magyarázatát annak a körülménynek, hogy a császárság, mely még középkori egyetemes jellegét sem veszítette el teljesen a XVI. században, oly kis mértékben képes követni az ujkori fejlődés irányát. A császárság e korbeli jellemzésénél látni fogjuk, hogy azok az ellentétek, a melyek pápaság és császárság között fenforognak, még nem egy tekintetben emlékeztetnek a középkori életre s így nem is adhatják tisztán vissza az egyház és állam ujkori viszonyát.

IV.

Olaszország.

Irodalom: Friedberg: i. m. II. könyv. 654—704. l.

Már érintettük, hogy a reformatióval analog áramlatok a XVI-ik század folyamán Olaszországban is megindultak, mint Európaszerte. Az irodalmi alapon megalkult irányok főként az egyház elvilágiasodása ellen küzdöttek, a mi alatt a vallás-erkölcsi élet tisztaságának visszaállítását kell értenünk.

Megszabadítani az egyházat a politikai tényezők közvetlen behatása alól, leszállítani a pápaság világuralmi működését és egyedül vallásos térre állítani: íme, ezek azok a vonások, a melyek élénk rajzolják a modern Európa vallásos szükségleteit.

A végeczél itt is elválasztani a világi és egyházi köröket s megszüntetni ezeknek középkori theokratikus egybeolvasztását. A midőn azonban az ujkori királyság fejlődésének európai feltüntetésénél vázoltuk az appenini félsziget közéletét, már kiemeltük azokat az okokat, a melyek közrehatottak, hogy az olasz földön még az ujkor első századában nem találkozunk az egységes állammá alakulás előjeleivel.

Olaszországban nincs meg az a consolidált nemzeti egység, a melyet Nyugat-Európa államai tárnak élénk. A középkori élet itt jó részben tovább folyik s ebben a

tényben kell keresnünk közvetlen okát annak a körülménynek, hogy a most jelzett áramlatok sikertelenek maradnak.

A pápaság székhelyén a hitújítás ereje nem az egyház hierokratikus egységének megbontását s állami alárendeltségét hozza létre, hanem a katolicismus újjászervezését, az ellenreformatiót. Az ujkornak vallásos fellendülése Olaszországban a pápaság rendkívüli hasznára vált s újra felemelését idézte elő.

A katolikus egyháznak akkor (a XV-ik század második felében) újra életre kelt egyetemes törekvései mellett azonban mégis behatolnak a regenerált katolicismus szervezetébe a nemzeti egyházakra emlékeztető elemek. És ezek még régebbi előzmények után domborodnak ki: egybe esnek az olasz nemzetiség keletkezésével.

A pápákat mindinkább olasz születésűek közül választják. A nagy egyetemes (oekumenikus) zsinatok olasz földön székelnek. A XV-ik század reform-zsinatait nagyrészt még német területen tartják, de a XVI-ik században már nagy küzdelem folyik, hogy a reformatiót megszüntető zsinat német vagy olasz területen jöjjön össze.³²⁾

A mint a császárság mindinkább német lesz, úgy a pápaság mindinkább olasz.³³⁾ A későbbi fejlődés még jobban kidomborítja a most megérintett, az egyház egyetemes természetétől idegen vonásokat.

De nem csak a pápaság átalakuló jellemvonásaiban, hanem az appenini félsziget egyes különvált területein is megtaláljuk azokat a jelenségeket, a melyek nyugaton az egyház alárendeltségét mutatják.

Azokban az uralmi körökben, a hol az ujkori áramlat érezhető volt s a hűbériség jobban kiszorult a közélet rendezéséből, ott a világi hatalom souverainitása is

³²⁾ Mintegy az egymás ellen küzdő erők eredőjeként a német birodalomhoz közel eső Tridentben lesz hirdetve. Tehát mégis olasz területen, de a pápai befolyás körétől távolabb.

³³⁾ L. Freeman: Chief periods of European history. 181. l.

kifejezésre jut az egyházzal szemben. Előbb jellemeztük Francia- és Spanyolországban az egyházi önálló törvényhozás és igazgatással szemben a *placet*, a külön bíraskodás ellen az *apellatio tamquam ab abusu* működését, melyek az egyház és állam közti viszony uj-kori alakításán dolgoznak. Ezeknek működését, észlelhetjük a XVI. század folyamán különösen Nápolyban, a hol a spanyol minta volt e tekintetben is az irányadó; továbbá Savoyában és Velenczében.

Velence a legtisztábban választja el az állami és egyházi működést egymástól és az uj-kori fejlődésnek megfelelőleg emeli ki a *souverainitást*. V. Pál pápával való összeütközése helyezi éles világításba az egész folyamatot.³⁴⁾

Nemzeti egyházakról itt természetesen oly értelemben, mint nyugaton szó nem lehet, mert nincs hozzá a megfelelő alap, az egységes nemzetiség, de mégis feltűnnek bizonyos jelenségek, a melyek hasonló erőeknek eredményei.

³⁴⁾ V. Pál pápa az egyházra sérelmes intézkedések mellőzését követelte. Így akarta megszüntetni az állami *jurisdictiót* (főként bíraskodást) a *clerus*beliek felett; felfüggeszteni a holtkézi törvényeket és megszerezni a jogot egyházak alapítására állami beleegyezés nélkül. Velence mindezen kívánságoknak ellenszegült. Ekkor jött a pápai *excommunicatio* és az összes egyházellenes törvények megsemmisítése. Ezzel szemben a köztársaság az egész eljárást, az egyházi átkot teljesen hatálytalannak jelentette ki. Főként azt hangsúlyozta, hogy két *souverain* egy államban nem létezhetik. Nem is volt a pápai átoknak semmi ereje, a köztársaság rendelkezett elegendő hatalommal, hogy területén még az egyházi *functiókat* is ébren tartsa. Igen érdekes, hogy a pápa középkori eljárása, minő hatást tett Európaszerte. Itt láthatjuk a modern életnek visszahatását és a már kialakult erőknél működését. IV. Henrik nem teljesíti a *nuntius* kívánságát, hogy a velencei követet kizárják az egyházból. Lengyelországban az ottani *nuntius* törekvései meghiúsulnak, sőt még Spanyolországban is kijelentik, hogy a Velence által képviselt ügy minden államnak közös ügye. Végre Franciaország közbenjárása mellett fejeződött be az egész *conflictus*, a melyben a pápai követelések épen nem nyertek méltánylást és az egyház vereségé nyilvánvaló lett. L. Friedberg: *Gränzen zwischen Staat und Kirche*. 696. l.

V.

Magyarország.

Irodalom: Hajnik J.: Magyar alkotmány és jog az Árpádok alatt. Pest, 1872. 175–180. l. 256–260. l. Acsády J.: i. m. 189. l. 342–354. l.

Magyarországnak már az első könyvben jellemzett független politikai élete maga után vonja azt a viszonyt, melyben az egész középkoron át az egyházzal van. A közhatalom önállósága jelenti az egyházi élet nagyobb-mérvű önállóságát. Észlelhetjük számos jelenségből, hogy a pápaság oly irányú főhűbérúri igényei, a minőket sikerrel látunk érvényesülni Európa többi országaiban, Magyarországon nem találunk állandó befogadásra.

A magyar közélet erejében kell keresnünk az okát azon tűneménynek is, hogy a kereszténység felvételével kapott egyházi kiváltságok oly hatalmas fejlődésnek indulnak s megalapítják a király apostoli hatalma, tehát a legfőbb állami vezetés alatt képződő magyar egyház különállását.³⁵⁾

Ezen különbség daczára is, a melyet Európa többi országaival szemben szükséges volt kiemelni, a középkor virágzási korában nem egy téren közeledést találunk az európai állapotokhoz és a pápaság uralmi törekvéseinek némi megvalósulását látjuk.

³⁵⁾ Sz. István a koronát pápai követségi joggal (legatus apostolicus) kapja, minek következtében ő az egyházat önállóan szervezheti. Ez képezi a magyar király apostoli jogának kiindulási pontját; ez az, a mit ujabban főkegyúri jognak (ius supremi patronatus) neveznek. Miután az önálló szervezés tényleg végbement és a királyt megillető apostoli jogok (kinevezés, elmozdítás stb.) később is kétségen kívül gyakoroltattak, ebből a szempontból irrelevans, hogy a Sylvester-féle bulla hiteles-e vagy sem. L. Hajnik: i. m. 175. l.

Igy már Kálmán 1106-ban (quastallai zsinat) lemond az investitúráról (ez az investitura harez magyar hulla). II. Géza, egészen biztosan III. István pedig lemond az egyházi javadalmak adományozásáról, tehát a legkiválóbb királyi jogok egyikéről. Az így, a királyi hatalomtól függetlenített egyház szorosabb összefüggésbe jut a pápasággal s biztosítja ennek politikai természetű folytonos beavatkozásait az ország belügyeibe.

Csak a XV-ik században Zsigmond alatt sikerül visszanyerni a legfőbb állami vezetés jogát az egyház felett. A magyar királyok ismét gyakorolják az egyházi javadalmak adományozásának jogát. Nem véletlen körülményeknek tudható ez be, hanem a pápaság egyetemes hatalmának a XV. században már kezdődő hanyatlásával áll összefüggésben.³⁶⁾

A központi szerv gyengülése adta meg a lehetőséget a királyi hatalom emelkedésének. Ez utóbbiról tesz tanúbizonyságot egy másik jelenség is, a királyi tetszvényjog (*placetum regium*) megjelenése, mely, mint láttuk, az állami souverainitás leghatalmasabb védelmi eszköze s a melynek éle egyenesen a pápaság egyetemes hatalma ellen irányul.

Az eddig előadottak természetes bevezetésül szolgálnak korszakunk első részéhez, Mátyás uralkodásához.³⁷⁾ A magyar apostoli királyok egyházi hatalma természetes feléledését és megerősítését nyeri a nyugat-európai fejlődés ujkori áramlatában, mely a pápaság egyetemes hatalmának megtörésén s a nemzeti egyházak megteremtésén dolgozik.

A magyar alkotmányfejlődés jelzett előzményei szolgáltatták az alapot Mátyás politikájához, melylyel a pápáknak minden kísérletét az ország belügyeibe avat-

³⁶⁾ Az avignoni fogság, három pápaválasztás következményei és a reform-zsinatok hatása.

³⁷⁾ Mátyás önállóságának jellemzését egyházi ügyekben l. Fessler: *Die Geschichte der Ungarn und ihrer Landsassen*. Lipcse, 1822. V. Rész. 623. l.

kozni rendkívüli erélylyel utasította vissza³⁹⁾ és a koronának az egyházi javadalmak osztogatásában gyakorolt kegyúri jogait megvédte a szent-szék ellenében, mint egy magyar király sem előtte.

Nemcsak a királyság preventív eszköze, a placet, működik, hanem a repressiv is, a mennyiben a Rómához fordulás a rendes hazai bíróságok kikerülésével akár világi, akár egyházi ügyekben, úgy tekintetik mint a közhatalom ellen elkövetett büntett, megtorlást nyer.³⁹⁾

A mi azon hatásokat illeti, a melyeket a protestantismus gyors elterjedése a XVI. században előidézett az egyház és állam viszonyában, mindenekelőtt előre kell bocsátanunk, hogy Magyarországon az ellenkirályok harcrai, a török ellen folytatott küzdelmek megakadályozták a reformáció politikai érvényesülését.⁴⁰⁾

Az ország három részre osztottsága nem engedett semmi nagyobb szerű és állandó szervezkedést: így nem is domborodtak ki a hitújítás politikai következményei a közélet új rendezésében. Azok a keresztény-katholikus alapok, a melyeken a középkori magyar királyság nyugodott, megmaradtak, a közjogi keretek kiszélesbülést nem nyertek.

A protestantismus a XVI. század első felében úgy

³⁹⁾ Az akkori állapotokra érdekes fényt vet a csáktornyai és strigói uradalmak ügye. A pápa 1468-ban megkísérli a beavatkozást, mire a király a pápának következőleg válaszolt: »Védelmeznem kell királyi jogaimat, egyáltalában nem lévén hajlandó az ország belügyeiről bárkinék felelni a római egyház törvényszéke előtt.« L. Kerékgyártó Á.: Magyarország történetének kézikönyve. Pest, 1867–68. II. Rész 178. l. Horváth M.: Magyarország történelme. Pest, 1871. III. köt. 224. l.

³⁹⁾ L. Fessler: i. m. V. R. 637. l.

⁴⁰⁾ A magyar protestantismus állását illetőleg l. Kováts Gy.: A házasságkötés Magyarországon. Budapest, 1883. 214. és köv. l. A nem tisztán házasságjogi, hanem általános vonatkozású megállapításokat, mint a szerző tudományos kutatásainak általános értékű eredményeit következő fejtegetéseimben felhasználtam.

tesz számot, mint a többi középkori eretnekségek, így is akarnak elbánni vele.⁴¹⁾

A XVI. század második felében látjuk az első kísérleteket a protestantismus szervezkedési központjainak keresésében. Igen természetes, hogy mint Európaszerte úgy itt is, csak világi hatalmi kör lehetett az, a melynek védelmében a hitújítás kezdetben megnyugodhatott.

Mint hogy Magyarországon a királyság mellett külön kiképzett kisebb közhatalmi körök nem voltak, nem is lehetett a „*cujus regio, ejus religio*“ elvét úgy, mint a Németbirodalomban egyszerűen alkalmazni. Más oldalról azonban a magyar királyság élesen kidomborodó katolikus jellege sem nyújtott megfelelő módot a protestantismus alakulásához.

Nem is lett a magyar király „*summus episcopus*“ a későbbi fejlődés folyamán sem. Egészen más a protestantismus helyzete Erdélyben, itt a fejedelemben ép úgy megtalálja a maga *summus episcopus*-át, mint Németországban s megtartja még a katolikus fejedelmek alatt is.⁴²⁾

A XVI-ik század vége felé azonban, midőn az ellenreformáció is megkezdte már hatását, mindinkább érezi a protestantismus valaminő szervezkedésnek szükségét. Fenmaradásának feltétlen követelménye-

⁴¹⁾ Az 1523-iki budai országgyűlés feleleveníti a régiebb törvényhozási intézkedéseket a lutheranizmus ellen. Az 1462. és 1498. években tartott országgyűlések ugyanis a hűtlenség azon eseteit sorolják fel, a melyek fő- és jószágvesztéssel büntetendők; ezek közzé a «kárhoztatott eretnecséghez való csatlakozást» is felvették. Ime az 1523: 54. t. cz.: «*Omnes Lutheranos et illorum fautores ac factioni ipsi adhaerentes, tanquam publicos haereticos hostesque Sacratissimae Virginis Mariae; poena capitis et ablatione omnium bonorum suorum Majestas Regia, veluti Catholicus Princeps punire dignetur.*» Az 1525: 4. t. cz. 4. §-a: «*Lutherani etiam, omnes de Regno extirpantur, et ubicunque reperti fuerint, non solum per Ecclesiasticos, verum etiam per Saeculares personas libere capiantur et comburantur.*» Az 1462: 3. t. cz. 2. §-a a *nota infidelitatis* esetei közt felsorolja: «*Item causae in facto fidei et causae haeresum jam suspectorum de haeresi*»

⁴²⁾ L. Kováts: i. m. 50. l.

ként áll elő, hogy a politikai és jogi eszközöket igénybe vegye. Mindezen törekvéseknek egyedüli támaszául a földesurasság kínálkozott. A reformáció meg is ragadja ezt a hatalmat és ennek körében kezdi meg első lépéseit külön létének megalapítására. A földesúri hatalom jut az augsburgi béke által megteremtett cujus regio, ejus religio elvéhez.

Az alap azonban, melyre a reformáció magyar földön épít, nem szilárd, mert hisz a földesúri hatalom nem tartja magában a souverainitás erejét, hanem csak oly hatalom, mely a közéleti működéseket egy magasabb szervtől, a királyságtól nyeri. Ez a nagy különbség érezhető lesz akkor, a midőn teljes erővel megindul az ellenreformáció. Ekkor támadja meg a katholicismus visszahódító munkájában a reformációt saját várában, a földesúri hatalomnál, melynek gyengesége a fejedelmittől (német tartományurasságtól) eltérő természetében rejlik.⁴³⁾

A magyar reformáció első szaka a bécsi békében (1606.), tehát a XVII. században záródik le. Ez a szak annyiban felel meg az augsburgi béke álláspontjának, a mennyiben a vallás szabad gyakorlatához (*publicum religionis exercitium*) csak a rendek jutnak.⁴⁴⁾

A főkülönbség az augsburgi vallásbékével szemben ott van, hogy míg ez felfüggeszti a püspöki hatalmat a protestánsok felett, addig a bécsi béke a szent-székek

⁴³⁾ L. Timon Á.: A párbér Magyarországon. (Budapest, 1885. 104. és kv. l.) cz. művének a «*jus reformandi*» magyar szereplésére vonatkozó fejtegetéseit.

⁴⁴⁾ A szabad vallásgyakorlat (*publicum religionis exercitium*) a bécsi békében még igen határozatlanul jelenik meg s valóban csak a legkezdetlegesebb alakban. A szabad vallásgyakorlat legfontosabb külső jeleinek (templom, temető, iskola) szabályozása itt még nem kerül szóba, csak a linczi békében foglalt helyet. De nemcsak a külső jelek, hanem a kiváltságnak legelső követelménye, a külön egyházi bíraskodás (*jurisdictio*) sínes megállapítva. A bécsi béke a szent-székek hatáskörén semmi változást nem tett. Ez is csak a linczi békénél kerül megfontolás alá, de megoldást tulajdonképen itt sem nyer. L. Kováts: i. m. 214 l.

jurisdictióját nem érinti. A nehézségek Magyarországon ebben a kérdésben is nagyobbak voltak, mint a Német-birodalomban. Itt ugyanis a fejedelem csakhamar megteremthette a külön bíraskodást, Magyarországbán azonban a szent-székek úgy tesznek számot, mint az állami igazságszolgáltatás szervei. A protestantismusnak tehát alkalmazkodni kellett volna ezen a téren a magyar alkotmány követelményeihez.⁴⁵⁾

A katolicizmus álláspontját a vallásbékével szemben megvilágítja az a felfogás, mely a békekötésnél nyilvánult s mely a béke szövegében felvette azt a záradékot, hogy „a római katolikus vallás rövidséget ne szenvedjen, hogy a clérus és a katolikusok egyházai szabadok és bántatlanul maradjanak, hogy az iménti zavarok közben mindkét részről elfoglalt egyházak ismét kölcsönösen visszaadassanak.“⁴⁶⁾ ⁴⁷⁾

Itt nyilvánult tehát az a törekvés, a mely a vallás-egységet katolikus értelemben fenn akarja tartani s a tett engedményekkel szemben sem adja fel azt az állam-egyházi állást, melyet a katolikus egyház a magyar területen az egész középkoron át elfoglalt.

A reformáció fejlődésének második szakát a linczi békekötés (1645) jelzi, a mely már annyiban szakít az előző középkori felfogással, a mennyiben nem köti a vallás gyakorlatát a földesúri hatalomhoz (a rendiséghez), hanem megadja azt a jobbgálynak is s így némileg individualisálja a vallás gyakorlatának jogát.⁴⁸⁾

A linczi békekötés már közelebb áll a westfaliai (1648.)

⁴⁵⁾ L. Kováts: i. m. 214. l.

⁴⁶⁾ L. Szalay L.: Magyarország története. II. kiad. Pest 1865. IV. köt. 19. könyv, 489. l.; Fessler: i. m. VII. Rész. 607. l.

⁴⁷⁾ A bécsi békét becikkelyező törvény (1608. k. e. 1.) azon számos megújításai (1618: 77; 1625: 22; 1630: 33; 1635: 29), melyekben a XVII. század folyamán részesült, tanúságot tesznek, hogy mily kevésbé sikerült a törvénynek érvényt szerezni.

⁴⁸⁾ 1646:2 (5 art. 6. §.): „Secundo: de non impediendis seu turbandis rusticis in sua confessione . . .“

békéhez: úgy annak szellemét mint rendelkezéseit illetőleg.⁴⁹⁾

Magyarország tehát a nyugat-európai ujkori fejlődésnek az egyház átalakításán működő áramlatát szintén érzi. A XV. század második felében sokkal tisztábban nyilvánul meg a magyar király apostoli (egyházi) hatalma, mint bármikor előbb. A magyar egyház nemzeti jellegét, mely százados külön fejlődésének eredménye, mindjobban kifejezésre juttatja. A nemzeti jelleget megadja a király kinevezési, ellenőrző és felügyeleti joga, egyezőval mindazon jogosítványok, a melyek a főkegyúri hatalmi körből sugároznak ki.

A reformatio XVI. századbéli hatásait tekintve, mondhatjuk, hogy ebben a korszakban még nem sikerült a vallási egységet megbontania s a megfelelő politikai változásokat létrehozni.

VI.

L e n g y e l o r s z á g.

Irodalom: H ü p p e S.: A lengyel alkotmány története. Budapest, 1894.

Már a hűbériség és királysággal foglalkozva, megállapítottuk azokat a hasonlóságokat, a melyek a magyar és lengyel alkotmányi életet egymás mellé helyezik.

Az a törzsi összetartozás alapján kifejlődött erőteljes közélet s ennek megfelelő egységes államszervezet, mely kezdetben jellemzi a lengyel társadalmi életet, ép

⁴⁹⁾ Itt is megállapítanak bizonyos normatívumot a katolikusok és protestánsok között. Áll ez különösen a templomokra nézve, mint a szabad vallásgyakorlat legfontosabb eszközére. A vallási harcok alatt ugyanis a templomok hol egyik, hol a másik egyház kezére kerülnek. A protestáns rendek 400 elfoglalt templom visszaadását kérik, a katolikusok ellenök fordítják saját fegyverüket a «cujus regio, ejus religio» elvét, a melynek értelmében a földesurak jogosan foglalhatták el a templomokat. Végül a király 90 templom visszaadását rendeli el. L. H o r v á t h M.: Magyarország történelme. Pest, 1872. V. köt. 15. könyv. 461. l.

úgy létrehozza az egyház nemzeti vonásait, mint Magyarországon.

Az egyház egyetemes természetével ellenkező nemzeti különállás kifejezésre jut első sorban a pápasággal szemben, a mennyiben az összekötő szálak erejét meggyengíti, szinte megsemmisíti. A kifelé biztosított függetlenségnek természetes következménye itt is, mint Európaszerte az alárendeltség az állami lét keretein belül.

A fejlődés első szakában a közélet főszerve és központja, a királyság, veszi át az egyházhatalmi működéseket.⁵⁰⁾ Így lesz az egyházi javadalmak adományozása királyi jog, melyet minden pápai hozzájárulás nélkül és a canonai választás háttérbe szorításával gyakorol.

Később a királyság gyöngülésével a papság élet-erőre kap s megkezdí függetlenségének (a középkori „sacerdotium“ mintájára) megállapítását. Ez a hullámszám azonban nem sokáig tart: a hanyatló királyság helyébe lép a XV. és még inkább a XVI. század folyamán a nemesség. Ez ép úgy hatalma alá rendeli az egyházat, mint előbb a királyság. Nemcsak az egyházi javadalmak jutnak teljesen a nemesség rendelkezése alá, hanem az egyházi külön bíráskodás is megszorul, a világi alá kerül; úgyszintén elenyésznek nagyrészt azok a kiváltságok is, a melyek az egyház külön működését voltak hivatva fentartani.⁵¹⁾

Az egyház a XVI. században az állami hatalom alá kerül s miután a közélet egész területén a nemesség uralkodik, természetes, hogy ő viszi az egyház politikai szerepének vezetését és irányítását is.⁵²⁾

Ha a reformatio hatásait összegezzük, úgy ismét annak magyar fejlődéséhez kell fordulnunk nem egy tekintetben. Itt még kevésbé tud szervezkedni a protestantismus, mint a XVI. században Magyarországon.

⁵⁰⁾ L. Hüppe: i. m. 295. l.

⁵¹⁾ A privilegium fori, adómentesség stb. L. Hüppe: i. m. 296. l.

⁵²⁾ L. Hüppe: i. m. 296. l.

A szervezkedési kísérletek⁵³⁾ tanúságot tesznek, hogy a lengyel társadalmi élet nem tud nyújtani oly nyugvópontokat, a melyeken a hitújítás erőhöz juthatna. A különféle felekezetek egymás ellen küzdenek s így nem tudják felhasználni azt az előnyt sem, a melyet az egységes fellépés nyújthatna fennállásuknak biztosításához. A reformáció bár Lengyelországban a XVI. század végén teljes uralomra jut,⁵⁴⁾ nem képes a közélet rendjében tartós változásokat létrehozni. A hitújításnak nincs politikai jelentősége, ép úgy, mint Magyarországon.

Legjobban megvilágítják a most vázoltak igazságát a következő adatok.

Az 1573-iki országgyűlés, mely a protestantismus fénykorában jön össze, törvénybe iktatja, hogy senkit sem szabad vallása miatt megsérteni, vagy a közélet teréről leszorítani. A más vallási meggyőződésűek (diszidensek a hivatalos kifejezés szerint) teljesen egyenrangúakká lesznek a katolikusokkal. Ez nem egyéb, mint a felekezetek tiszta egymás mellé rendelése.

Ime tehát előttünk van a legtökéletesebb szakítás a középkori hitegységgel s ennek következményeivel. Nézzük már most, hogy a látszólag mélyreható politikai forradalomnak volt-e valaminő hatása a társadalom és állami élet további folyamában.

A néhány évtized múlva meginduló ellenreformáció, mely pár év alatt visszaviszi egész Lengyelországot a katolicismus táborába, megindítja a visszanyert hitegység fentartása érdekében egészen középkori módon az üldözéseket. Mihelyt a nemesség nagyobb része ismét katolikus lett, nemcsak visszaállítja a katolikus hierarchiát, mint állami intézményt, biztosítja még a dogmatikus egységet is, hanem szakít azzal a politikával, mely az egész középkoron át nagyobb mérvű toleranciát érvényesített a más hitvallásuakkal szemben.⁵⁵⁾

⁵³⁾ Minő például az 1570-iki *Consensus Sandomiriensis*. L. Hüppe: i. m. 299. l.

⁵⁴⁾ L. Philippson: i. m. l. k. 66 f. l.

⁵⁵⁾ L. Hüppe: i. m. 300. l.

A reformáció, a mint elveszti Lengyelországban a politikai életre való hatását, ép úgy nem sikerül vallásos elemét előtérbe helyeznie. A hirtelen fellángoló vallásos megújodást csakhamar követik a túlzó (antitrinitarius, socianus) áramlatok, s azután a vallási közömbösség. És itt állapodik meg a vallás-erkölesi reform, mely lassan egészen a vagyoni kérdések, az egyházi javadalmak bírhatalása körül kezd forogni. Ugyanebben a körülményben találjuk meg a magyarázatát az ellenreformáció könnyűségének.

A szervezetlen és benső erőt nélkülöző protestantismus hirtelen lehanyatlík. A mily hamar lett jóformán egész Lengyelország protestánsná, ép oly rövid idő alatt lesz ismét katolikus.

A lengyel közéletnek a XVI. század folyamán megindult bomlása magával hozza a kisebb ellenállási képességet az egyetemes egyházzal szemben. A jezsuiták által vezetett ellenreformáció számtalan utat nyit a pápai beavatkozásnak az ország belügyeibe.⁵⁶⁾ Az alkotmányéletnek ez a nyugatival teljesen ellenkező, feloszlás felé haladó iránya magyarázza meg, hogy azok a kísérletek,⁵⁷⁾ a melyek egy, az angolhoz hasonló nemzeti egyház teljes kiképzéséhez vezettek volna, nem sikerültek.

VII.

O r o s z o r s z á g.

Irodalom: Walter F.: Lehrbuch des Kirchenrecht aller christlichen Confessionen. Bonn, 1871. 54. k l. Philippson: i. m. l. k 688. l.

A XV. század második felétől, a mint az első könyvben már vázoltuk, Oroszország közeledik Nyugat-Európához, s megkezdí egységes állami életének felépítését.

⁵⁶⁾ L. H ü p p e: i. m. 300. l.

⁵⁷⁾ Az 1552, 1555-iki országgyűlések az egyházi kérdésnek nemzeti zsinaton való megoldását helyezik kilátásba. A megoldás csakis a pápasággal való szakítás lehetett volna és a hierarchiának minél teljesebb mértékben fentartása, mert az egész, e korbeli lengyel társadalom szükségleteit csak ez elégítette volna ki. L. H ü p p e: i. m 297. l.

Azon hullámok közül, a melyek nyugatról kelet felé terjednek, a hitujítás is eljut az orosz területre. Főként a szomszédos Lengyelország lesz a közvetítője. Nemcsak Moszkvában, hanem még a Volga mellett és a messze északon is akadnak fanatikus hívei a legtúlzóbb szektáknak.⁵⁸⁾

Mindezek a hullámok azonban megtörnek az ekkor már teljesen kifejlődött szláv nemzeti egyházon, a mely ép a XVI. század folyamán nyeri államegyházi jellegét.

Az átalakulás itt is két irányban megy végbe: a külső függőség és belső önállóság megszüntetése által.

A szláv orthodox egyház elszakad a görögtől. Ennek a következő a fejlődési folyamata. III. Vaszili (1447) maga nevezi ki a moszkvai metropolitát, az orosz egyház fejét; III. Iván Vaszilievits (1495) a pázstorbot átadásával investálja az ordináltat; végül I. Fedor Ivanovits (1589) a szakítást külsőleg is kifejezésre hozza, midőn a moszkvai metropolitát függetleníti a konstantinápolyi patriarchától, az egész észak patriarchájává teszi és ehhez az 1593-iki konstantinápolyi zsinat jóváhagyását is megnyeri.

A külső függetlenítés után itt még inkább mint nyugaton az egyház teljesen az állami hatalom körébe jut. Az orthodox, eredeti egyházalkotmány szerint, a metropolita nevezte ki a püspököket, már III. Vaszili azonban maga gyakorolja kinevezési jogát és a kinevezettek csupán elismerés végett mutatja be. A későbbi fejlődés folyamán mind jobban előtérbe nyomul a csár egyházi hatalma, míg végül Nagy-Péter (1721) tényleg az egyház feje lesz s közvetlenül a szent zsinat által gyakorolja egyházfői jogait.

A most előadott fejlődés nincs szerves összefüggésben a nyugat-európai folyamattal. Az orosz nemzeti egyház megjelenése ugyan az orosz államalakulás következménye, de nem abban a modern értelemben, a mint azt eddig tárgyaltuk. Az itt működő tényezők a keleti

⁵⁸⁾ L. Philippon: i. m. I. k. 658. l.

despotismus és byzanci államegyház elemeiből nyerik erejüket. Miután azonban a fejlődés eredményei nem egy ponton találkoznak, szükséges volt a kép teljessége kedvéért is foglalkozni Oroszország ily irányu életével.

3. §.

Reformáció.

Irodalom: Laurent: i. m. VIII. k. 419–515. l. Guizot: i. m. 315–352. l. Draper: i. m. VI. fej. Sohm: i. m. különösen 34., 35., 40. §§. Walter: i. m. 83. és köv. l. Richter: i. m. 60–66. §§. 70. §. Makower F.: Die Verfassung der Kirche von England. Berlin, 1894. 113–127. l. Zeller E.: i. m. 15. l.

A középkori egyház átalakításának második tényezője a reformáció.

A reformáció eredetét nem a felületen úszó, külső jelenségekben kell keresni. A bűnbocsánat áruba bocsátása, az egyházi szervezet újjáalkotásának szükségérzete, az egyházi vagyon felszabadítására és secularisálására való törekvés mind csak oly jelenségek, a melyek inkább mutatják, mint előidézik a nagy átalakulást. A belső, igazi okot megtaláljuk a szellemi fejlődés azon lassu folyamában, mely a XI. századtól a XVI-ig halad előre s az ujkor küszöbén meghozza maga eredményeit, úgy a vallás, mint a bölcsészet körében (Descartes, Bacon). A szellemi műveltség emancipálása ez a középkori rend korlátlan uralma alól.

A reformáció a gondolat felszabadítására irányzott nagy kísérlet. Kísérlet, mert nem sikerült a teljes eredményt megvalósítani. A XVI. század társadalma még nem volt érett arra s nem bontakozott ki eléggé a középkori élet köreiből, hogy létesíthesse azt, a mit a XVIII. század forradalma vitt véghez.⁵⁹⁾

Miután jeleztük a reformáció eredetének főforrását,

⁵⁹⁾ A reformáció nem tudta összeegyeztetni a hagyományokat saját elveivel s ezekből nem vonta le a szükségszerű végső következtetéseket.

áttérünk azon hatások vizsgálatára, a melyek vele szoros összefüggésben vannak.

Ezen könyvek főczimében a pápaságot és reformációt emeltük ki, mert a középkor egyik főintézményével, a pápasággal szemben álló ujkori áramlatot legfeltűnőbb jelenségében akartuk kifejezni.

A hitujítás folyamata hozza létre azt az intézményvilágot, mely a középkorival éles ellentétbe helyezkedik. Azonban a hitujítás nemcsak Németországban indul meg, hanem egész Európában. A hatalmasabb folyamat, mely magában foglalja a reformációt s melynek egy másik jelensége a nemzeti egyházak létrejövetele, nem jut oly tökéletes kifejezésre az utóbbi jelenségben, mint a reformációban.

Mindaz a mi pápaság-ellenes elemet tartalmaz, a mi az egyház egyetemes uralma ellen irányul, megtalálja a maga teljes kifejtését itt. Ez a legradikálisabb szakítás minden középkori hagyománnyal.

A reformáció főleg két irányban hatott: a politikai életben és a hit terén.

Megtöri az egyháznak egész nyugatot összefoglaló szervezetét és elvonja a vallást a politikai szereplés téről, mert míg egyrészt a világi hatalom függetlenségét elismeri és hatáskörét rendkívüli mértékben kibővíti, másrészt előtérbe tolja a tisztán vallásos felfogást és erre építi fel az egyházat.

Nemcsak egyetemes jellegét veti le az egyház, hanem elveszíti úgyszólván belső szervezetét, különállásának minden biztosítékait.

A protestantismus az államot nem tartja már „civitas diaboli“-nak, mint a középkor egyházi felfogása. A „saeculum“ átalakul „magistratus“-sá, mely az Istentől közvetlenül nyerte a két kard közül az egyiket, hogy ezzel mindazt megvalósíthassa, a mi az „ige“ hatalmi körén kívül esik. Az „ige“ (Wortverwaltung) hatalma pedig tisztán lelkieleg kezelendő. Így lesz a hitujítás világításában a keresztény felsőbbség működése isteni hivatással bíró az egyház felett is.

Mindaz tehát, a mi nem a vallásos meggyőződés, a hit közvetlen tárgyát képezi, elválnak az egyháztól és másutt talál rendezést: az ujkori államnál.

A reformáció egyháza az a vallás-erkölcsi társulat óhajt lenni, a mi volt, az első századok őskereszténységének ekklesiája; a hívők gyülekezete semmi más.⁶⁰⁾ Bár a későbbi fejlődés nem valósította meg a vallási megújulás ezen első követelményeit, mert a protestantizmusnak is csak a jog conserváló erejéhez kellett folyamodni, a katholicizmussal vívott küzdelme ugyanis csakhamar reávezették a hatékony összműködés szükségére, mégis beállottak a multtal való szakításának fontos következményei.

Az ujkor elején már kialakult állam elérkezett fejlődésének azon szakához, midőn a híbériség megszüntetése után, az eddig nagyrészt az egyházat uraló külön működési köröket vonja saját hatalma alá. Az ujkori államnak meg kellett szüntetnie az egyház által fenntartott külön szervezetet, mely nem engedte teljes érvényesülését. Átvesszi tehát az egyházi szervező feladatokat és mint már magasabb rendű, tökéletesebb organismus azonnal hozzáfog saját fölényének biztosításához.

Itt veszi kezdetét az a folyamat, a melynek végeredménye az egyház teljes alárendelése az államnak. Ez folyamat kezdetén azonban az egyházi és állami működési köröknek szétválasztása áll.⁶¹⁾

Mielőtt áttérnénk a reformáció működésének Európa egyes országaiban való vizsgálatára, ismernünk kell a hitújítás különböző árnyalatait.

A hitújításnak két fő irányát a Luther és a Zwingli-Calvin-félét elemezve, megállapíthatjuk, hogy

⁶⁰⁾ Itt főként a Luther eszméje érvényesül. L. S o h m : i. m. 482. l. „Die Kirche ist auch nach den lutherischen Bekenntnisschriften der Leib Christi, das Reich Christi, welches besteht in der (geistlichen) «Versammlung aller Gläubigen» und welches sichtbar wird durch «äusserliche Zeichen, nämlich wo Gottes Wort rein gehet, wo die Sakrament demselbigen gemäss gereicht werden.»

⁶¹⁾ L. S o h m : i. m. 544. l.

az egyház átalakítására vonatkozó fő hatásaikban meg-
egyeznek.

A svájci reformáció ép úgy elszakad a pápaságtól és kisebb körökre osztja szét az egyház egyetemes szervezetét, mint a lutheranizmus. Az egyháznak a világi hatalom alá rendelése ezután ép oly természetesen beáll Svájcban, mint a Németbirodalom területén. A kiindulási alap, az egyházközség (ekklesia), a melyhez köti a hitújítás kezdetben egész létét, egyformán meg van a Calvin és Luther tanításában. A hitújítás fejlődési folyamata tehát ugyanegy eszmekörből indul ki, de később elhagyja az eredeti alapokat, mert azok nem nyújtanak elegendő biztosítékot fennállásához.

Az egyházközség helyét csakhamar elfoglalja a világi (állami) szervezet: a tartományurasság, a városok autonóm testülete.⁶²⁾ A reformáció egyházai, miután atomizálták a középkori egyházat, Európaszerte oda-símultak a fejlődés folyamán a meglevő állami szervezetekhez. A különbségek tehát főképp ott jelentkeznek, a hol az állami lét strukturái is különböznek.

A Németbirodalomban a közélet rendezése a fejedelemség keretei közt folyik le, innét a lutheranus egyház territorialis és a consistorialis szervezete Svájcban XVI-ik századbéli politikai életét a demokratikus városi testületek vezetik. Itt találnak tehát a calvinizmus egyházközségi törekvései megfelelő talajra,

⁶²⁾ Így Zwingli csakhamar a zürichi kétszázak tanácsára ruházza az egyházi hatalmat, mert látja, hogy csak ez képes megvédelmezni az egyházat. Bár Calvinnek többet sikerült megvalósítani az egyházközségi gondolatból, mégis ennek kivitele magában Genfben is igen tökéletlen. Igaz, hogy az egyházi szerv (consistorium) kezeli az egyházfegyelmi hatalmat a világiak felett, de nem a lelkészek felett. Ez már a tanácsnál van ép úgy, mint az egyházi törvényhozás és a lelkészi helyek betöltésének legfelsőbb elhatározása. Maga a consistorium is a tanács hatalma alatt áll, mert presbyterei a polgárság uralkodó osztályaiból kerülnek ki; ők hivatalosan a tanács kirendeltjei. L. Sohm: i. m. 646. l. 655. l.

s innét veszik fel magukba a presbyter-synodális élet önkormányzati és képviseleti elemeit.⁶³⁾

A hitujításnak Luther és Calvin által megteremtett eredeti alakulatai közti főkülömbőség, hogy míg Luther teljesen szakít a középkorral és a vallást, mint a belső meggyőződésnek tárgyát, elvonja minden vonatkozásban a jogtól, addig Zwingli-Calvin megmaradnak a középkor theokratikus életének befolyása alatt.

Calvin reformjának eredménye az egyháztól lelkileg vezetett államhatalom theokratikus uralma. Részben visszatérés a középkorhoz, részben elfogadása az ujkori folyamatnak, melyben az állam kerül az egyház felé.

A most jellemzett Calvin-féle theokratikus egyházi szervezet részben megvalósulást nyert ott is, a hol a reformáció már egy nagyobbserű politikai egységet, nemzeti államot talált. Skóciában a presbyter-synodális rendszer uralomra jut s ezzel együtt sikerül számára biztosítani a világi hatalmat, melynek vezetését az egyháztól kell nyernie. Bármily erőteljes törekvések mutatják is az egyházuralmi áramlatot, az ép úgy nem tudja teljesen kifejteni erejét a skót királyságban, mint a svájci városi területekben. A világi hatalom megtartja fensőbbtségét és kizárólagos forrása minden souverain működésnek. A skót király is többszörös hullámzások után világi és lelki dolgok felett egyformán uralkodik. Minden szervező feladat jogi hatékonyságát az ő közhatalmában bírja.⁶⁴⁾

⁶³⁾ Calvin egyházának kormányzói az öregek (Presbyterek); ők képezik a consistoriumot, mely az egyházi fegyelmi és törvénykezési hatalmat gyakorolja. Miután az egyházi hatalomnak (Kirchengewalt) nem egyes személy a hordozója (a püspök), hanem az egyház (illetve egyházközség), az öregek a hatalom gyakorlásában úgy tesznek számot, mint az egyház képvisellete a városi kormányzat mintájára, hol a tanács képviseli a városi testületet.

⁶⁴⁾ Így az egyházi gyülekezetek működése (összehívása, határozatainak ereje, feloszlata, szóval az egész zsinati élet).

I.

N é m e t o r s z á g.

Irodalom: Schroeder R.: i. m. 766. l. 800. l. 852. l. Soh m R.: i. m. 36. 37. 38. 40. §§. Richter: i. m. 60–66. §§. 70. §. Walter: i. m. 64. l. 80. l. Vering F.: Lehrbuch d. katholischen, orientalischen und protestantischen Kirchenrechts. Freiburg in B. 1893. 102. l. Friedberg: Kirchenrecht. 70. l. 82. l. Philipps: i. m. 805. l. Laurent: i. m. IX. köt. 197–252. l.

A Németbirodalomban, a honnét a reformáció kiindul, nem jött létre az egységes nemzet s ennek alapján az ujkori állam, a fejlődés mégis megtalálta a maga központjait a tartományuraságokban. A nyugati korlátlan királyságnak minőségileg megfelel a német tartományuraság. Azon eredmények tehát, a melyeket a reformáció ép úgy megvalósít, mint a nemzeti egyházak, nem a királysághoz, hanem a tartományurasághoz fűződnek.⁶⁵⁾

Igy, midőn az egyház és államnak középkori egybeolvadását támadja meg a reformáció s a világi hatalmat elválasztja a vallásos elemektől, az előbbinek hordozójává a tartományurat (Landesherr) teszi.⁶⁶⁾ A tartományúr a későbbi fejlődés folyamán ép úgy fejelesz (summus episcopus) az egyháznak, mint nyugaton a király.⁶⁷⁾

⁶⁵⁾ L. Richter: i. m. 163. l.

⁶⁶⁾ Az egész Németbirodalom területén végbemegy ez a folyamat, de nem egyszerre. Kezdetét veszi a speieri birodalmi gyűlésen (1526.), midőn a territorialis hatalommal kapcsolódik össze s ez által megalkotja az evangélikus egyháznak tartományegyházi köréit. Lezárását nyeri a XVI. század végén. L. Richter: i. m. 164. l. 172. l.

⁶⁷⁾ Az által, hogy a lutheranizmus megszünteti a clerus és laikus elem közti különbséget és az általános papság elvét helyezi előtérbe, lerombolja az egyház külön jogi szervezetét. A consistoriális szervezettel, mely a XVI. század közepétől kezdve teljesen kialakul, az egyházi jurisdictio újból feltámad s lassan megindul a folyamat, melyben a jogi elem ismét elfoglalja

De nem csak modern értelemben (a souverainitásból folyó felügyeleti és ellenőrzési jogokat gyakorolva a tisztán állami téren; *jura circa sacra*), hanem még a középkor felfogásának megfelelőleg űrködik a hitélet tisztasága és egysége felett is (*jura in sacra*).

Az egyház kormányzati hatalma (das landesherrliche Kirchengewalt) a fejedelmek kezében valóságos egyházi hatalommá (Schlüsselgewalt) lesz.⁶⁸⁾ A fejedelem úgy tesz számot, mint *summus episcopus*, a kit megillet dogmatikus ügyekben a *causae cognitio* is. Más oldalról úgy tűnik fel püspöki állása az egyházban, mint a világi hatalmat a középkori „*jus advocatie*” révén megillető jogkör. A tartományúr tartozik a világi kar segélyét nyújtani, végrehajtani az egyházi parancsokat, azonban itt van a nagy különbség, a parancsokat nem a pápától veszi, mint a középkori uralkodók, hanem közvetlenül Istentől.

Az egész fejlődést, melynek eredménye a fejedelmek püspöksége, megerősíti és lezárja az augsburgi béke (1555.). Ennek szövegéből, hogy a püspökök ha-

a maga helyét a reformált egyházban. A középkorral szemben a különbség ott van, hogy az így alkotott jog nem a világi hatalomtól külön forrásból (az egyházból) fakad, hanem az ujkori állam souverainitásából. A lutheranus hitujítás tehát előbb szétválasztja az egyházat és államot, a fejlődés folyamán azonban ismét egybeolvasztja. A különbség az egyház és állam működéseinek középkori és ujkori összeforrasztása között, hogy az előbbiben az egyház szívja fel az állami életet magába, az utóbbiban az állam kerül teljesen az egyház felé.

⁶⁸⁾ Ennek a folyamatnak közvetlen történelmi előzményei közül kiemelhetjük a következőket. A reformáció következtében számos katolikus püspök tért át és az áttérés után is megtartotta előző hatalmát. (Igy pl. Poroszországban). Ezek időközben elhaltak, helyükbe újak nem léptek: hatalmuk átszállott a fejedelemeire. A protestantizmussal az eddig a katolikus egyházi szervezet által ellátott bíraskodás (különösen a házassági ügyekben) és a fegyelmi (disciplinaris) hatalom szintén elvesztette kezelő hatóságait s mint, hogy a Luther felfogása kizárt minden jogi ténykedést az egyház működései közzül, természetszerűleg a világi hatalom központi szerveinek, a fejedelemeinek, hatáskörébe jutott.

talma a protestáns rendek felett felfüggesztetik, azt következtették, hogy a birodalmi gyűlés a püspöki jogkört a protestáns rendekre szállította át.⁶⁹⁾ Ez az elmélet hamis ugyan, mert a vallásbéke erre egyáltalán nem enged következtetést, de teljesen megfelel a XVI. század első felében kifejlődött állapotnak: a püspökök hatalma tényleg a protestáns fejedelmekre száll át.

Nézzük most a reformáció által előidézett azon változásokat, a melyeket a középkori hit egység és hitkényszer megbontásával hozott létre.

A XVI. század állama még feladatai között számítja a vallási egység fentartását. Az az alap, a melyen a középkor legmagasabb jogi szervezete, az egyház, felépült a katholicismus által közvetített kereszténység volt. Az egész középkoron át tehát minden állami működés politikai alkotás a kereszténységgel, illetőleg katholicismussal szorosan összeforrott. Az ujkor első századában, ha az európai társadalom szervezését a vallási elem háttérbe szorításával más tényező, a nemzetek szerint elkülönzött ujkori királyság vezeti is, még sem szűnik meg a katholicismus által közvetített vallás egyetemes hatása az államok életére.⁷⁰⁾

A mint az egész középkori állami és társadalmi élet át van hatva attól a felfogástól, hogy csak egy vallásuak, egy hitűek képesek hatékonyan összeműködni és megteremteni az anyagi és szellemi haladás előfeltételeit, úgy a kezdetleges ujkorban is megmarad, a még meg nem tisztult állam működései közt a vallásegység fenntartása s ezzel együtt a megfelelő állami kényszer alkalmazása.

A középkorban a vallásos egység fentartása megtalálja a maga megfajtását abban a viszonyban, a melyben állam és egyház állanak egymáshoz. A középkor szervezése theokratikus volt: ez megfelelt az akkori műveltség vallás-erkölcsi jellegének. Az ujkor szervezése tisztán világi lesz: ez megfelel az ujkori műveltség világi voltának.

⁶⁹⁾ L. S o h m : i. m. 658. l.

⁷⁰⁾ L. S o h m : i. m. 554. l.

Az átmenetben azonban nem jelentkeznek világosan a most érintett különbségek. A modern fejlődés nem számolhatott el oly gyorsan a századokon át megteremtett vallás-erkölcsi tényezőkkel s nem bonthatta fel pár évtized alatt azon intézményeket, a melyeken azelőtt egész élete nyugodott.

Igen érdekes világtításba helyezi a reformáció által részben megerősített átmenet első szakát az 1555-ki augsburgi vallásbéke.

Fentartja a középkori vallásegységet, ebben a világtításban érthető a „cujus regio, ejus religio“ elve de kifejezésre juttatja az ujkori folyamatot is, midőn a tévtanoknak büntetéséül nem a halált állapítja meg, hanem az államterületről való kiutasítást (Landesverweisung). Az állam nem irtja ki többé az eretnekséget, hanem iparkodik megszabadulni tőle.⁷¹⁾

Az augsburgi béke nemcsak a fejedelemnek nyújt jus reformandit s ezzel souverain hatáskört a confessionális viszonyok meghatározására, hanem megvédi az egyest is, természetesen csak a reformáció szempontjából. A katolikus rendek evangélikus alattvalóinak, ha vallási meggyőződésük miatt kivándorolni akarnak, szabad elvonulás van biztosítva, „gegen billigen Abtrag der Leibeigenschaft und Nachsteuer.“⁷²⁾

Tehát nemcsak a tartományúrnak van joga kiutasítani a más vallásuakat, hanem a más vallásuaknak is van joguk elhagyni az államterületet. Ennyiben van a fejedelem hatalmi köre az interconfessionális viszonyok rendezésében korlátozva.

Bár a multtal való szakítás jelenségeit mindezekből észlelhetjük, mégis azt látjuk, hogy a középkori élet

⁷¹⁾ A büntetés enyhítésében már benn van a vallás politikai szerepének csökkenése, de itt kísért a középkor is, mert a kiutasítás azt mutatja, hogy még most is minden a vallás elleni támadás úgy tesz számot, mint a közélet felforgatása (a közhatalom ellen való támadás; Zwietracht, Rotten und Aufruhr). L. Sohm i. m. 555. l.

⁷²⁾ L. Richter i. m. 208. l.

erői még folyton közrehatnak. Vallási egység nélkül nem tud a XVI. század létrehozni politikai egységet.

Legkevésbé tudott Németország elszámolni a középporral ezen a téren. A német területnek azt a lazább, de magasabb politikai egységét, mely a fejedelmeket némileg összefűzte, a birodalmit, a XVI. század közepétől befejezetté vált vallási szakadás egy teljes századon át még jobban széttörni igyekezett. Az augsburgi békétől (1556.) a westfáliai békéig (1648.) tartó küzdelem a vallás által elkülönített politikai testeknek egyensúlyba hozásáért folyik.

A középkor annyira összeolvasztotta az egyházi elemet a politikaival, hogy ez amaz nélkül működni nem képes; igen szépen tükrözi ezt vissza a német történelmi rendek százados harca.

Ez a küzdelem, mely a harmincz éves háborúban éri el tetőpontját, lényegesen különbözik azoktól, a melyek a Németbirodalom keretei közt már lefolytak. Az egymással szemben álló felek (az investitúra küzdelmeiben welfek és ghibbelinek; később az egyes fejedelmek és a császár) mégis megmaradtak a birodalmi együttműködhetés közös területén. A most meginduló harc a német-római szent birodalom létét támadta meg s ezzel együtt kérdésessé tette egyszer s mindenkorra egy egységes nemzeti alapon nyugvó német állam lehetőségét.

Az egymás ellen küzdő felek nem akartak s ha az újkor fejlődése a vallási (egyházi) elemet a politikai szereplés teréről le nem szorítja, nem is tudtak volna megmaradni egy állami lét közösségében.

Ebből a szempontból és ily világításban kell nézni a harmincz éves háború jelentőségét.

II.

Franciaország.

Irodalom: Esmein: i. m. 668—674. l. Walter: i. m. 70. l. Laurent: i. m. IX. k. 116—172. l.

Sokkal rövidebb idő alatt és tökéletesebben a mint Németbirodalomban oldják meg a valláspolitikai kérdést nyugat azon államaiban, a hol sikerült az egész nemzet nagy tömegét egy valláson tartani. Így Franciaországban és Angliában. Az úgynevezett vallási harezok itt a protestantismus, ott a katholicismus győzelmével végződnek.

Égészen a középkor légkörében mozgunk, midőn azt látjuk, hogy a hol megjelenik a reformatió, ott külön szervezkedik és külön állami létet folytat az ujkori királyság keretein belül. Az ujkorba lépünk át, midőn észleljük, hogy a középkori értelemben vett vallási egység bomladozik. Ez az által jut épen kifejezésre, hogy a protestantismusnak sikerül vallási külön szervezetét fentartani.⁷³⁾

A középkori vallási egység és az ennek megóvására szükséges kényszer, melyet a világi hatalom tart fenn, még tovább él ugyan a kezdetleges ujkorban, de már átalakulóban van. A vallási egység mindinkább a keresztény egyházak közösségére vonatkozik és nem többé a katholicismusra; az állami kényszer is az összes keresztény felekezetek érdekében gyakoroltatik.

Itt kezdődik az az ujkori folyamat, a melynek végén a teljes vallásszabadság áll, a melyben az állam egészen elveszti keresztény jellegét.

Franciaországban a protestáns rendek a katolikus rendekkel, illetőleg az állami renddel szemben kezdetben

⁷³⁾ Így Franciaországban megmarad a tartományi és egyetemes gyűlésekben megtestesülő vallási szervezetük; az állami többség kifejezésre jut az azok feletti felügyeletben (összehívás, feiosztatás).

úgy mint Németországban a közelet egyenrangú tényezőiként lépnek fel.⁷⁴⁾

Franciaországban azonban az államnak sikerül megakadályozni a protestantizmus terjedését s ezzel további politikai szereplését. A nantesi rendelet (1598), mely az egész folyamatot lezárja, megállapítja az állami főhatalomnak alapelveit a hugenotta szervezet felett.⁷⁵⁾ A reformatió hatásait Franciaországban legjobban tanulmányozhatjuk az ezen rendelet által nyújtott szabályozásban.

Ebben láthatjuk a középkori és ujkori felfogás találkozását s ha elemezzük, meghatározhatjuk az egymás ellen küzdő tényezők eredőjét.

A középkori vallási egység meg van óva, mert a rendelet nem ad a protestánsoknak szabad vallásgyakorlatot az állam egész területén. Kijelöl egyes helyeket a nyilvános gyakorlásra⁷⁶⁾ s megengedi a magán vallásgyakorlatot „dans leurs maisons et pour leur famille seulement“ (8. art.).

Ily keretekben modern vallásszabadságról egyáltalán nem lehet beszélni: az átalakulás legelső fokainál vagyunk. A protestánsok tartoznak megtartani a katolikus ünnepeket és megfizetni a tizedet; ezek a jelenségek is mutatják az átmenet rendkívül kezdetleges voltát.

Az ujkori elem tör magának utat, midőn a nyilvános vallásgyakorlatra engedett helyeken a protestánsok ugyanazon jogokat nyerik meg, a melyeket évszázadok óta bír a katolikus egyház. Így a protestáns egyház

⁷⁴⁾ Rendes hadsereget tartanak; külön pénzügyet szerveznek; a királlyal szövetséget, békét kötnek; védelmükre külön várakat, megerősített helyeket tartanak fenn, a melyek egészen el vannak vonva a királyi hatalom alól. (La Rochelle, Montauban stb.) L. Esmein: i. m. 668. l.

⁷⁵⁾ La Rochelle bevételének közvetlen következménye lett, hogy a hugenották politikai hatalma megsemmisült vallási szabadságok megtartása mellett. Montauban-ban a protestáns papság így fejezte ki ezt aényt: „Ő Felsége az alattvalók minőségében nem tesz különbséget köztük és a katolikusok közt.“

⁷⁶⁾ L. Esmein: i. m. 669. l.

szabadon szerezhethet vagyont (élők közt, halál esetére); hivatalnokai, a lelkészek, fel vannak mentve az adózás alól.

A legtisztabban jut kifejezésre az ujkori élet a rendelet azon intézkedésében, mely szerint a protestánsok részesülnek a polgári és politikai jogok teljességében.⁷⁷⁾ Itt van áttörve a középkori felfogás, mely egy keresztény valláshoz, a katholikushoz köti a közéletben való részvételt. Az ujkori fejlődés kibővíti a kereteket és lassanként az összes keresztény felekezeteket beveszi az állam által fenntartott egyházak körébe.

Az átmenetnek további megvilágítására szolgál a bíraskodás. Ez az egész középkoron oly fontos működés megmutatja a különböző (középkori és ujkori) erők egyensúlyát. A protestánsok pereiben ítélő bíróság fele részben katolikus, fele részben protestáns tagokból áll. Ez az úgynevezett „chambre de l'édit.”

Elismerésre jut tehát a vallási egység daczára a protestantismus külön léte, de még teljesen középkori módon, mert a közhatalom ezen ágának (bírói v. kormányzati) működési módjánál különbséget tesz a vallásos meggyőződés.

III.

A n g l i a.

Irodalom: Glasson E.: i. m. V. k. 1—47 l. 55—68. l. Gneist R.: i. m. 30. és 31. §§. Hallam H.: i. m. 2. és 4. fejezet. Makower F.: Die Verfassung der Kirche von England. 1894, Berlin. 51—106. l. 183—204. l. 261—270. l. Walter F.: i. m. 71. l. Friedberg E.: Grenzen zwischen Staat u. Kirche. II. 728—756. l. Vering F.: i. m. 311. l. Laurent: i. m. IX. k. 172—197. l.

Az angol reformatió juttatja legtisztabban kifejezésre a hitújításnak azt az oldalát, mely a pápaságnak egyetemes hatalma, az egyháznak független politikai és jogi szereplése ellen irányul.

⁷⁷⁾ L. Esmein: i. m. 670 l.

Egészen VIII. Henrik haláláig a régi hittételek megmaradnak s alig érvényesül valami is a protestantizmussal lényegben rokon s azt megelőző Lollard-féle tanításokból. Az egész átalakulási folyamatban tehát kitűnik az az elem, mely a nyugat többi országainak nemzeti egyházait hozza létre.

A különbség csak az, hogy a gallikanizmus és a spanyol katholicizmus nem szakad el kifejezetten és végleg a pápaságtól, bár mint láttuk tényleg a függetlenséget teljesen biztosítja magának. A VIII. Henrik alatt létrejött reformatió közelebb áll a francia és spanyol katholicismushoz, mint a német lutheranismushoz.

Ha nézzük a legközvetlenebb eredményeket, megállapíthatjuk azok teljes azonosságát a nyugat többi államaiban már jellemzett változásokkal.

Az első és legfőbb hatás, hogy a pápaság hatalma eleinte igen szűk korlátok közzé lesz szorítva, később a nyílt szakadás után végleg megszűnik.⁷⁸⁾

Ugyanakkor, a midőn az angol egyház a pápaságtól elszakad (1533—1534) megtalálja a maga központját a királyban, a ki „az angol egyház legfelsőbb feje” lesz.⁷⁹⁾ Az elszakadást kimondó törvények állapítják meg a királyi fenhatóságot. Mária alatt rövid időre ismét visszaállíttatik a pápai jurisdictió; Erzsébet alatt azonban a királyi fenhatóság ép oly mértékben gyakoroltatik, mint VIII. Henrik alatt. A fenhatósági és hírségi eskü letétele az egyházi és világi hivataloknak különbeni elvesztése mellett van elrendelve. Az uralkodó

⁷⁸⁾ 1529-beu jelenik meg az első törvény, mely a pápai befolyás ellen fordul. Ez a törvény bizonyos alapelveket állapít meg a javadalmak halmozását, a residentia kötelességét és a pápai dispensációkat illetőleg.

⁷⁹⁾ «Die wirklich erfolgten Änderungen der Kirchenverfassung beziehen sich fast ausschliesslich auf das Verhältniss der Landeskirche zum Papst; sie bestehen in der vollständigen Abschaffung jeder päpstlichen Gewalt und in der Übertragung fast aller bisher vom Papst ausgeübten Regierungsrechte auf dem König.» M a k o w e r F.: Die Verfassung der Kirche von England. Berlin, 1894. 185. l.

ezime későbbben annyiban változik meg, hogy az előbbi elnevezés helyett „az egyház legfőbb feje“ most „az egyházi és világi dolgoknak legfőbb vezetője (Supreme Governor)“ szerepel.

Az egyház szervezete nem alakul át, az episcopális hierarchia megmarad, csak hogy a püspököket nem a pápa nevezi ki, hanem a király.⁸⁰⁾

A korona önállóan gyakorolja az egyházi ügyek (rendeleti úton; injunctions) szabályozásának jogát. A zsinatok határozatai csak hozzájárulásával nyernek jogi kötelező erőt. Az egyházi bíróságok határozatai ellen az állami bírósághoz lehet fordulni; sőt az egyházi ügyeknek legfelsőbb vezetésére egy külön állami hatóság szolgál a „High Commission Court“.

Végül a korona fensőbbbségében (suprematiájában) gyökerezik az általános felügyeleti jog, mely különösen a királyi megbízás folytán megindított egyházi vizsgálatokban jelentkezik.

Az ujkori folyamat az egyháznak az állam alá rendelése tehát itt is végbemegy oly módon, mint nyugaton mindenütt.

Ha az egész most jellemzett változást középkori nyelven akarjuk kifejezni, úgy röviden azt mondhatjuk, hogy a reformáció Angliában a primatus honoris és a pápai potestas jurisdictionis-t a királyra szállította át. A lelki hatalmat magában foglaló potestas ordinis-ben a királyság nem részesült, a mi szintén mutatja, hogy az egész átalakulás kezdetén a lelki és világi köröknek elválasztása áll. Mindaz, a mi politikai és jogi elem kíválik és az ujkor egyedüli souverain hatalmának, a nemzeti állam, működései között foglal helyet.

⁸⁰⁾ Ez csak VI. Eduard alatt nyer külső kifejezést is, mert VIII. Henrik alatt még látszólagos kánoni választás dívik. T. i. a megüresedés alkalmával a király a káptalannak választási engedélyt ad és egy külön iratban (letter missive) megjelöli a választandó személyt; a káptalan köteles ezt a személyt választani és a választást a királynak bejelenteni, a választott azután a királynak esküt tesz.

A reformációnak tisztán vallásos meggyőződésre ható befolyását VI. Eduard,⁸¹⁾ de még inkább Erzsébet alatt lehet érezni, bár erejét oly mértékben, mint a continensen, itt egyáltalán nem képes kifejeteni. Midőn a római katolikus egyházzal való szakítás befejezést nyer, az angol püspöki egyház elzárja magát úgy az előrehaladó protestantismustól, mint a catholicismustól.

Az 1563-ki (39 fejezetből álló) hitvalló irat, támaszkodva az 1553-ra, körülírja az anglikán egyház hittanát, úgy a római tanítások és szokásokkal, mint a többi protestáns felfogásokkal szemben. Itt kezdődik a százados küzdelem az angol földön is megtermett hitujtató felekezetekkel, a melyek közül főként a puritanismus és presbyterianismus tesznek számot.

Ebben a harcban működik az angol törvényhozás ép úgy, mint a francia a középkori hitegység megóvására a hitkényszer alkalmazásával. A főtörekvés minden alattvalót az anglikán egyházban tartani és az állam-egyház istentiszteletében való részvételre kényszeríteni.⁸²⁾

Az anglikán egyház a későbbi fejlődés folyamán a Stuartok alatt jelentkező absolutismusnak ép úgy egyik főtámaszát fogja képezni, mint nyugat többi országainak nemzeti egyházai. Az egyetemes állásából kiszakított egyház teljesen az állami hatalom szolgálatába jut. Az ujkori államegyház a korona törekvéseit támogatja, midőn azokat a tanokat fejti ki, a melyek a király politikai hatalmának útját voltak hivatva egyengetni.

Igen érdekes világtításba helyezi a középkorból az ujkorba való átmenetet a hitegység védelmére szolgáló középkori eszközök egyikének, az eretnekek elleni törvényhozás, illetőleg biráskodásnak szerepe az angol reformációban. Minél inkább távolodunk a középkortól és a hitujtás vallásos eleme nyomul előtérbe, annál jobban veszti el az eretnek törvényhozás jelentőségét, hatásait.

⁸¹⁾ L. Makower: i. m. 62. l.

⁸²⁾ L. Makower: i. m. 74. l.

Annak egyik bizonyítékát, hogy az angol reformáció kezdetben (VIII. Henrik alatt) nem jelent hitújítást, de tisztán politikai átalakulást, képezi az eretnekek elleni régi törvények teljes erejében való fenmaradása. Az eretnekség fogalma tehát változatlanul marad meg: a mi a reform előtt eltűnt volt az igaz hittől, most is az. VIII. Henrik kezdetben meghagyja az egyházi bíróságoknál az ítélkezést, bár a szabadabb egyházi felfogáshoz képest kissé enyhébbé teszi.⁸³⁾ Később a reformáció elveinek lassú beszívargása alatt az egész eljárás átalakul; a büntetések lefokozása bekövetkezik, bár magában véve az a jelenség, hogy még mindig alkalmazást nyernek, a reformáció hatásának gyengeségéről és a katolikus hagyományok erejéről tesz tanúságot.⁸⁴⁾

Nemcsak a büntetések enyhítésében, különösen a halálbüntetésnek (elégetés) igen szűk körre szorításában áll be változás, hanem az eljáró szervekben is. Az egyházi bíróságok helyébe a király által alakított bizottság lép.

Még Erzsébet alatt sem lesz feladva az eretnekség fogalma, mégis a tulajdonképeni eretnek törvényhozás megszűnik s nincs fennálló törvény, mely a tűz általi halált írná elő.⁸⁵⁾ Így VIII. Henriktől Erzsébetig ebben az egy jelenségben is észlelhetjük a gyakori és erőteljes hullámzásoknak (különösen Mária alatt) alávetett átalakulás előrehaladó folyamát.

Ha összehasonlítjuk az ujkori fejlődés által az egyház és állam viszonyában létrehozott eredményeket Angliában és Franciaországban, azt találjuk hogy azok majdnem teljesen megegyeznek. A gallikanizmus ugyanazt jelenti, mint a kezdetleges anglikanizmus. Mindkét államban az egyház tényleg elszakad az egyetemes szervtől és nemzeti jelleget ölt. Az angol

⁸³⁾ Elrendeli a nyilvánosságot, megköveteli a tanubizonyítást, a halálos ítélethez a királyi parancsot. (*Writ de haeretico comburendo.*)

⁸⁴⁾ L. Makower: i. m. 200. l.

⁸⁵⁾ L. Makower: i. m. 201. l.

egyháznak a pápától való nyílt elszakadása nem jelenti az angol kereszténység dogmatikus forradalmát, hanem a kisebb körű egyházi életet.

Az episcopalis és zsinati szervezet az uralkodó, a souverainitás hordozója, a király, az egyház feje itt is, mint a francia földön. Az angol fejlődés különbségei később domborodnak ki, midőn a hitbéli ujítások is tért nyernek.

IV.

Skandinávia.

Irodalom: Walter F.: i. m. 69. l. 82. l. Vering F.: i. m. 313. l.

A reformáció története Skandináviában ép úgy, mint Európának másik legészakibb országában, Angliában, tanuságot szolgáltat a hitujítás folyamának már az előbbieken kifejtett azon irányáról, mely szerint annak politikai eleme előbb jelenik meg, mint a vallás-erkölcsi és esetleg ez utóbbit egészen háttérbe szorítja. Úgy Dánia-, Norvégiában, mint Svédországban a reformáció a politikai természetű harcok főeszköze és pedig úgy kifelé a pápasággal szemben, mint befelé az egyházi hatalom beolvasztása (az egyházi szervezet állam alá helyezése és az egyházi vagyon bekebelezése) tekintetében.

Dániában I. Frigyes alatt az odensei országgyűlésen (1527) lesz a protestantismus teljes egyenjogúsága a katholicismussal megállapítva.⁸⁶⁾ Vizsgáljuk közelebbről az odensei országgyűlés által megteremtett helyzetet.

Az ujonnan választott püspökök megerősítése a királyra száll át. A megválasztottak az illetéket a pápa helyett a királynak fizetik. A megüresedett egyházi javakat a király bevonja s a nemesség közt osztja

⁸⁶⁾ A speieri német birodalmi gyűlés előzményének példájára.

meg. Így az egyháznak Rómával való összeköttetése megszakad s az új központtól, a királyságtól, való függése meg van állapítva.

III. Keresztély alatt fejeződik be Dániában és Norvégiában a vallási harcz a protestantismus teljes győzelmével. A Bugenhagen által 1537-ben készített egyházi szervezésben megmaradnak még névleg a püspökök, de egyházi hatalmuk ép úgy a fejedelem souverainitásából nyeri erejét, mint Németországban.

Svédországban Wasa Gusztáv alatt indul meg a reformáció. Tényleg jóval előbb megkezdődik, mint névleg.⁸⁷⁾

A westerasi (1527) országgyűlésen a király az egyházi visszaélések, főként a pápaság túlkapásai ellen szigorú rendszabályokat sürget és követeli az egyházi vagyonnak a korona javára való bevonását. Midőn a rendek a leghatározottabb ellenállást fejtik ki, a király lemond. Végül engednek a rendek; a westerasi előterjesztések elfogadásra találnak. Ezzel kezdődik a protestantismus jelentősége Svédországban ép úgy, mint az odensei országgyűlés határozataival Dániában. Az egyházi jurisdictio megszűnik; az egyház vagyona, a kolostorok gazdagsága teljesen a királyi hatalom körébe jut és az új vallás szabadsága biztosítva van.⁸⁸⁾ Igen jellemző általában a svéd reformáció folyamára, hogy Wasa Gusztáv névleg nem szakított a pápasággal és a katolikus egyházzal, meghagyta az episcopatumot és a régi szertartásokat, a mennyire csak lehetett. Itt is megtaláljuk a hasonlóságot az angol fejlődéssel nem ugyan a pápaságot tekintve, hanem a catholicismus szervezetét.

Az ellenreformáció hullámaait Svédország érezte meg leginkább III. János s még jobban Zsigmond alatt. Az 1593-ban összehívott uppsalai országgyűlés és zsinat elejét veszik minden további törekvésnek, melyet az ellenreformáció kifejtett Svédország visszahódítására. Az

⁸⁷⁾ L. Philipsson: i. m. I. k. 137. l.

⁸⁸⁾ L. Walter F.: Lehrbuch des Kirchenrechts 14. kiadás. Bonn, 1871. 69. l.

ellenreformációnak nem sikerült a már végbement változásokat megszüntetni.

Összehasonlítva a Skandináviában beállott politikai és vallásos változásokat azokkal, a melyeket a reformáció Európaszerte létesített, azt találjuk, hogy azok simulnak az egyetemes fejlődéshez. Az egyház egyetemes uralmának megszüntetése és annak az állami fensőbbség alatt nemzeti keretben való megalakítása az első és fő politikai változás itt is, mint mindenütt. A hitéletnek reformálása később és lassabban követi a most jelzett átalakulást.

HARMADIK KÖNYV.

CSÁSZÁRSÁG ÉS NEMZETI ÁLLAMOK.

ELSŐ FEJEZET.

A CSÁSZÁRSÁG A KÖZÉPKORBAN.

Irodalom: Hajnik I.: i. m. 31. l. 122 - 127. l. Laurent: i. m. VI. k. 306. l. Freeman E.: Comparative Politics. London, 1896. Ugyanattól: Chief periods of European history. London, 1886. 138. l. 147. l.

A középkori császárság nem egyéb, mint felélesztése a nyugot-római császárságnak.

Behatóbban vizsgálva a római császárságot, egész lényegét kifejezhetjük, ha kiemeljük azt a két elemét, a melynek összeolvadása határozza meg helyét az európai egyetemes történelmi fejlődésben. Az egyik jelenti az egész művelt (európai) világ összefoglalását egy legmagasabb politikai és jogi egységbe s ez jelenik meg előbb; a másik a kereszténység által szolgáltatott vallás-erkölcsi cultura és theokratikus hivatás tényezőiből szövődik össze s ezt a későbbi fejlődés folyamán veszi fel lényeges ismervelei közzé.

A „dominium mundi“ a keresztény vallási egység megteremtésével teszi ki a császárság egész lényegét.

A császárság a kezdetleges középkorban Nagy Károly alatt valóban a megdőlt nyugat-római császárság folytatója. Nagy Károlynak sikerül a dominium mundi megvalósítása keresztény értelemben. Az egész európai társadalom egy közös szervezetben van összefoglalva. A frank császárság így megteremti a politikai élet közösségét, melynek főcélja a nyugat-európai érdekek védelme a központi szerv rendelkezésére álló közhatalommal.

A karolingi birodalom felbomlása után egy jó ideig a császárság nem tudja megtalálni azt a világi hatalmi kört, a melyben ismét kifejthetné működését. Többszörös ingadozás után¹⁾ végre megállapodik I. vagy Nagy Ottótól kezdve a német királyság uralmi köreiben. Itt indul meg a császárság életerejének lassú szétszóródása, működéseinek folytonos hanyatlása. Megszűnik az az alap, a melyen felemelkedett európai központi állására: a dominium mundi.

A mint a császárság német lesz, elveszti az egész európai életre való hatását s ezzel egyetemes jellegét. A német-római szent császárság (Heiliges römisches Reich der Deutschen) a karolingihez képest nagyobb átalakulást jelent, mint ez utóbbi a nyugat-rómaihoz viszonyítva.

A római császárság európai történetének perspektívájában a következő éles határvonalakat észlelhetjük: a Constantin keresztény császárságát a pogány után, itt a császárság által összefoglalt görög-római műveltség tartalma új elemmel bővül ki, a kereszténységgel; a Nagy Károly császárságát, melyben maga az európai társadalom, tehát a császárság által nyújtott politikai szervezés anyaga bővül ki egy új elemmel, a germánnal; a Nagy Ottó császárságát, a mely hatalmi körét szűkebbre, Közép-Európára szorítja: a Németbirodalom keretei közé helyezi.

A császárság történetének ez utolsó szakában tehát azon jellegzetes ismérvei foszlanak le róla, a melyek az előző fejlődés folyamán élesen kidomborodtak. A német-római császárság csak bizonyos igényeket fejez ki, a melyeknek a Hohenstaufok leghatalmasabbjai rövid ideig szereznek is érvényesülést, de nem biztosítják állandó megvalósulását.²⁾ A német királyok nem is mindig ko-

¹⁾ Hol egy német, hol egy gall, hol egy itáliai herczeg kísérli meg a császárság életműködéseinek megindítását.

²⁾ A Hohenstaufok császársága nem teljesen helyhez-kötött (a Németbirodalom területéhez), hanem európai jelentőséggel bír. A fejlődés folyamának ezen szakában még az európai jelleg kifejezésre jut. A Habsburgok császársága már szűkebb körre

ronáztatják meg magukat császárokká;³⁾ még a császári czimet sem viselik. A német királylá koronázás azonban egyuttal római királylá is tesz és ez a czim már megfelelő érvényesülést nyer az Itália feletti hatalomban. A német-római szent birodalom, midőn a legnagyobb kiterjedését éri el, akkor sem foglalja magában az egész nyugatot. A császár egyetemes hatalma a valóságban az Olaszország feletti uralmat jelenti, összezsugorodik Közép-Európa egy részére kiterjedő hatalommá.

A tulajdonképeni középkorban (X—XV. századokban) a német-római császárság nem volt képes az európai társadalom összműködését biztosítani és a hűbériség által felosztott politikai egységeket egy magasabb szervezetbe foglalni. Ezt a feladatot nem a világi hatalom, hanem az egyházi teljesíti.⁴⁾

Ha folyton kevesebb is így a császárság universalis jelentősége, még vannak bizonyos helyhez kötött hatásai: ezek természetesen a Németbirodalom keretei közt érezhetők. A hűbériség által kiképzett tartományi fejedelemségekkel szemben a középkori német király állását a császárság emeli ki s felsőbbségének kifejezője lesz.

A császárság a kezdetleges középkorban megvalósítja a dominium mundi-t, attól kezdve azonban, hogy a német királysághoz fűződik, lassan mindjobban elveszti európai jelentőségét és bizonyos világuralmi igényeknek, helyhezkötött tiszteletbeli elsőségnek kifejezésére szolgál.

utal: Németország területére. Itt azonban nem vesz fel magába nemzeti tartalmat. Ebben megakadályozza részben a császárság egyetemes jellege (az ehhez fűződő törekvések, igények) részben a habsburgi „H a u s m a c h t” kifejlődése, mely egészen idegen, sőt ellentétes a német nemzeti érdekekkel szemben. L. F r e e m a n : Chief periods of European History. London, 1886. 148. l.

³⁾ A Rómában való császárrá koronázás több ízben évtizedekig szünetel, végül III. Frigyes (1452.) teljesen megszűnik.

⁴⁾ L. II. könyv 1 fejez. 3. §.

MÁSODIK FEJEZET.

A NÉMET-RÓMAI CSÁSZÁRSÁG AZ UJKORBAN.

Irodalom: Hajnik J.: i. m. 193. l. Schroeder: i. m. 768. l. Philippson: i. m. I. k. Freeman: Chief periods of european history. 147. l.

A német-római császárság átalakulásának most jellemzett középkori folyama vezet át bennünket az ujkorba.

A XVI. században még egyszer, mintegy utolsó fellobbanásaiban életerejének teljes kiapadása előtt, megjelenik a császárság abban a kettős működésében, mely ezen intézménynek egész benső jelentőségét adja. Ismét nagyobbsszerű törekvéseket észlelhetünk a művelt európai világ politikai egységének megteremtésére, „a dominium mundi“ és a keresztény hitegység fentartására.

V. Károly az utolsó, a ki császárrá koronáztatja magát nem ugyan Rómában, hanem Bolognában, feléleszti a császárságot régi értelmében.⁵⁾ Azon az európai életre kiható nagy küzdelmekben, melyeket a császár I. Ferenczel vív, benrejlik az egyetemes uralomra való törekvés. A francia és spanyol házak harcza még nem tisztán nemzetek küzdelme egymás ellen, melyek az európai elsőségért folynak, bár az ujkori átalakulásnak megfelelőleg már ez a jellegük is kifejezésre jut.

V. Károly alatt észlelhetjük ismét a császárságnak a keresztény (katholikus) vallási egység megvédésére irányuló működéseit. V. Károlynak a pápasággal az egyetemes zsinat megtartásáért folytatott tárgyalásai

⁵⁾ L. Freeman: i. m. 139. l.

világot vetnek az ő egész politikájára, a mely a császárságnak ghibbelin értelemben való szereplésén alapul. A pápaság által létrehozandó hitbeli egység után V. Károly el volt tökéltve világi hatalmát, a középkori „brachium saeculare“-t a pápaságnak kölesönözni az eretnekségek megszüntetésére.⁶⁾ Utódjai közül, bár I. Ferdinánd örökli a császári címet, melynek teljes ürességéről tesz tanúságot az a körülmény is, hogy Ferdinánd és utódai, a következő német Habsburgok, választott római császároknak (electus Romanorum imperator semper Augustus) nevezik magukat,⁷⁾ a császárság hatalmas funkcióit valójában II. Fülöp, a spanyol király, végzi. II. Fülöp lesz a császárság törekvéseinek letéteményese. Ő jut el legközelebb az európai világi egyetemes hatalom megszerzéséhez;⁸⁾ ő teljesíti a pápaság védelmének és a hitegység fontartásának feladatait.⁹⁾ II. Fülöp küzdelmeiben sem jelenik meg tisztán a középkori császárság uralmának (bár a cím nélkül való, de mégis valóságos) visszaállítása, hanem már az európai nagyhatalmi állás megteremtésére való törekvéssel összekapcsolódik és éppen ez jellemzi az átmenetet.

A császárság és pápaság XVI. századbeli viszonyát illetőleg látjuk, hogy V. Károly azt ghibbelin szellemben fogja fel s innét magyarázhatók a pápák folytonos szövetkezései a császárral ellenséges hatalmakkal (különösen a francia királylyal), mert így gondolják független-

⁶⁾ A német protestantismusnak nyújtott kedvezmények mind időleges és átmeneti jelentőséggel bírnak a császár szempontjából. Egy nagy közssinat megtartásáig adatnak, ez lesz ugyanis hivatva megszüntetni a reformáció által okozott szakadásokat. L. Ranke L.: Die römischen Päpste 9. k. Lipcse, 1889.

⁷⁾ Ezt a címet először I. Miksa használja.

⁸⁾ A spanyol legyőzhetlen Armada megsemmisülése (1588) jelenti II. Fülöp világhatalmi terveinek megghiusultát. Egész politikájának hajótörése ez, mely Európának a spanyol anyagi despotismus alá vonását czélozta.

⁹⁾ A keresztény vallás védelmére ő küzd a török ellen, nem a császár. 1571-ben a Lepanto melletti győzelemben sikerül a török hatalom terjeszkedésének első gátat vetnie.

ségöket megóvhatni, úgy szintén ide vezethető vissza a nagy reformzsinat megtartásának halasztgatása. Az esetleg ismét felülkerekedő zsinati uralom gyöngítő hatásától tartanak, a mely a császársággal szemben a pápaság ellenállási képességét teljesen megszüntetné.

V. Károly és II. Fülöp után a viszony pápaság és császárság között ismét visszahanyatlik a XV. századbeli lazaságára. Némi kapcsolat jelei vannak még a XVI-ik században, a mennyiben a megválasztott császár obedienciáját bejelenti a pápának és bulla confirmationis-t kap. A pápaság és császárság régi harca azonban elmúlik. A német-ausztriai házból való császárok katolikus fejei lesznek egy nagy részben protestáns birodalomnak. És itt van a nagy fordulópont, mely jelzi az egész átalakulást a régi és új élet elemeinek szembeállításával.

A reformáció következtében megszűnik az európai társadalom vallási egysége. A hitújítás egyes szakait jelző augsburgi, majd westfaliai vallásbéke megtörik a hitegységet s ezzel az egész középkor vallás-politikai szervezetét. A kereszténység egyházi és világi egyetemes összefoglalása lehetetlenné válik. Az ujkori fejlődés tehát elvonja a császárságtól az utolsó teoretikus alapot: a jogot és kötelességet (*jus advocatiae*) az egész keresztény egyház felett. A császárságnak egyszerre kellett az „*advocatus ecclesiae catholicae*“ állásának megfelelőleg működni a legszigorúbb kánoni értelemben és a birodalmi paritás őrzőjévé válni a későbbi fejlődés által kiképzett legaprólékosabb részletekben.¹⁰⁾

Az ujkori fejlődésnek nagy áramlata: a nemzeti államok kialakulása megszünteti a császárság egyetemes uralmának lehetőségét. Az egymás mellé sorakozó nemzetek önállósága és függetlensége megteremti az európai egyensúly elméletét, a mely megfelel a tényleges fejlődés eredményeinek. A XVI. század politikai viszonyainak

¹⁰⁾ L. Martens W.: Kirche und Staat. Stuttgart, 1877. 121. l. Schröder: i. m. 767. l.

alakulásában jelentkeznek az ujkori nemzetközi jog előfeltételei, a melyek rendszerbe foglaltnak a következő századokban.¹¹⁾

A császárság az ujkor elő századában végleg elveszti két fő életműködését: a reformációval a hitbeli egység fentartásának, a nemzeti államok kifejlődésével az egyetemes uralomnak lehetőségét. Már kijelöltük azt a helyet, a melyet a reformáció az ujkori fejlődés tényezői közt elfoglal.¹²⁾ Láttuk, hogy a hitujítás minden előzményeivel és hatásaival beleesik az ujkori átalakulást jelentő nagy folyamatba: a modern államok létrejövetelébe.

Akkor, midőn a császárság megszűnésének okait keressük, az összes szálak egy központba futnak, a nemzeti államokhoz vezetnek.

Szükséges tehát, hogy külön foglalkozzunk azzal a jelenséggel, mely a középkori élet főtenyezőivel: hűbériség, pápaság és császársággal szemben magában egyesíti az ujkori élet összes elemeit s alapjául szolgál az európai egyetemes fejlődés modern szakának.

¹¹⁾ A XV. század elején Grotius Hugó az első teoretikusa «De jure Belli ac Pacis» cz. munkájával (1625).

¹²⁾ I. II. könyv. 2. fejt. 3. §.

HARMADIK FEJEZET.

NEMZETI ÁLLAMOK.

Irodalom: Hajnik J.: i. m. 211. l. Laurent: i. m. X. k. Freeman: Chief periods of European history. Ugyanattól: Comparative Politics. Ugyanattól: Historical geography of Europe.

A folyamat, mely a IX. századtól kezdve Nyugat-Európának különböző nyelvű és törzsű népeleleit egygyé-olvasztotta, lezáródik a XV. század végével.

A több százados alakulás eredménye az európai nagy nemzetek létrejötte. Ugyanannak az erőnek működését, a mely a helyi uralmak megszüntetését és mind-nagyobb területek egygyéfoglalását eredményezi, látjuk a nemzetek megalakulásában is.

A modern királyság keletkezésének és a hűbériség megszűnésének okait kutatva, bemutattuk az értelmi fejlődés közvetlen és közvetett hatásait. Itt csak utalhatunk ugyanazon tényezőknél már részletesen elemzett működésére. A szellemi és anyagi haladás egymásra-hatását, kölcsönösségét észlelhetjük azon elemek össze-olvasztásában, melyekből az újkor nemzetei alakulnak.

Mindenekelőtt jelezzük azt az utat, a melyen a nemzeti sajátságok létrejönnek, mutassunk rá az összefüggésre a gazdasági és szellemi haladás és a nemzeti ismérvek képződése között.

A fejlődő és szétterjedő ismeretek által megteremtett gazdasági haladás¹³⁾ maga után vonja a sűrűbb

¹³⁾ Belterjesebb és differentiáltabb termelés és nagyobb fogyasztás; a munkamegosztás és árúközvetítés, ezzel kapcsolatos közlekedési hálózat megteremtése stb.

érintkezés, folytonos összeköttetések következtében az eszmék közösségét, bizonyos összetartozás érzetének kifejlődését, a különféle vallási, erkölcsi világnézetek ellentéteinek kiegyenlítését, a távolabbi vidékek lakosságának vérvegyülését.

Mindenekfelett és első sorban kell említenünk a különféle tájszólásoknak mindnagyobb nyelvterületekbe való olvadását s végül egységes nemzeti nyelvnek (francia, angol, spanyol) megalakulását. Itt is a gazdasági és szellemi jólét teremtette kölcsönösség csereviszonyából, az egymásrautaltság növekvő érzetéből előálló szükségleteknek tökéletesebb kielégítéséről van szó. A magasabb fokú, tehát nagyobbkörű és finomabban eltagolt összműködésnek első követelménye az érintkezés könnyűsége, gyorsasága, tökéletessége. Mindezeknek pedig előfeltétele az erre szolgáló eszköznek egysége, vagyis a nyelvközösség.

Igy a művelődés egész folyamán látjuk mindenütt a nagyobb nyelvcsoporthoz való megjelenését. A fejlődés ránya e téren is világosan az egység felé mutat.

A nyelv lesz a megkülönböztető jel a nemzetek között,¹⁴⁾ mint a legfeltűnőbb, külsőleg mindjárt jelentkező; hatalmasabb és állandóbb, mint a ruházat, viselet, könnyebben észlelhető, mint a szokások, erkölcsök, életmód, gondolati formák közössége.

A nemzeti nyelven megteremtett irodalom már a befejezett kialakulás eredménye s biztos jele. Így a XIV—XV. századok francia, spanyol, angol irodalma bemutatja a különböző nemzeti sajtóságok végső megállapodását s az összetömrülő képességeknek külön alakulatait.

Mennyire a nyelv fogja meghatározni a nemzeti terjeszkedés határait, mutatja az a jelenség,

¹⁴⁾ «The normal nation is one where the continuous speakers of a single tongue are united under a single government; such a nation forms the ideal of a State, whether kingdom or commonwealth, which forms the ground of all modern political speculation.» Freeman: Comparative Politics. 53. l.

hogy az összefüggő területen egy nyelvet beszélők egysítése lesz az ujkori politikai spekulációk fő tárgya.

A most kiemelt sajátságok ú. m. vallás, erkölcs, hagyományok, szokások, viselet stb. közössége, különösen pedig a nemzeti nyelv és általa megteremtett irodalom teszik ki az ujkori nemzet ismérveit.

Ha behatóbban vizsgáljuk a felsorolt első és másodrangú ismérveket, azt fogjuk találni, hogy ezek nemcsak a modern nemzeteket jellemzik, hanem, a mint keletkeznek közös nemzeti hagyományok, erkölcsök, világnézet, vallási felfogás stb., ép úgy keletkeztek a család, törzs, nemzetség, községi összetartozás, hűbéri rendi szervezet köreiben ilyenemű közös érzelmek, érzelmi kapcsolatok; sőt a felsorolt kisebb köröknek külön nyelvjárás felel meg.

A folyamat itt is teljesen ugyanaz, csak hogy sokkal szélesebb, tágabb körben megy végbe, mint az őt megelőzők. A különbség tehát abban rejlik, hogy a nemzetek magasabbfokú és tökéletesebb összefoglalásai az együttműködő népcsoportoknak. A patriarchális család, nemzetség, törzs, községi közösség jelzik azokat a különböző fokokat, a melyek után megjelenik a nemzet, hol a szervezésnek tökéletesebb köreibbe jutunk.

A mint a család megtalálja a maga jogi alakját a patriarchális önkényuralomban, a vándorló törzs a törzsszervezetben, a letelepedett törzs a hűbériségben, a községi közösség a municipális kormányzatban, úgy a nemzeti egység, melyhez a községi kötelék és hűbéri alárendeltség által teremtett viszonyok a területi (geografikus) meghatározottság elemét szolgáltatják a modern államban, (közhatalmi királyságban) leli meg szervezetét.

Az ujkori királyságot főként az különbözteti meg a hűbérítől és törzstől, hogy egységessé vált nemzet felett áll. A nemzetté válás az ujkori királyság létrejövételének előfeltételét képezi, az anyagot szolgáltatja hozzá. Nem is lehet az egymás mellett haladó két folyamatot elválasztani.

Az eddig kifejtettek szerint tehát az ujkori államok nemzeti s z e l l e m e nem egyéb, mint kifejezése azoknak a szükségleteknek, vágyaknak, aspirációknak, a melyek az európai társadalmat életének ezen új szakában, midőn az előzőknél jóval nagyobb körök összműködése lehetséges, eltöltik.

A nemzeti e g y s é g követelése nem más, mint az ujkori műveltség által megalkotott állami közösség tudata. Annak átértése, hogy az egy nyelvvel, szokásokkal, erkölcsökkel, hagyományokkal,¹⁵⁾ egyforma életnézettel, közös aspirációkkal stb. bíró társadalom ujkori keretekben való szervezése rendkívüli mértékben segíti elő a szellemi és anyagi haladást, közjólétet.

A hűbéri kor szűkkörű szervezését az ujkor tágaskörű nemzetállamai váltják fel. Még nem jelentkezhetnek azok a még szélesebb, Európát, majd az egész művelt világot átfogó közös érdekek, szükségletek, a melyek már nemzetközi, a nemzetek felett álló együttműködés alapjait rakják el s az emberiségi céloknak megfelelően, humanitarius ideálokat állítanak fel és iparkodnak az ujkori tudás haladásával arányban meg is valósítani, a mint ezt látjuk mindjobban előtérbe nyomulni korunkban.

Az ujkori nemzeti szervezkedés meglehetősen egyforma területeket von átalakító hatása alá. A hűbéri uralmak-

¹⁵⁾ Igen jellemző ezeknek szerepe a nemzeti egység megalkotásánál. A hagyományok ugyanis rendszerint a k ö z ö s e r e d e t igazolása, felderítése körül csoportosulnak; így mintegy megerősíteni akarják az együvé tartozás érzetét, a mely kezdetben még igen gyenge s így a hatékonyabb összműködésnek gátját képezi. A közös leszármazás, a vérbeli egység tudata a társadalom azon osztályainál, a hol az értelmi fejlettség alacsonyabb, pótolja annak teljes ismeretét, hogy a társadalom minél tökéletesebb és nagyobb körű szervezése a haladás első tényezője. Az állítólag vérbeli kötelék által összefűzöttek közös munkálkodása ugyanis természetesnek és szükségképeninek tűnik fel, a nélkül, hogy annak feltétlen hasznossága, célszerűsége előtérbe nyomulna. Ugyanily szerepet játszanak a közös küzdelmekre, kalandozásokra, vallási observantiákra vonatkozó hagyományok.

ból összeolvadó államok körülbelül egyenlő nagyságú területeket fognak be, melyeket legnagyobb részben földrajzi választó vonalak (nagyobb hegységek, folyamok tenger) jelölnek ki.

Igy látjuk kialakulni Franciaországot, mely kelet felé a legnehezebben tudja megtalálni a határvonalat. A Rajna mindkét oldalán folytonosan hullámzik a választó vonal, hol a Rajnán innen huzódik vissza, hol pedig kitolódik a másik oldalán túl. Délnek a Pyreneusok aljában, a mai francia területen vannak apró uralmak, a melyek váltakozva kerülnek spanyol és francia fenhatóság alá.¹⁶⁾ A középkori angol uralomból azonban Franciaország északi testén csak egy-két város marad meg, a melyeket beolvasztanak ugyan több izben, ennek daczára ezek ismételten visszakerülnek Angliához. Nagyjából azonban a francia államterület már megvan.

Anglia sajátos szigethelyzeténél fogva könnyebben megtalálja terjeszkedési körét. Skóciának és Irlandnak egyesítése képezik a főtürekvést s jelenségeket ez irányban folytonosan észlelhetünk. Nagy-Brittánia körvonalai szintén megjelölhetők.

Spanyolország az egész iber félszigetet befogja kivéve a nyugoti tengerpartot, Portugáliát, a mely különben II. Fülöp alatt szintén beolvad.

Német- és Olaszországban még nem jelenik meg az ujkori állam, mert az egységes nemzetté alakulás elmarad; ennek megfelelőleg nem is domborodnak ki a nemzeti választóvonalak, bár vannak jelenségek, a melyek már megmutatják a későbbi fejlődés irányait.

A Németbirodalomhoz tartoznak még oly területek, a melyeken külön nemzetté alakulás s ezt követő állami szervezkedés vagy a különböző nemzeteknek egy politikai testbe foglalása áll be az ujkorban (Hollandia, Schweiz, Ausztria, Csehország).

¹⁶⁾ Rousillon, Cerdagne, Alsó-Navarra, mely utóbbi megtartotta különállását saját királyai alatt egészen IV. Henrikig.

Olaszország egyes területei a szomszédos uralmak vonzókörébe jutnak. Felső-Olaszország észak-nyugati és keleti részei közt a francia királyság és német császárság osztoznak; nyugoti tartományai a spanyol határhoz kapcsolódnak.

Még tehát Nyugat-Európában, a hol az ujkori nemzetek megalakulása végbemegy, a szervezkedés köre eléggé meghatározott és egyforma, addig ott, a hol a székebbkörű hűbéri rendezés még mindig túlsúlyban van, vagy még nem ad helyet a nemzeti, hanem az átmenetül szolgáló tartományi köröknek, a politikai összefoglalás határai még inkább csak sejthetők, mint megállapíthatók.

Az elmosódott, ingadozó határok, a melyek hol többet, hol kevesebbet tartanak némileg mégis össze, tanúságot tesznek az egész folyamat kezdetleges voltáról. A nemzeti öntudat (állami közösség tudata) még nem hatja át ezeket a területeket, a különböző nemzeti körök egymást metszik.

A most jellemzett állapotnak oka abban rejlik, hogy az itt később fellépő hűbériség felbontotta a törzsi, sokkal erőteljesebb összműködés kötelékeit s helyébe a területit léptette, melyhez hozzátapadó (szélesebbkörű) nemzeti még meg nem alakult.

A mint tovább haladunk kelet felé, ismét határozottabban lezárt politikai testeket találunk.

Magyar-, Lengyelország és Skandinávia egyes országai megőrizték kisebbkörű, de hatékonyabb közéletük törzsi kötelékeit s a további fejlődés folyamán mindjobban kiszélesítették annyira, hogy a nemzeti lét fokáig eljutottak, csak a finomabban kidolgozott (ujkori) politikai formákat nem nyerték még meg.

Az igen későn beszívárgó hűbériség nem képes a területi elemet annyira előtérbe helyezni, mint másutt Európaszerte. Ezekben az országokban talált rendezés tehát már átmenet az ujkori értelemben vett nemzeti élethez. Középheletet foglal el a törzs és az ujkori nemzet között. Az előbbtől különbözik tökéletesebben kidol-

gozott közéleti rendezésével, az utóbbihoz még nem jutott, azt csak akkor éri el, midőn a modern állam összes működéseit kezdi gyakorolni.

A most vázolt fejlődés szerint tehát az ujkori szervezkedés, a nemzeti államok létrejötte, nyugaton a legtökéletesebb s ez nyilvánulást talál az előbb kiemelt körülményben is, hogy a szervezés köre meglehetősen egyforma. Bár így külsőleg is észlelhetjük a folyamatot úgy, mint belsőleg (t. i. a közélet működéseinek modern rendezésében), mégis százados folyamat kell ahhoz itt is, hogy az egyes nemzetek belül teljesen összeolvadjanak, kifelé pedig élesen elváljanak egymástól. Ez az ujkori államalakulásnak egy további feladata.¹⁷⁾

Vizsgáljuk most meg a nemzeti államok viszonyát egymáshoz s nézzük az ujkori nemzetközi viszonyok első rendezéseit, illetve az ezt megelőző európai egyensúly helyzetére vagy túlsúly megteremtése vonatkozó jelenségeket.

A túlsúly vagy európai nagyhatalmi állás megszerzésére irányzott első kísérletek kifejezést találnak azokban a küzdelmekben, a melyeket a nemzeti tartalommal eltöltött államok folytatnak egymás ellen.

Már nem többé a hűbéri természetű, egyes uralmak surlódásaiból keletkezett kisebb küzdelmek, vagy az egész európai társadalom egygyéfglalása végett az universalis

¹⁷⁾ A hűbéri korban az egyes nemzetek szerinti elkülönzkülés az egész folyamat kezdetleges voltához képest igen tökéletesen. Az egyik nemzet területe belenyúlik a másikba. Így pl Anglia századokon át bírja Franciaország nagy részét s ezen részekre való igényeiről nem mond le még kiűzetése után sem. Dél-Franciaország (Burgundia, Aquitania, Provence) egész külön életet él, külön nyelvterületet (Langue d'Oc) képez s ez már külső jele annak, hogy itt egy önálló nemzet alakulása észlelhető, melynek már a politikai formái is kidomborodnak. A későbbi fejlődés folyamán azonban az északi nemzetképződéssel (Franconia, Francia; Langue d'Oïl) találkozik és ez utóbbi teljesen elnyomja, majd magába felszívja a délinek külön elemeit. Az oka a déli nemzet eltűnésének éppen abban rejlik, hogy nem jutott el oly hamar, mint az északi a politikai egységhez. L. F r e e m a n : Chief periods of European history. London, 1886. 195. l.

monarchia¹⁸⁾ megalkotására indított harcok ezek, hanem az európai vezérszerepért, nagyhatalmi állásért vívott küzdelmek természetét kezdik magukra öltetni. Ezen nemzeti szellemű (nagyhatalmi helyzet teremtésére s a szilárdabb, élesebb, külső elhatárolásra irányzott) harcok vezetése természetesen az ujkori királyság feladata lesz.

A most megállapítottak jellemzésére szolgálhatnak a francia és spanyol háborúk (1519—1556.).

A nagy politikai szervezet, a mely egész Európát egybefoglalta s melyet a császárság, majd az ezt túlélő és folytató egyház (pápaság) létesített, felbomlott; az egész ezredéves folyamatból nem maradt egyéb hátra, mint az, a mit európai vezérállam kifejezéssel adunk vissza s melynek az előbb érintett tulsúly felel meg. Természetesen minden állam törekedett ennek a szerepnek vitelére.

Legelőbb látjuk a XVI. század folyamán Spanyolországot, majd a XVII. században Franciaországot, azt a hivatást teljesíteni, melyet a középkorban Róma töltött be. A különbség azonban óriási: itt csak árnyékával találkozunk a régi szereplésnek.

Az európai egyensúly helyzetének megteremtésére szolgálnak azon számos szövetségek, coalitiók, a melyek az ujkor első századának politikai és vallási küzdelmeit kísérik.

A vallási harcok folytonos beavatkozásokra adnak alkalmat az egyik állam részéről a másik belügyeibe. Minden egyes ország katolikusai vagy protestánsai segítik Európa többi országainak katolikusait vagy protestánsait.¹⁹⁾ Bár a küzdelem, mely egész Európát foglalkoztatja és egy közös harctérre teszi, vallásos jelleggel bír, mégis nem pusztán a vallási szabadság megőrzése

¹⁸⁾ Még a XVI. században találkozunk ilyen harcokkal is.

¹⁹⁾ Így segítik a hugenottákat (Navarrai Henriket) Erzsébet, angol királynő pénzzel, a német és svájci protestánsok katonával.

vagy kivívása az egyedül döntő, hanem az egyes államok hatalmi céljainak előmozdítása.²⁰⁾

Az a folyamat tehát, melynek eredménye a nemzeti államok kifejlődése, hatásaiban megszünteti a középkori élet főintézményeit, illetve társadalmi és állami rendezésének előfeltételeit.

A nemzeti államokban megteremtett közhatalom s ennek központosítása a királyságban megsemmisíti a hűbéri körök önállóságát és kúpszerű egymás felé rendeltségét; a hűbériség által kifejtett társadalmi és politikai rendet a modern állami váltja fel. Az európai nemzetek egymás mellé rendeltsége lehetetlenné teszi valamely egyetemes hatalom képződését vagy fennállását. A pápaság és császárság nem fejthetik ki többé universalis uralmukat; nincs is szükség az egész európai társadalom egységes politikai vezetésére középkori teokratikus értelemben.

²⁰⁾ Anglia Német-Alföldnek segítséget nyújt Erzsébet alatt. Leicestert küldi 1585-ben katonasággal. Leicester azonban abszolút uralmat kezd gyakorolni s terveket készít, hogy Német-Alföld függetlenségét megsemmisítse.

TARTALOM.

BEVEZETÉS.

	Lap
I. FEJEZET. A középkorból az ujkorba való átmenet szakai	5
II. FEJEZET. A középkori és ujkori alkotmányélet elemei	8
III. FEJEZET. Az ujkor első százada	11
1. §. Az ujkor kezdetének kijelölése	11
2. §. A középkori és ujkori alkotmányélet elemei- nek vázolója az ujkor első századában .	13

ELSŐ KÖNYV.

HÜBÉRISÉG ÉS KIRÁLYSÁG.

ELSŐ RÉSZ.

Az ujkori királyság megalakulása és a hűbériség megszűnése Európa
egy-egy országában.

I. FEJEZET. Franciaország	19
1. §. Hűbériség és hűbéri királyság általános jel- lemzése	20
2. §. A hűbéri királyság átalakulása	25
I. A területi közhatalom (souverainitás) meg- alakulása	26
II. A közhatalom egyes ágainak megalakulása	29
III. Az állami egység megóvására szolgáló fő- intézmények	34
3. §. Az ujkori királyság	37
4. §. Az ujkori királyság fejlődése a modern absolutismus felé	42
5. §. A hűbéri és ujkori királyság elmélete . .	46

	Lap
II. FEJEZET. Anglia	52
1. § Hűbériség és hűbéri királyság általános jellemzése	52
2. §. A hűbéri királyság átalakulása	56
3. §. A királyság az ujkorban	68
4. §. Az angol királyság absolutismusa	60
III. FEJEZET. Spanyolország	66
IV. FEJEZET. Németország	70
1. §. Hűbériség és tartományuraság általános jellemzése	70
2. §. Tartományuraság az ujkorban	74
V. FEJEZET. Olaszország	82
VI. FEJEZET. Magyarország	87
1. §. Hűbériség és királyság általános jellemzése.	87
2. §. Hűbériség az ujkorban	91
VII. FEJEZET. Lengyelország	99
VIII. FEJEZET. Skandinávia	102
IX. FEJEZET. Kelet-Európa	106

MÁSODIK RÉSZ.

A hűbériség megszűnésének és az abszolút királyság kifejlődésének okai.

I. FEJEZET. Az egyetemes jogfejlődés folyamának magyarázata	110
1. §. A jogfejlődés elemt okai	110
2. §. A hűbériség keletkezésének és virágzásának főtenyezői	112
3. §. A hűbériség felbomlásának és az ujkori királyság kifejlődésének főtenyezői	119
I. A városok mint a gazdasági (ipari, kereskedelmi) fejlődés gyúpontjai	119
II. A városok mint a szellemi fejlődés (humanizmus, renaissance) gyúpontjai	122
III. A királyság	124
II. FEJEZET. Az alkotmányfejlődés magyarázata Európa egyes országaiban	130
1. §. Franciaország	130
2. §. Anglia	135
3. §. Spanyolország	139
4. §. Németország	143
5. §. Olaszország	147

	Lap
6. §. Magyarország	152
7. §. Lengyelország	154
8. §. Skandinávia	156
9. §. Kelet-Európa	158

MÁSODIK KÖNYV.

PÁPASÁG ÉS REFORMATIO.

I. FEJEZET. Középkori egyház és pápaság	163
1. §. Az egyház és pápaság viszonya	163
2. §. Az egyház és pápaság a középkorban.	165
3. §. A pápaság és császárság viszonya	168
II. FEJEZET. Egyház és pápaság átalakulása	172
1. §. Egyház és pápaság az ujkorban	172
2. §. Nemzeti egyházak	179
I. Franciaország	181
II. Spanyolország	185
III. Németország	186
IV. Olaszország	189
V. Magyarország	192
VI. Lengyelország	198
VII. Oroszország	201
3. §. Reformatio	203
I. Németország	208
II. Franciaország	213
III. Anglia	215
IV. Skandinávia	220

HARMADIK KÖNYV.

CSÁSZÁRSÁG ÉS NEMZETI ÁLLAMOK.

I. FEJEZET. A császárság a középkorban	225
II. FEJEZET. A német-római császárság az ujkorban	228
III. FEJEZET. Nemzeti államok	232

